Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 17/1911/1912 д1

12009001737,7

COBISS O

Година II. Книга 7 ~~8~~

НАР. И УНИВ. БИБЛИОТЕКА
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
СКОПЈЕ

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ.

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1913

Година II. Книга 7.

РСII 17/1911/1912-II
1737/09

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1912 г.

„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
СКОПЈЕ

Съдържание.

стр.

I. *Г. Баласчевъ.* Словѣнски надписи отъ югозападна България . . . . . 191—210

II. *Проф. Г. Т. Данаиловъ.* България споредъ Новото Землеописание отъ D-r Anton Friedrich Büsching (1764 г.) 211—216

III. *Г. Баласчевъ.* Софийскиятъ монетенъ домъ (зарб-хана) и два фермана отъ 1616—17 год. . . . . 217—226

IV. J. *Marquart.* Старобългарскитѣ изрази въ надписа отъ с. Чаталяръ (Крумово) и въ старобългарския списъкъ на князетѣ . . . . . 227—258

V. *Г. Баласчевъ.* Великиятъ царь Асѣнъ II владѣтель на гр. Солунъ (1230—1241 год.) . . . . . 259—272

VI. *Ив. Снѣгаровъ.* Положението на Охридската Архиепископия отъ възстановяването на второто българско царство до 1334 г. . . . . 273—324

VII. *Г. Баласчевъ.* Заемането върховната власть у старитѣ българи . . . . . 325—340

VIII. Благодарственъ адресъ, поднесенъ на руския царь Александра II отъ българския народъ . . . . . 341—378

ИЗВѢСТИЕ.

Съ избухването на **Балканскитѣ войни**, *вслѣдствие на които всички бѣхме свикани подъ знамената, и редовното излизание на списанието „Минало“ биде врѣменно прѣустановено. Сега съ пускането на 7 и 8 книга, като се привършва II-та годишнина, подканяме г-да абонатитѣ да побързатъ да ни внесатъ абонамента, тъй като до сега държавата ни, ако и да подпомага по долнокачествени издания, не е указвала почти никаква материална подкрѣпа и по-нататъшното редовно излизание на списанието ни ще се дължи главно на подпомагането на абонатитѣ.*

ОТЪ АДМИНИСТРАЦИЯТА.

Г. Баласчевъ.

Словѣнски надписи отъ югозападна България*).

Другъ неиздаденъ още надписъ отъ югозападна България е оня въ храмътъ на с. Бѣлово или въ мънастиря, посветенъ на св. Ив. Богословъ. Отъ ученитѣ пжтешественици никой не е посѣтилъ тъзи старинна черква. Проф. К. Иречекъ, който пропжтувалъ и по горното течение на р. Струма, като посѣтилъ мънастиря съжалява, че нѣмалъ възможность да влѣзи въ черквата[1]), затова и надписътъ й оставаше непознатъ, както и значението на черквата. За първъ пжть посѣти тази мѣстность съ научна цѣль Софийското археологическо дружество на 16 май 1909 г., между които бѣ и пишещия тѣзи редове, когато се направи археологически излетъ до Кюстендилъ. Тогава единъ отъ членоветѣ на дружеството обнародва въ вѣстникъ „*День*“ статия, върху значението на екскурзията и между другото писа на бързо въ слѣдната смисълъ. „На 16-и май около 30 души членове на дружеството потеглиха на археологическа разходка до Кюстендилъ. При Владайската гара пл. Витоша и Люлинъ се свързватъ и образуватъ прѣвалътъ, който дѣли Софийско отъ Граховско, кждѣто се отдѣля коритото на Струма отъ Искъръ. Желѣзницата отъ тукъ върви по течението на рѣката . . . По граховскитѣ хълмове и изъ клисуритѣ на тази мѣстность съ околиитѣ били разположени 30 крѣпости, които бранилъ юначно Кракра въ главѣ на пернишката крѣпость срѣщу Василия Българоубиеца; въ Радомирско започва мѣстностьта Мраката, която държи до струмския проломъ до с. Бѣлово. То сега е послѣдно село въ Радомирско и е разположено въ една котловинка, отъ която Струма се вмъква въ Земенската клисура, която се свършва

*) Продължение отъ кн. 5—6 стр. 46.

[1]) Тамъ на пладнѣ се отвори на лѣвия брѣгъ на Струма малка плодородча котловинка. Въ нея лежи селото Бѣлово . . . Отзадъ на котловинката се виждатъ скалисти врата, входа въ сжщинскитѣ тѣснини на Струма. До тѣхъ на лѣво на една висота се издига подъ гората пакъ единъ малъкъ мънастирь, св. Ив. Богословъ, черквичка съ кубе, а до нея малка сграда съ нѣкаква си кржгла поиздадена кула. Цѣлото село бѣше заето съ вършене и мънастирятъ бѣше затворенъ, тъй като единственятъ калугеръ самъ вършеелъ нѣкждѣ си далечъ въ планината“. К. Иречекъ, Пжтувания по България, стр. 533.

въ Кюстендилско. Проломътъ държи 4 часа пѫть пѣша. Освѣнъ съ прѣлестното си положение Бѣлово привлича и поради старинския мънастирь св. Иванъ Богословъ. „Въ черквата му открихме особено любопитно начертание на кирилицата, образа на св. Ив. Рилски отъ XIV вѣкъ, ликоветѣ на деспота Дѣяна и жена му Дѣя (Евдокия) и други". Отъ надписа на южната стѣна — срѣднобългарска юсова редакция — личи, че Дѣянъ, бащата на сѣверо-македонския князъ Константина отъ XIV вѣкъ е билъ ктиторъ на манастиря. Надписитѣ иматъ цѣнно значение за историята на българския езикъ,

за югословѣнската история, а фрескитѣ на светцитѣ и образитѣ на Дѣяна и жена му съ корона, сѫ и тѣ отъ първостепенно значение за българската живописъ. Въ околностьта има и други черкви и мънастирчета, които поради далечината си отъ главния пѫть сѫ останали не изучени. На близу е и мънастиря св. Никола Орѣховски при с. Пещера, познатъ по грамотата на царь Ивана Александра отъ 1347 г.". Възъ основа навѣрно на туй съобщение Народния музей поржча да се копиратъ за сбирката отъ фрески образитѣ на Ивана Рилски, на Прохора, сцената, която прѣдставлява тайната вечеря подъ двата вида и образитѣ на деспота Дѣяна и жена му Доя. А редакцията на „Минало" започна съ критическото

проучване на храмътъ на св. Из. Богословъ, поради което ходи на мѣстото два пѫти и сне фотографически снимки, както на повредения надписъ, тъй и на останкитѣ отъ ликоветѣ на ктиторитѣ на храма, които читателя вижда горѣ на клишето.

Крайщата на надписа сѫ повредени; нъ началото може да се попълни сполучливо тъй както е взето отъ псалтиря: († гдⷭ възлюбихъ бл҃гол)ѣпиѥ домѫ твоего и мѣсто вьсел(ен)иа славы твоеѧ*) . . . и источникы водыѫ сице желаетъ дш҃а моꙗ къ тебѣ . . ихъ и призрѣвъ сѵ(о)имъ промысломъ и многоѫ бл҃а҃готиѫ и вьсѣкое т . . . ѧ деспотъ деꙗна . исписа сѫ си**) храмъ сѵ҃таго ѩwанъ бѵ҃ословца.

Исторически обяснения върху текста и фрескитѣ.

Въ четвъртия редъ на надписа се чете деспотъ деꙗна, а подъ надписътъ се намира образътъ на деспота Дѣяна въ естествена голѣмина само, че третината дѣсна часть е повредена. Той е облеченъ въ деспотско облекло чисто византийско, стои гологлавъ съ окапали косми отпрѣдъ, възрастьта му изглежда доста напрѣднала. Дѣянъ въ рѫцѣтѣ си трѣба да е държалъ храмътъ въ миниатюренъ видъ, който поднасялъ въ даръ на св. Ивана Богослова; позата отговаря за подобно нѣщо. До него се вижда ликътъ на жена, въ стойка на моляща се, облечена сѫщо въ царско облекло, което се различава значително отъ византийскитѣ болярски женски облекла. На главата ѝ е нахлузена висока обла царска корона, украсена съ скѫпоцѣни камъни и бисери. Надъ ушитѣ ѝ висятъ красиви бисерни накити. Подъ короната отъ задъ и странитѣ ѝ е провисналъ свилень бѣлъ обрусъ съ черни рѫбове. Фигурата ѝ не е красива, ноздритѣ ѝ сѫ широки, а устата ѝ голѣма. Помежду ликоветѣ имъ четемъ: и подрѹжиѥ его Доꙗ и чѫди имь. Значи народното име на деспогицата е било Доя, съкратена форма отъ Евдокия. Налѣво отъ главата на Дѣяна трѣба да е стоялъ надписъ деспотъ деꙗнь. По нататъкъ пъкъ отъ тѣхъ отстрани сѫ били изобразени синоветѣ на деспота и деспотицата: Иоанъ Драгашъ и Константинъ и дъщерята имъ Теодора, които сѫ били тогава маловъзрастни. Слѣди отъ ликоветѣ на чедата слабо личатъ на стѣната още и сега. Така сѫ бивали изписвани ктиторскитѣ сѣмейства на черквитѣ прѣзъ XIV и XV вѣкъ по насъ; напримѣръ въ лѣсновския мънастиръ, въ крѣмиковския и пр.

---

*) *Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου.* XXV псаломъ. Може бл лице, което боравило съ св. писание ще попълни и другитѣ части отъ надписа, тъй като и тѣ сѫ взети отъ тамъ.

**) По нова форма, вмѣсто сын извѣрно отъ врѣмето, когато е прѣписванъ на стѣната надписътъ.

Отъ направенитѣ проучвания отъ редакцията ни, оказа се, че надписътъ не е отъ врѣмето, когато е билъ построенъ храмътъ (срѣдата на XIV в.), а е писанъ въ много по късно врѣме споредъ стария, който се намиралъ на сѫщото мѣсто; тъй като сегашния фондъ на надписа е бѣлъ, измазанъ съ варъ, когато цвѣтътъ на старата стѣна е билъ тъмно зеленъ, както туй личи ясно отъ цвѣтътъ на стѣната, тамъ дѣто сѫ запазени образитѣ на ктиторитѣ. Нъ и тѣзи послѣднитѣ не могатъ да се отнесатъ къмъ XIV вѣкъ, както ги смѣтатъ нѣкои, а напротивъ, като се сѫди по отличителнитѣ бѣлѣзи, които характеризиратъ по късната живописъ, трѣба да се считатъ не само ликоветѣ на ктиторитѣ, нъ изобщо цѣлата стѣнна живописъ въ този храмъ, като произведение отъ XV и XVI, ако не и началото на XVII вѣкъ[1]).

За да се оцѣни правилно значението на надписа и фрескитѣ въ бѣловския храмъ както и да се опрѣдѣли съ по голѣма точность врѣмето когато е билъ построенъ храмътъ, прѣди всичко трѣба да се прослѣди кой е билъ деспотъ Дѣянъ и неговата съпруга Доя и чедата имъ, които споредъ горѣнаведенитѣ извѣстия се явяватъ, като строители и на храмътъ св. Иванъ Богословъ? Върху поставения тукъ въпросъ сѫ се изказали отдавна мнозина историци-изслѣдователи и сѫ дошли до заключения които се различаватъ въ нѣкои и други отношения[2]). Ний ще се спрѣмъ само върху фактитѣ, които могатъ да се контролиратъ възъ основа на историческитѣ паметници, като допуснемъ и съображения, които сѫ по правдоподобни и отговарятъ на логическия ходъ на събитията.

Въ автентичнитѣ паметници Дѣяна намираме като севастократоръ прѣзъ 1354 г. **братъ цр҃тка ми севастократорѣ дѣанѣ** (Miklosich, Monumenta Serbica, p. 143). Сѫщо и въ писмото отъ папа Инокентия VI отъ 1354 г. се казва: Decano Sebastocratori Serbiae. (Thein. Mon. Hung. 15—16). Нѣ ни е извѣстно кога е изкаралъ Дѣянъ по долнитѣ звания, като великъ войвода и пр. въ Душановия дворъ. Севастократорската си титла Дѣянъ трѣба да е получилъ прѣзъ врѣмето на коронацията на

---

[1]) „Запазената живописъ е първична . . . Знаци за ударение въ сегашна смисъль на думата не сѫ употрѣбени. Това сѫщо така отнася надписитѣ въ прѣдтурска епоха. Общата графика на писмото сѫщо принадлежи на това врѣме, тъй че зографията трѣба съ пълно право да отнесемъ къмъ XIV в., къмъ врѣмето на ктитора Дѣяна, при когото **исписа сѫ си храмъ**". Йорданъ Ивоновъ, Старински църкви въ Извѣстия на Българ. Археол. Друж. т. III св. I, стр. 61—62. Г-нъ Ивановъ не обърналъ внимание на късната фарма **си храмъ**.

[2]) Писали сѫ: К. Николаевић, Л. Ковачевић, Т. Флоринскій, Ст. Новаковић нѣколко пѫти, Арх. Ил. Руварац, К. Иречекъ, Д-р Іов. Василевић (специална монография) и на български доста обширно Иорд. Ивановъ, въ Сѣверна Македония стр 110 и пр.

Душана, като царь прѣзъ 1346 г.[3]) Тогава, види се, и севастократорътъ Иванъ Оливеръ, владѣтеля на сѣвероизточна Македония, комуто Душанъ бѣ повѣрилъ и владѣнията на убития кесаръ Хреля († 1343 г.), билъ прогласенъ за деспотъ, защото въ лѣсновския надписъ отъ 1348/9 г. Оливеръ вече носи титлата деспотъ. Общоприето е отъ историческата критика, че Дѣянъ е билъ зетъ отъ сестра на Ст. Душана[1]). Въ паметницитѣ обаче такъво нѣщо не се намира. Душанъ въ грамотата нарича Дѣяна братъ царства ми, нъ туй недоказва никакво родство, защото тогавашната дворцова етикеция изисквала го, щото царътъ да счита, деспотитѣ си, севастократоритѣ и великитѣ войводи като свои братя, както правили туй и деспотитѣ спрѣмо по-долнитѣ чинове. (братъ господства ми димитарь воєвода). Въ императорскитѣ писма царь Симеонъ Велики редовно се нарича духовенъ братъ на византийския императоръ. (Мин. Сбор., кн. XIII, стр. 287—8). При туй Теодора, за която се приема, че е била омжжена за Дѣяна, въ пчинския помепикъ се казва сестрѫ царичинѫ, т. е. тя е била сестра на царица Елена и на българския царь Иоана Александра. Душанъ и царица Елена искали прѣзъ 1351 – 2 г. да омжжатъ Теодора за визант. императоръ Иоана Палеолога, а Дѣянъ тогава е билъ вече жененъ за Евдокия или Доя. Критицитѣ отъ невнимание покалугерили Евдокия безъ да е помислювала за черно расо. Напротивъ, тя сама като царица се нарича Евдокия въ хрисовула, даденъ на светогорския мънастиръ св. Пантелеимонъ. (и благочьстика и хрїстолюбика госпоѓа царица евдокиѧ . . .). Сжщо и на фреската на Бѣловската църква тя е светско лице и като деспотица, Доя е съ царска корона на главата си. Изслѣдователитѣ, види се, за туй, че тя се нарича царица, сродили я съ сърбския царски дворъ. Нъ тѣ и въ този случай сж прѣнебрѣгнали пакъ дворцовата етикеция, както въ Сърбия, тъй и въ Византия. Споредъ Codina въ Византия женитѣ на деспотитѣ се титулирали царици. (παρισταμένων ἄνωθεν τῶν δεσποτῶν καὶ τῶν βασιλισσῶν Codin. p. 89 ed. Bonn.). Въ присжтствието на царя, когато се обръщали къмъ деспотитѣ казвали имъ ἡ βασιλεία σου. Дворцовата етикеция сжщото обръщение разрѣшавала и за севастократоритѣ даже и за кесаритѣ, които бивали привѣтствувани съ думата ἡ βασιλεία σου, т. е. царство ти. (τὸν μέντοι

---

[3]) Sevastokratoren wurden der vojvode Dejan, der Gatte von Dušan Schwester Theodora, Besitzer des Gebietes von Kymanovo. C. Jireček, Geschichte der Serben. S. 388.

[1]) Ја држим, да су Драгаш и Константин били синови севастократора деспота Дејана и сестре цара Степана, а кћери краља Дечанског по имену Теодора, после смрти свога мужа у калуђерству зване Јевдокије . . . и оце Дејан као зет царев постао је севастократор . . . Архим. Ил. Рударац, О кньезу Лазару стр. 106—108. Сжщо и К. Иречекъ, въ Geschichte der Serben стр. 388 и 434.

δεσπότων ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως καλοῦσιν οὕτως ἁπλῶς, δέσποτά μου καὶ ἡ βασιλεία σου. Codin. Curop. p. 16). Аналогични примѣри намираме и у сърбитѣ. Анна — Мария Оливеровица като жена на деспотъ въ лѣсновския надписъ споредъ дворцовия обичай се титулира *ἡ πανευτυχεστάτη βασίλισσα**). Епирската деспотица, вдовицата Анна, която се прѣмѫжила за българския деспотъ Иоанъ Комненъ Асѣнъ, братътъ на царь Александра, се титулирала *ἡ βασιλὶς Ἄννα.* Деспотъ Иоанъ Углеша въ писмото си до цариградския патриархъ отъ 1368 г. употрѣбява изражението *τῆς βασιλείας μου;* сѫщо и въ дарителната му грамота на Зографския мънастиръ стои *ἡ βασιλεία μου,* а въ грамотитѣ му отъ 1369 чегемъ царство ми. Недоумѣнието на нѣкои учени за употрѣбяването на подобна форма сега се обяснява напълно, като се вземе прѣдъ видъ дворцовата етикеция, която допускала горното изражение за деспотитѣ и деспотицитѣ и пр. Значи, и нашата деспотица Евдокия или Доя имала право да се нарича царица безъ да е произхождала отъ царски родъ, както е нѣмала царско произхождение и деспотицата Анна Мария Оливеровица. Тя е била омѫжена за Иоана Оливера, прѣди той да е получилъ вишитѣ санове въ сърбския дворъ, тъй като на фрескитѣ въ Лѣсново дѣцата ѝ Крайко и Дамянъ още прѣзъ 1341 г. сѫ изобразени доста възрастнички. И Оливеръ получилъ високитѣ си санове за вѣрное ємъ поработание, а не за нѣкакво роднинство.

Анна-Мария не била втора жена на Оливера, както нѣкои приематъ. Двойно име Анна-Мария носела и съврѣменницата ѝ епирска деспотица, която по късно биде омѫжена за българския деспотъ Иоана Комнина Асѣна. При туй не трѣба да се забравя, че въ запазенитѣ документи Дѣянъ не е означенъ като роднина на сърбския дворъ, ако и да е било обичай да се означава роднинството; а напротивъ той спечелилъ благоволението на Душана „за все правовѣрное и срьдьчное поработенїе царства ми севастократора дѣана вьсесрьдьчнымь жаланїемь дарꙋѥть и записꙋѥть царьство ми . . . Тъй се казва въ грамотата, а не за нѣкакво си роднинство съ царския дворъ.

Между туй модернитѣ историци, при все че се чете въ пчинския поменикъ: помѣни господи благочьстивꙋ господꙋ: раба божїа ѡливера (деспотъ), раба божїа дѣана (деспотъ), . . . неговорятъ нищо за политическата дѣятелность на деспота Дѣяна, а спиратъ само съ севастократорката (C. Jireček, Ges-

*) Мнозина историци смѣтатъ Дѣянъ, Оливера и Богдана за братя . . . Братя не сѫ били, но сѫ били роднина поради сродяването имъ съ Душана: „Дѣянъ зеть на царя, а Оливеровица една отъ царкинитѣ и се нарича „*василиса*“ (царица). Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 112. Подиръ тѣзи ни проучвания статията: „*Велбуждското княжество*“ въ горната книга губи научното си значение.

chichte der Serben S. 388. Йорд. Ивановъ, Сѣверна Македония: стр. 112 пише: „Споменитѣ за Дѣяна спиратъ въ 1354 г., та се мисли, че той не е прѣживѣлъ Душана. Оливеръ сжщо се изгубва отъ сцената слѣдъ 1355 г.)“. Сега нашия надписъ установява, че извѣстието въ пчинския поменикъ е достовѣрно и че Дѣянъ е прѣживѣлъ Душана, и подиръ смъртьта му (1355 г.) е станалъ деспотъ. Значи, и нашия бѣлорски храмъ до горната дата не е могалъ да бжде построенъ. Деспотитѣ, севастократоритѣ и кесаритѣ въ византийския дворъ нѣмали никаква служба въ двора, освѣнъ ако не сж бивали назначавани да управляватъ отдѣлни области въ империята. (*Ὁ δεσπότης μὲν ὁ σεβαστοκράτωρ καὶ ὁ καίσαρ οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν ἔχουσιν, ἐὰν μὴ ταχθῶσιν εἰς ἡγεμονίαν.* Codin. Curopal. p. 28). Въ Византия прѣзъ XIV в. деспотския санъ се давалъ на синоветѣ на императора, на братята и на зетоветѣ и старшинството започвало отъ синоветѣ и свършвало съ зетоветѣ. (*Δεσπότης. Σημείωσαι ὅτι οἱ τοῦ βασιλέως υἱοὶ οἱ δεσπόται προϊστανται τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν γαμβρῶν τοῦ βασιλέως δεσποτῶν καὶ αὐτῶν ὄντων.* ibid.). Българскитѣ деспоти и севастократори, които ни сж извѣстни до сега сж управлявали отдѣлни области, като свои бащинии. Не е извѣстно до сега дали е имало въ срѣдновѣкова България деспоти, севастократори и пр. които да не сж имали подъ властьта си свои области, както е имало въ Византия. Царскитѣ синове въ България не сж имали деспотски санъ, а сж се наричали царь или синь царекъ. Нѣкои отъ царскитѣ братя и зетове сж бивали деспоти, както и по блискитѣ роднини, а сжщо и севастократори. Нь въ България и Сърбия е имало деспоти, които сж били съвсѣмъ чужди на царския дворъ и сж получавали този най високъ санъ поради заслугитѣ си къмъ държавата и царя, които имали нужда отъ тѣхъ. Получаването на сана се съпровождало съ религиозна церемония, при която сж се чели отъ патриарха прѣдвиденитѣ молитви за случая, като сж бивали възлагани диядеми на главитѣ имъ и пр. и се прѣдвиждали специални облекла споредъ чинътъ. При получаването на сановетѣ трѣба да сж полагали и прѣдвидената клетва, че ще бждатъ вѣрни на царя. И нашия Дѣянъ още като севастократоръ ималъ своя бащиния въ жеглиговската хора или область. дѣго ѣестъ сѣзидалъ с своѣи бащинѣ оу земли жеглиговскои а с мѣстѣ рѣкомѣмь Ѧрхїлѣвица храмъ, посветенъ на Въведение Богородици (въ Кумановско)*). И до като отначало територията на бащинията му се ограничавала само съ Жеглиговзката область, като деспотъ той владѣелъ и Велдбужско. Нь кога е получилъ той деспотския си санъ и отъ кога датира завземанието отъ него на основаното отъ Оливера сѣверомакедонско деспотство, което станало тогава важно културно срѣдище на балканскитѣ словѣни?

*) Monum. Serb. p. 143. Сега се нарича Карпински мънастиръ.

Дѣянъ до живота на царь Ст. Душана не изглежда да е станалъ деспотъ. Нъ имаме извѣстия, че деспотски санове сж се раздавали по късно и отъ новия сърбски господарь Уроша, когато послѣдния се вѣнчалъ за царь а сжщо и отъ краль Вълкашина. **Сь же Влькашинь сподоби се отъ Оугроша чести деспотскаго сана, потомь же и вѣнчаваѣть его . . , и възлагаѣть на се вѣньць краљевства срьбьскаго, брату же своемоу Оуглѣши вьроучаѣть страны земље грьчьскые сь саномь деспотскые чести.** Тъй се говори въ старосърбскитѣ лѣтописи и родословитѣ. По за вѣрвание е обаче, какво Дѣянъ деспотския си санъ е получилъ отъ Уроша, до 1366 г. Нъ не е изключена възможностьта, щото туй да е станало и при Вълкашина и то слѣдъ смъртьта на деспота Оливера, чиито владѣния Дѣянъ получилъ по насилственъ начинъ, тъй като прѣкитѣ наслѣдници сж били Оливеровитѣ синове Краика и Дамянъ и пр., които се изреждатъ поименно въ лѣсновския поменикъ*) При туй може само да се прѣдполага, че Оливеровитѣ синове сж държали страната на изгонения царь Уроша. [**Тьже** (Урошъ) **праведныи, аще и пострада вь изгнанїи царскые чести отьчьства своего . . .**] отъ краля съуправитель Вълкашина, та поради това може би да сж изгубили благоволението на всѣсилния краль, който поради туй и подържалъ Дѣяна или неговитѣ наслѣдници: царица Евдокия, деспота Иоана Драгаша и господина Константина. Че Дѣяновци сж се борили съ сърбски владѣтели и по такъвъ начинъ сж увеличили своитѣ владѣния, говори, ако и не ясно, историкъть Л. Халкокондилъ. *Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἐγγυάται Κωνσταντῖνος ὁ Ζάρκου Δραγάσεω δὲ ἀδελφός, ὃς ἐκείνου τελευτήσαντος τοῦ Ζάρκου ἦν ἀνδρῶν ἄριστος τὰ ἐς σύνεσίν τε καὶ πόλεμον οὐδενὸς λειπόμενος τῶν ἐς ἐκεῖνον τὸν χρόνον, καὶ πρός τε Ἀλβανοὺς καὶ Τριβαλλοὺς πολέμους διαπολεμῶν χώραν τε αὐτῷ ὑπηγάγετο οὐ φαύλην, καὶ ἐπὶ τῇ τελευτῇ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατέσχε*

*) Ето какво писалъ напослѣдъкъ за Дѣяна сърбския академикъ Ст. Новаковић.

„Тога деспота Оливера син је Дејан (отац Константина и Драгаша, познатих македонских господара). И пошто се Оливер већ 1347 помиње као деспот, а пошто сам цар Стефан повељом од 1349 (по право е 1354 г.) сина Оливерови Дејана назива много *љубавим и всесрдачним братом царства ми* и пошто га, у истом писму назива и севастократором, а севастократор је, такође, по византијским обичајима брат или зет, или какав год. други близак рођак — то се међу 1341 и 1347 цар Стефан морао сродити с кућом Оливером, и онда су, услед тога, дошли познати чинови сродства Оливеру и сину његову Дејану. Пошто је Оливер, услед тога, још пре проглашења царства, добио чин севастократорски, изгледа да е цар Стефан о проглашењу царства Оливера узвисио у чин деспотски, а сину му Дејану дао чин севастократорски", Ст. Новаковић, Византијски чинови и титуле, въ Глас Српске Краљевске Академије кн. 78, 1908 г. Всичко до тукъ изложено отъ Ст. Новаковича не издържва критика, защото Дѣянъ не личи въ списъка на фамилията на Оливера; (той е изобразенъ доста старъ на фрескитѣ), защото братя се наричали помежду си и чуждитѣ господари, защото и въ Византия имало деспоти и севастокрстори, чужди съвсѣмъ на двора и пр. и пр.

τὴν χώραν... Chalcocond. p. 81. Сѫщо и по късното сродяване на Дѣяновото сѣмейство съ роднинитѣ и съюзници на краль Вълкашина, именно Балшичитѣ, говори въ полза на добри отношения между Вълкашина и Дѣяновци. Нъ билъ ли е живъ деспотъ Дѣянъ къмъ 1371 г. и далъ ли е взелъ участие заедно съ 60000 хилядната армия на Вълкашина, и Углеша на Марицката битка срѣщу турцитѣ? Върху туй източницитѣ нищо ясно не говорятъ. Обаче модернитѣ историци приематъ, че прѣзъ 1371 г. краль Марко, синътъ на Вълкашина, деспотъ Иоанъ Драгашъ и братъ му Константинъ и други сѫ почнали да плащатъ данъкъ на турския господарь и да помагатъ съ войски на турцитѣ. (Mit der Schlacht an der Marica beginnt die türkische Herrschaft über die Südslaven . . . Die serbischen Fürsten in Makedonien wurden gezwungen, dem türkischen Herrscher Tribut zu zahlen und Herresfolge zu leisten: König Marko, des Vlkašin sohn, Despot Dragaš und sein Bruder Konstantin. u. a. Const. Jireček, Geschichte der Serben S. 438). Значи, споредъ тѣхъ, трѣба деспотъ Дѣянъ вече да не е билъ между живитѣ. Нъ ако се сѫди по турскитѣ източници, излиза, че деспотъ Иоанъ Драгашъ и Богданъ едва къмъ 1374 г. се подчинили на Мурада, и то слѣдъ като станалъ васалъ царь Иоанъ Шишманъ, който на 1372 г. получилъ турска помощь, съ която се опълчилъ срѣщу влашкия воевода Владиславъ. Халкокондила изрично навежда, че Мурадъ прѣдприелъ походъ срѣщу деспота Иоана Драгаша и опустошилъ владѣнията му слѣдъ като българския царь Шишманъ и византийския императоръ били заставени да станатъ васали на Мурада (*καὶ Θεόδορος εἵλετο τῷ Ἀμουράτῃ ὅποι ἂν στρατεύηται, καὶ φόρου τε ὑποτελεῖς... Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ Δράγασυν τὸν Ζάρκου ἡγεμόνα τὴν ἐν τῷ Ἀξιῷ ποταμῷ χώραν στρατευσάμενος κατεστρέφατο, ἐς φόρου τε ἅμα ἐπαγωγήν; . . . Μετὰ ταῦτα Πόγδανον τὸν ταύτη ἡγεμόνα ὑπαγόμενος . . . καὶ ὡς μετριώτατά τε καὶ ἐλευθεριώτατα προσφερόμενος τοῖς ὑπ' αὐτὸν γενομένοις ἡγεμόσι Τριβαλλῶν, καὶ Μυσῶν καὶ δὴ Ἑλλήνων*). L. Chalcocond. p. 38 – 39. (Амиръ Муратъ се възхвалява отъ Халкокондила за нѣжната му обноска спрямо християнскитѣ владѣтели васали).

Понеже веднага подиръ *Марицката битка* намираме Иоана Драгаша като деспотъ на прѣдишното Оливерово деспотство, а деспотския санъ, споредъ дворцовитѣ етикетни понятия, не сѫ могли да заематъ едноврѣменно баща и синъ, то смѣло може да се направи заключение, че деспотъ Иоанъ Драгашъ още прѣди маричкото сражение е управлявалъ заедно съ майка си Дѣяновото деспотство. Ще каже, че нашия Дѣянъ не взелъ участие въ горното сражение, защото не ще да е билъ живъ. Не трѣбва да се забравя, че слѣдъ като християнскитѣ владѣтели станали васали на турцитѣ, тѣ не сѫ могли вече да раздаватъ висши санове. Затова и Константинъ Дѣяновъ Драгашъ си остава господинъ, както и Лазаръ — князъ и пр. И нашия

легендаренъ Марко трѣба да е билъ провъзгласенъ за краль и съуправитель още прѣзъ живота на баща си Вълкашина, какъвто и останалъ до смъртьта си, ако и да е билъ турски васалъ, както и царь Шишманъ. Иоанъ Драгашъ пъкъ изглежда да получилъ деспотския си санъ отъ краль Вълкашина, когато билъ даденъ и на Углеша деспотския чинъ къмъ 1366—67 г. Прѣдъ видъ на всичко горѣизложено може да се приеме, че и нашия Бѣловски храмъ е могълъ да бжде построенъ отъ деспота Дѣяна между 1356 —1366—7 г., когато и е деспотувалъ Дѣянъ Драгашъ.

* * *

Другъ интересенъ въпросъ, който сега вече може сполучливо да се разрѣши е женитбата на Константина Дѣяновъ Драгаша, която е свързана и съ отношенията му съ българския дворъ. На третия листъ отъ така извѣстното Кързон-Заучеровото евангелие, което е писано къмъ 1356 г. и се съхранява въ британския музей въ Лондонъ е изобразенъ съ цвѣтове въ миниатюренъ видъ нѣкой си деспотъ Константинъ, зетъ на царь Иоана Александра, а до него се намира красивия образъ на кѣра Θамаръ деспотица и дъщи царева*). Прѣзъ 1878 г. проф. Т. Успенски въ жур. Мин. Народ. Просв. часть CXCIX стр. 19—20 и К. Гротъ въ Руск. Фил. Вѣстн. отъ 1887 г. кн. 1 се изказаха, че този Александровъ зетъ, деспотъ Константинъ, трѣба да е билъ втория синъ на Дѣяна, който е извѣстенъ съ титлата господинъ Константинъ, владѣтель на сѣверна Македония къмъ края на XIV вѣкъ. Нъ проф. К. Иречекъ, като ималъ прѣдъ видъ извѣстието въ бистричката лѣтописъ, дѣто се казва: „Мурадъ проводи да искатъ сестра му, която Шишманъ даде по неволя да стане владѣтелка“, подирѣ, съобщението на Халкокондила, и онуй на българската хроника, и на синодикътъ, дѣто се казва: кѣра Θамари . . . великоиѫжи обрѫчници же сѫщи великаго Ямира Ямоурата · оданѣ же бывши за нѣ рода ради българскаго, рѣшава въпроса, че Мурадъ взелъ като вдовица жената на деспота Константина, кѣра Θамаръ царицѫ. Противъ този приемъ се обяви Йорд. Ивановъ, като защищава отново възгледътъ на Успенски и Грота. Въ специалната статия: „Нѣщо за женитбата на Константина Дѣяновъ“ (стр. 117—124 въ книгата Сѣверна Македония). Йорд. Ивановъ слѣдъ като навежда редица съображения отъ съмнителенъ характеръ, твърди, че Константинъ Драгашъ станалъ зетъ на царь Александра. Напр., Йор. Ивановъ подобно на Любича и др. приема, че имало монети отъ Константина съ титлата деспотъ, което ние провѣрихме и се указа неприемливо. Твърди се сѫщо, че Константинъ ковалъ и монети съ арабска азбука. Нъ отъ справката ни се установи, че въпрос-

*) Контуритѣ, вижъ въ Минало, кн. I стр. 95.

Монети съ двуглавъ орелъ отъ царь Мих. Шишмана.—1323—1330 г.

ната монета е Кратовска. Що се отнася до Константиновата дреха, която се украсявала съ гербътъ на Неманичитѣ, то и туй е неприемливо. „Особено пъкъ важна въ случая е обшивката на горнята дреха на княза: съ златни двуглави орли на червено поле — гербътъ на Неманичитѣ въ Сърбия, чийто потомецъ се броилъ Константинъ, защото майка му царица Евдокия била Душанова сестра". (Сѣверна Македония, стр. 120). Ний още въ II кн. на *Минало* стр. 180 наведохме, че българскитѣ царе сж сѣкли монети съ орелъ; а сега Н. Мушмовъ*) установи, че даже монети съ двуглавъ орелъ е ковалъ още царь Михаилъ Шишманъ, както читателя вижда на стр. 201 на клишего. Тъй че, двуглавия орелъ на дрехата на Константина е билъ общъ платъ за деспотитѣ, били тѣ българи, сърби или византийци. И Оливеръ е изобразенъ съ дреха отъ подобенъ платъ, сжщо и мантията на историческия краль Марко и пр. И слѣдъ като г. Йорд. Ивановъ се изказва въ полза на родството на Константина Дѣяновъ Драгаша съ българския дворъ, заключава, както слѣдва: „Ясно е прочее, че най старата Александрова дъщеря Кера Тамаръ е била женена още въ 1356 г. за Константина Дѣяновъ и че нейната най малка сестра Мария Десислава е била дадена на Мурада въ 1371 г.". (Стр. 123)**).

*) Античнитѣ монети на Балкан. Полуостровъ и на българскитѣ царе, стр. 489.

**) Този си възгледъ подържа и разширява г, Йор. Ивановъ и въ скоро обнародваната статия „Старински църкви въ юго-западна Бълтария" (Извѣстия на Българ. Археолог. Друж. томъ III свезка 1 стр. 69)". „Ктиторството на Дѣяна въ Бѣловския монастиръ дава поводъ сжщо така да се говори за сръбско-българската държавна граница по горня Струма при Душана и Александра. Държавата на Дѣяна е обхващала сѣверо-македонскитѣ крайща; изпърво тя се е включвала въ Душановото царство, а при сина на Душана, Уроша, се е отцѣпила като независима. За опрѣдѣляние границитѣ между царь Ив. Александровата държава и Дѣяновата область, помага отъ една страна грамотата на сжщия Александра, дадена на Орѣховския монастиръ, а отъ друга — присжтствието на Дѣяновия ликъ въ Бѣловския монастиръ. Споредъ реченѣта грамота, която по езикъ, графика и печатъ трѣба да се признае за автентична, монастирътъ св. Никола Орѣховски (Мрачски), с. Благеница, с. Скрино и др мѣста по Струма заедно съ Бѣлово, въ Радомирско и Дупнишко, влизали въ българската държава прѣзъ 1347 г. Сжщитѣ тѣзи земи, съ Бѣлово, слѣдъ десетина години спадали въ областьта на Дѣяна, който е ктиторъ на Бѣловския монастиръ. Какъ да се обясни тогава тази териториална промѣна, когато се знае, че по това врѣме не само, че не е имало вражески отношения между Сърбия и България, но дори двѣтѣ държави сж живѣели въ слога и роднинство. Увеличаванието слѣдователно на Дѣяновата область на смѣтка на Ив. Александровата държава е трѣбало да стане при нѣкои мирни условия. А такива и истина е имало. *Дѣяновиятъ синъ Константинъ станалъ зетъ на българскпя царь и, като прикя, по обичая на Византия и на другитѣ балкански държави, получилъ проширение на сѣвернитѣ прѣдѣли на бащината си земя.* Тази женитба е засвидѣтелствувана между друго и отъ образитѣ на младоженцитѣ въ Лондонското евангелие, писано по заповѣдь на Ив. Александра около 1356 г. . . . Това събитие, загатнато отъ Успенски и Грота и обосновано по широко въ моята статия: Нѣщо за женитбата на Константина Дѣяновъ, напослѣдъкъ бѣ прието и отъ проф.

Краль Марко (1371—1394 г.).
(По фреската въ мънастира св. Димитри — Скопско).

По поводъ на всичко горѣизложено ще забѣлѣжимъ, първо: Константинъ Дѣяновъ не е могълъ да бѫде деспотъ прѣзъ 1356 г. защото баща му Дѣянъ Драгашъ на 1354 г. билъ още севастократоръ. Слѣдователно, той не е билъ оня Константинъ деспотъ, който още на 1356 г. станалъ зетъ на царь Александра. Второ, Константинъ Дѣяновъ въ официалнитѣ съврѣменни светогорски актове се нарича *господинъ* 1379 г. и пр., а не деспотъ. Господинъ Константинъ не е получилъ деспотски санъ, защото, като господинъ го заварило турското господство; а великия емиръ Мурадъ не раздавалъ титли на християнскитѣ владѣтели, които му станали васали. Трето, Константинъ господинъ на каменнитѣ дискове въ погановския мънастиръ се явява като ктиторъ на храма заедно съ госпогйа Елена*). Значи, Константинъ Драгашъ не билъ оженен за кера Θамаръ деспотицѫ и дъщи царева, а за нѣкоя си госпожа Елена. Дъщерята на Константина Драгаша се наричала Елена и била омѫжена за византийския императоръ Мануила Палеолога). При туй и въ погановския поменикъ четемъ: помени ги и бл҃гочьстиваго царя Константина и госпожу Єлєнѫ, дѣто погрѣшно Константинъ е нарѣченъ царь, а жена му си остава само съ титлата госпожа. Четвърто, на фрескитѣ въ храма св. Иванъ въ Бѣлово, който, както забѣлѣзахме, билъ построенъ прѣзъ деспотствуването на Дѣяна между 1356—76 г., Константинъ е билъ изобразенъ като младежъ (сега само незначителни слѣди сѫ запазени). Значи, той тогава още не билъ пълнолѣтенъ, та не е могълъ да бѫде ожененъ за Кера Тамаръ. Въ такъвъ случай зетътъ на царь Александра, деспотъ Константинъ, ще да е билъ нѣкой отъ деспотитѣ, които владѣели земи въ българската държава, толкозъ повече, че такива имало достатъчно въ България. (Минало, кн. 5—6 стр. 150). Тъй че не се уяснява нито „историята на фалшивата (?) сръбска грамота“ за Орѣховския монастиръ“ нито пъкъ е прѣтърпѣла измѣнение старата граница между България и Сърбия, поради нѣкаква си женитба на Константина съ българска ужъ царица. Напротивъ, българскиятъ текстъ на грамотата си остава подправенъ, тъй като царь Иоанъ Александъръ не владѣелъ селата и мѣстноститѣ, които ужъ ги подарилъ на Орѣховския монастиръ.

* * *

Освѣнъ туй въ храмътъ св. Иванъ въ Бѣлово се намира и една надгробна плоча съ словѣнски надписъ. Тя била намѣрена при гробищата и отъ тамъ я прѣнесли въ черкцицата,

Иорга. (Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1908, I 234). Заедно съ установяването на този фактъ за прѣдаването на Радомирско, съ Бѣлово, къмъ Дѣяновитѣ земи, се уяснява още по добрѣ историята на фалшивата сръбска грамота за Орѣховския (Мрачски) монастиръ, която обнародвахъ въ своитѣ Български старини изъ Македония, стр. 149 сл.“.

*) Отъ вънъ въ стѣната на фасадата сѫ зазидани три каменни диска, на които се виждатъ издълбани имената на св. Ив. Богословъ, „господинъ Константинъ“ и „госпог(і)а Елена“. К. Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 496.

кждѣто служила като подъ, и съ надписната часть била обърната къмъ земята. Свещеникътъ изкаралъ плочата на вънъ въ двора и я изложилъ на слънце. Още неповрѣдена ний фотографирахме плочата съ надписа. Сега той е съвсѣмъ поврѣденъ, защото сухия въздухъ злѣ повлиялъ на варовития глиненъ шистъ. За надписа говори г-нъ Йорд. Ивановъ въ трета книга отъ Извѣстията на Археолог. Дружество въ София, кждѣто се посочватъ и паралели. Ний се отказваме да говоримъ, защото първо нему съобшилъ свещенникътъ за сжществуването на надписната плоча, на която фотографич. снимка вижда тукъ читателя, когато надписътъ още не бѣше поврѣденъ.

Тоя надгробенъ надписъ гласи:

Почто дкните се ѡ чловци зрѣци гроба моегѡ вскѣдите шко и ки тлѣнї iесте шко же и шзъ понеже бѣхъ шкоже і ки . . ки мо(же)те бити шко же и шзъ мнѣ же прѣставлш(s се) мнихs шковs прѣжде закалгѡ шнsлъ коего к . . .*).

Ако се сжди по характера на буквитѣ този надписъ отъ палеографическа гледна точка може да се отнесе къмъ XV даже и XVI вѣкъ.

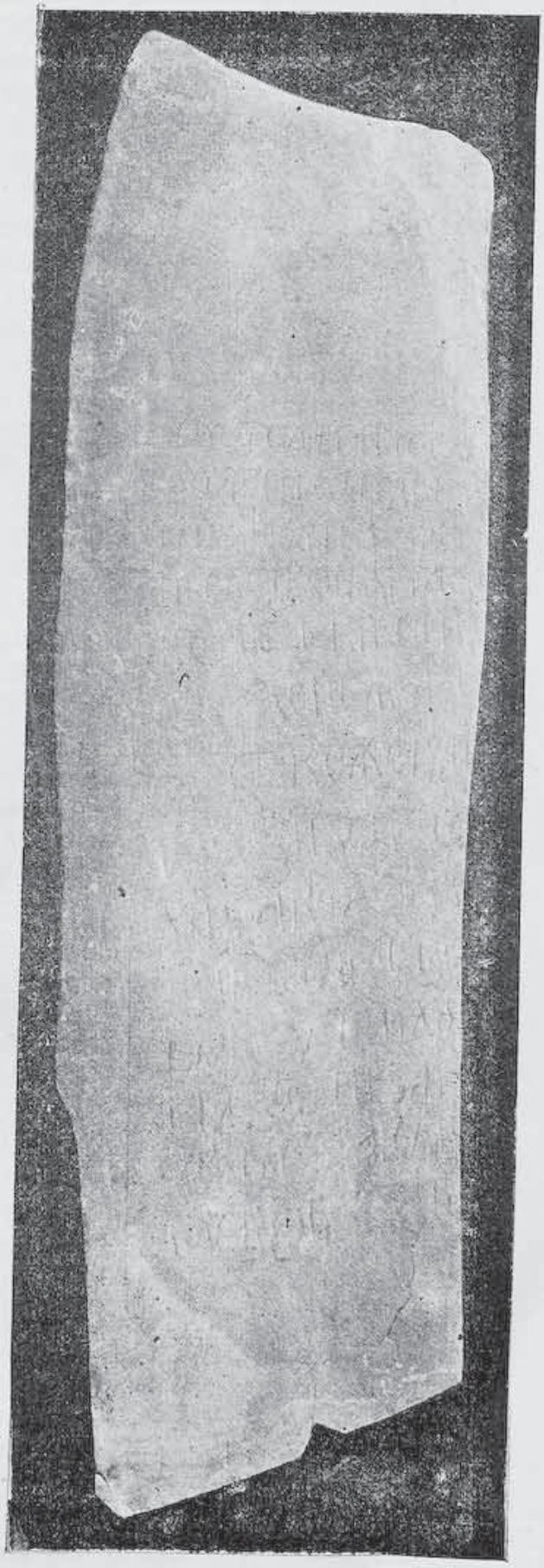

Надгробна плоча съ словѣнски надписъ въ с. Бѣлово.

*) Жално, че и тая надгробна плоча не е още прибрана въ Народния музей.

Другъ надпись, който и до днесъ още не бѣ точно обнародванъ, е оня въ храма на мънастира св. Богородица надъ село Драгалевци до София*). Той е отъ 1476 г. и се отнася къмъ онѣзи нѣколко паметници отъ втората половина XV вѣкъ, които взети на едно откриватъ една епоха, прѣзъ която християнското население въ тѣзи области си е било поотдъхнало отъ вѣковния размиренъ животъ, прѣпълненъ съ убийства и опустошения. Тогава мѣстното население, което не е стояло злѣ още въ економическо отношение се е погрижило вече и за поправката и прѣзографисването на покварените и поруганитѣ храмове отъ турцитѣ, които при завладѣването на християнскитѣ земи, съобразно съ религиознитѣ си понятия, трѣбало да разрушаватъ до основитѣ всичко свето за невѣрницитѣ. Ето фотографическа снимка на тоя надпись, който гласи:

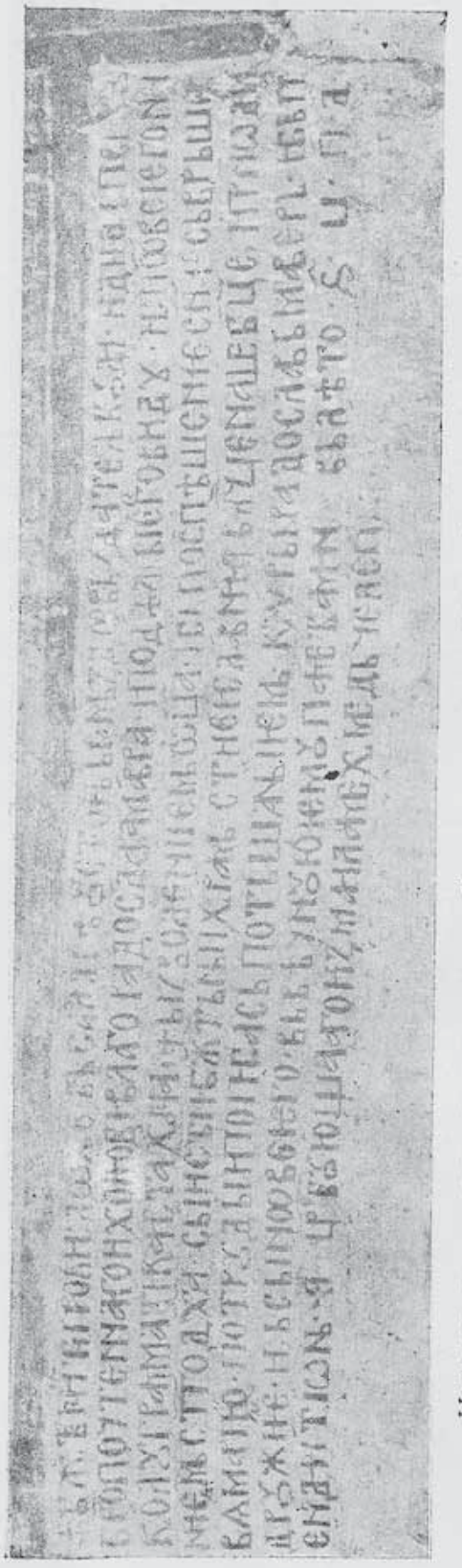

Надпись въ мънастирския храмъ „св. Богородица“ до с. Драгалевци (Софийско) отъ 1476 г.

† бжтькнимь ти промислумь хр҃ѣ
вѣса мѫдрѣ вѣтроивы . мьздо-
вьздатель бѫди и дшеспасителю
бг҃опочтеннаго и ѓолюбивааго ра-
дослава мѫжа . и подрѫжиые іего
ви́дѫ и синѡке іего никол҃ѣ гра-
матика и стѧхна . † ызколе́нїемь
wц҃а . и сьпоспѣшение сѣ ї сьвръ-
шениемь с҃тго дх҃а . сѣи с҃ты и
бжтьвный храмь с҃тие и славные
вл҃чце наше бц҃е и прѣчдѣвы
маріѡ . потрѫды и пописа сь по-
тъщаньіемь кѵ́ры радослав҃ ма-
керь . и сь подрѫжиемь . и сь сы-
нѡке іего . въ вѣчную ему память
амінь . въ лѣто ҂ѕ҃ѳ.ц҃.н҃ д҃ ѥндик-
тїѡнь . а҃ цр҃твующаго измаила
мехмедь челепїе . . .

*) Отъ селата подъ Витоша най далече въ лѣво лежи Бейлеръ Чифликъ, едно врѣме, казватъ, лѣтно сѣдалище на беглер-бейоветѣ. Послѣ иде Драгалевци, съвършенно скрито въ лѣсъ отъ голѣми стари орѣхи, прорѣзанъ отъ

Надписътъ не е пъленъ, послѣднитѣ два-три реда изглежда да сѫ заличени неизвѣстно кога; може би тѣ сѫ съдържали извѣстия, за станалото прѣзъ царуването на султанъ Мехмеда II, които съобщения сѫ били противни за турцитѣ, та отстрахъ сѫ били заличени тогава още или по късно. Характера на писмото по формата си е доста сходенъ съ гръцкия надписъ отъ 1441 на Матеса Кантакузина Палеологина, който се намира въ месемврийската черква „Възнесение“ *). Сѫщо и черковната живопись е доста сходна съ гръцката въ Месемврия на черквата Аналипсисъ. Тъй че храмътъ въ Драгалевци, издигнатъ отъ царь Иоана Александра, е билъ прѣзографисанъ отъ Радослава Мавра на 1476 г. Нуждата отъ прѣзографисване и на този храмъ се обяснява съ туй, че турцитѣ при покоряването на Софийско сѫ повредили християнскитѣ черквици. Прѣзъ нѣколкото обсади на софийската крѣпость отъ Лала Шахинъ, който владѣелъ Ихтиманъ и Самоковъ, трѣба да е билъ разрушенъ и мънастира св. София и повредена самата величествена черква св. София, която се намирала вънъ отъ софийската крѣпость. (За обсадитѣ на София отъ турцитѣ виж. Извѣстия на Истор. Д-ство кн. II стр. 91—92 и пр.). А че храмътъ св София се намиралъ вънъ отъ крѣпоста не подлежи на съмнѣние. (Вижъ планътъ на крѣпостьта отъ Добрѣвски). Сѫщото приематъ и братя Шкорпилови въ статията: Срѣдневѣковни черкви и гробища въ София. (Мин. Сборн. кн. II стр. 47 дѣто четемъ: „св. София, заедно съ открититѣ черкви се намиратъ вънъ отъ калето, което е заграждало града София въ срѣднитѣ вѣкове). Къмъ края на XV вѣкъ била поправена и прѣзографисана и черквата св. Георги въ крѣмиковския мънастиръ. Дали пострадала тогава отъ турцитѣ и боянската черква, точно не ни е извѣстно; нъ може да се прѣдполага, че турцитѣ не ще да сѫ пощадили и нея. И живописьта на черквицата до с. Беренде (Царибродско) е отъ по късно врѣме, при все че братя Шкорпилови на 1888 г. затекли още неповрѣденъ надписъ: ѡѡѧѧ . ѧсѣѧ. къ ѯѣ вь бѣгкѣрнѣ ц҃рк҃ . и само-(д)ржец к лѣ. отъ вънъ надъ пѫтнитѣ врата на черквицата. (Сега е измитъ надписътъ. За врѣмето на черковната живописъ на този храмъ писахме статийка въ вѣстникъ „Прѣпорецъ“ 1910 г. 6-и октомври).

буйни планински потоци. Надъ селото при единъ завой на Витоша лежи малъкъ мънастиръ съ не голѣмъ лѣсъ. Основалъ го е подъ името „Прѣчистои Богоматери, иже іестъ къ Китоши“ българскиятъ царь Иванъ Александъръ въ срѣдата на XIV вѣкъ, а синъ му царь Шишманъ потвърдилъ привилегиитѣ му съ грамота и до сега запазена. Въ черквата се виждатъ фрески съ образитѣ на Софийския велможа Радославъ Мавра, на жена му Вида и на синъ му Никола Граматикъ, който на 1476 г. прѣзъ царуването на султанъ Мохамедъ II се разпоредили да се зографиса изново черквата. (К. Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 66).

*) Мин. Сбор. кн. III стр. 30.

Черковната живопись въ мънастиря св. Богородица до Драгалевци, остава и до днесъ като най цѣнна и най стара датирана въ България. Затова този храмъ заслужава повече внимание отъ всѣки другъ изъ българскитѣ земи; и ако се взиматъ мѣрки за запазването на нѣкаква стѣнна живопись, прѣди всичко такива би трѣбвало да се вематъ за фрескитѣ въ черквицата до с. Драгалевци, които иматъ и научно значение за насъ.

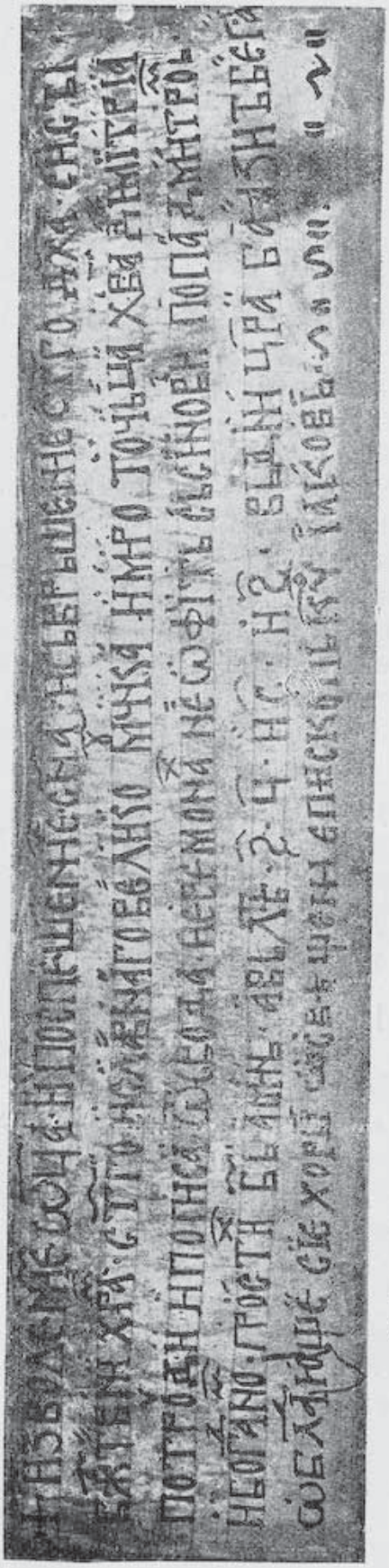

Стѣненъ надпись въ мънастирския храмъ св. Димитъръ до с. Бобошево отъ 1488 г.

* * *

Другъ надпись пакъ отъ сжщото врѣме е оня въ черквицата св. Димитъръ близо до с. Бобошево (Дупнишко), три четвърти часъ на сѣверозападъ въ гората. Тукъ читателя вижда фотографическата снимка на надписа, който гласи:

† изволеніемъ ѿца, и поспѣшеніемъ сна, и съвръшеніе стго дха сй сты бжтвнй храм. стго й славнаго великомученика и мироточца хва димїтрїа потрудихъ и написа ѿ скода, неремонахъ неофѣитъ съ синоки си попа димітромъ, и богданомъ, прости ихъ бъ аминъ, а въ лѣт. ѯѕ ц, й. с. иѕ, въ днй ца бласитъ бѣга. wбладающе сїе хорѫ wсвѣщени епископъ кѵр їаковъ.

Сждейки по надписа, излиза, че живописьта и тукъ е отъ края на XV вѣкъ, приблизително едноврѣменна съ оная до с. Драгалевци.

Нъ надписътъ ни донася още и името на единъ епископъ, подъ чиято вѣдомость се намирало с. Бобошево и околностьта му. Коя е била обаче тази епископия? Старитѣ източници почти не говорятъ нищо. Незнаемъ дали е сжществувала самоковска епископия прѣзъ XIV и XV вѣкъ. Смжтни извѣстия имаме за гр. Дупница, който къмъ 1499 г. рицарътъ Харфъ, нарича *хубавъ*

градъ. Велбуждскиятъ пъкъ духовенъ началникъ е извѣстенъ съ титлата митрополитъ. Остава ни още доста далечната епископия на Крупникъ. (Сега село Крупникъ е помашко и се намира при входа на крѣсненския проходъ до Струма въ Джумайската каза). Въ разказа за прѣнасянието мощитѣ на св. Ив. Рилски четемъ: иже къ Крупницѣ блаженѣйшаго епископа кѵрѣ Іакова. Най-стариятъ синъ на Якова Иоасафъ билъ първиятъ игуменъ на новопрѣпостроения Рилски мънастиръ, разрушенъ отъ турцитѣ и умрѣлъ прѣзъ 1463 г. Неговиятъ братъ сѫщо игуменъ Давидъ на 1466 г. сключилъ писменъ договоръ съ руския светогорски мънастиръ св. Пантелеимонъ (Мин. Сбор. кн. XII стр 621—622). Прѣзъ 1481 г. и най малкиятъ братъ Теофанъ билъ вече игуменъ на Рилския мънастиръ (Л. Стояновић, Записи I. 110). Крупничката епископия може би е основана прѣзъ византийското врѣме; въ такъвъ случай е прѣживѣла българското и сърбското владичество, както и турското до като най-сетнѣ населението въ Крупникъ е било потурчено. Въ паметницитѣ за послѣденъ пѫть епископъ на Крупникъ се споменува на 1577 г. подъ името митрополитъ „Крупнику кѵрѣ Іωасафъ“, който подарилъ и оковалъ книжно евангелие на св. Ив. Рилски. (Е. Спространовъ, Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при Рилския мънастиръ стр. 10). Значи по онуй врѣме крупничкото население още не било потурчено; навѣрно то е станало прѣзъ владичеството на султанъ Мехмедъ IV (1656 –1661 г.). Отъ изложеното излиза, че подъ епископа киръ Якова въ Бобошевския надписъ, трѣба да се подразбира Крупнишкиятъ епископъ Яковъ, подъ чиято църковна вѣдомость се намирало Бошевско съ околностьта му.

Надписътъ отъ Драгалевци и отъ Бобошево, съпоставени съ записътъ върху ктиторскитѣ образи въ крѣмиковския храмъ, който сѫщо тъй е отъ края на XV в. както и извѣстието за подновяванието на развалениа рилски мънастиръ и прѣнасянието на мощитѣ на свѣтеца (1469 г.) тъй тържествено отъ Търново прѣзъ София въ Рила, свидѣтелствуватъ, че слѣдъ знаменателнитѣ думи на султанъ Мехмеда II, отправени къмъ цариградския патриархъ[1]), послѣдвало врѣме сравнително по спокойно отъ прѣдишното, което се отличавало съ убийства, опустошения и грабежи. Нъ за по дълго врѣме то непродължило, а напротивъ, прѣзъ XVI и XVII в. се влошило наново; защото мюсюлманскиятъ елементъ повече се увеличилъ и почналъ да контролира по внимателно всѣкакво религиозно движение между християнитѣ.

Характеренъ е за това слѣдния случай, който станалъ въ софийския кадилъкъ прѣзъ началото на XVII в.

„Свещеникътъ отъ с Златуша (Софийска каза) на име попъ Вълчо, както и селянитѣ отъ сѫщото село Мавро и

[1]) Минало, кн. I, стр. 18—19.

други се явили прѣдъ съвѣта на софийското шериатско сѫдилище и съ подобающе за сѫда уважение устно заявили и казали така. „Черквата ни, която още отъ старо врѣме е служила за поклонение и богослужение, която се нарича „св. Никола“ и въ която се извършватъ не само нашитѣ религиозни обряди (нагласени на лъжливи и ефимерни основи = аинни батисъ), нъ още и вѣрскитѣ ни трѣби и церемонии — прѣдписанията на вѣрата ни (която сѫщо тъй почива на лъжливи и праздни начала = дини атилъмъзъ юзеренде) — този нашъ храмъ отъ дълги години насамъ, стои пустъ и заприличалъ на развалини (харабъ ве пиябъ олубъ), защото отъ вѣтроветѣ, които отъ вси страни свободно влизатъ, стѣнитѣ ѝ сѫ разклатени, дъскитѣ изкъртени, а вѫтрѣшнитѣ ѝ основни стълпове сѫ разклатени и повредени, та безъ сериозна поправка храмътъ неможе да ни служи за молитвенъ домъ. Затова молимъ най покорно почитаемия сѫдъ да благоволи, възъ основа на свещения шериатъ, да ни издаде нуждното позволително, чрѣзъ което да можемъ както и да е да поправимъ ония на богомолния домъ развалени мѣста, които се нуждаятъ отъ поправка, безъ която неможе да ни служи като храмъ“. *Сѫдътъ, за разрѣшаването на тоя доста деликатенъ отъ религиозно гледище въпросъ, призова въ сѫдилището всички софийски градски улеми, както и повечето мюсюлмани отъ софийското градско простолюдие.* Тоя общъ мюсюлмански съборъ въ видъ на сѫдебна инстанция, едногласно рѣши, щото извършването поправката на старата запустѣла още отъ старо врѣме черква (кенисе) може да се позволи на просителитѣ, като поправятъ и нагласятъ този храмъ по възможность до толкова, до колкото се установило, че е имало отъ старо врѣме да личатъ слѣди. Тъй като такъво позволение се допуща дори отъ самитѣ прѣдписания на главнитѣ ни свещено-ресигиозни почитани книги, въ тѣхнитѣ отдѣли (кютуби мутебере ве сухари муте мидинъ), дѣто се казва изрично, че позволение отъ шерията се дава само поради милость и състрадание (терахум-мефхумие). Общиятъ извънредно събранъ съвѣтъ постановилъ, щото поправката на вътрѣшния храмъ да стане въ сѫщитѣ размѣри и голѣмина, каквито той е ималъ отъ старо врѣме като върху останкитѣ на старитѣ основи и споредъ стария видъ, безъ да имъ прѣчи и забранява на това нѣкой отъ вънъ. За станалото сѫдътъ издаде, протоколира и написа настоящия сѫдебно-шериатски актъ днесъ 15 день отъ м. джемаази-юл-евелъ 1027 (1616 г.). (Извѣстия на Историческото Дружество въ София, кн. I, стр. 87—88).

Г. Т. Данаиловъ.

България споредъ Новото Землеописание отъ D-r Anton Friedrich Büsching (1764 г.)*).

§ 1. За България и Романия (Южна България) Valk издаде особна карта. На сѣверъ България граничи съ Дунава, къмъ истокъ — съ Черно море, къмъ югъ — съ планината Хемусъ, чрѣзъ която се отдѣля отъ Романия; на западъ съ Сърбия. Своето име тя е получила отъ българитѣ и е съставлявала нѣкога долнята часть на Мизия. Тя е 72 мили дълга, къмъ срѣдата си е 20, нъ по брѣга на Черното море 40 мили широка, Дунавътъ по тѣзи мѣста нѣкога е именуванъ отъ Ариополи насамъ Истеръ (Jster). Освѣнъ него трѣбва да се отбѣлѣжи още рѣката Jscha или Jschar, която изтича отъ планината Hemus и при Никополъ се влива въ Дунава.

§ 2. Въ подножието на планината, която отдѣля България отъ Сърбия, има една топла баня, водата на която блика въ струя като единъ човѣкъ дебела; на 60 крачки отъ нея, въ сжщата тази котловина, има съвсѣмъ свѣтъль и ледено студенъ източникъ. И двата съдържатъ силитра и сѣра, както показва миризмата имъ. На тази планина има единъ гръцки мънастиръ за монаси отъ ордена св. Василия. На сръбската граница, между планината Суха и рѣка Нишава се намиратъ много топли бани съ свѣтла сѣровата вода, които падатъ отъ планинитѣ и сж съвсѣмъ боядисани отъ червения пѣсъкъ и камъни. Въ политѣ на Витоша планина, нѣколко мили вънъ отъ София, къмъ границата на Романия се намиратъ четири топли бани, които въ тая область сж много прочути. На планината пъкъ се намиратъ нѣколко села, нивя, ливади, лозя, както и желѣзни рудници.

*) Настоящето описание е заето дословно отъ книгата на D-r Anton Friedrich Büsching — Neue Erdbeschreibung. I Theil V Auflage — Hamburg 1764 г. (страница 1348 и нататъкъ).

За нуждитѣ на едно прѣдприето отъ мене изслѣдване — Народонаселението на България въ миналото и сегашно състояние — бѣхъ рѣшилъ да проуча европейската литература отъ XV—XVIII вѣкове; а за мѣсто на работа бѣхъ избралъ — Мюнхенската библиотека, като най-богата сравнително съ съчинения отъ миналитѣ вѣкове. Межлу работитѣ, които срѣщнахъ тамъ особно впечатление ми направи тая на Бюшинга, която въ точенъ прѣводъ се рѣшихъ да дамъ на съврѣмения нашъ читатель.

Георги Т. Данаиловъ.

§ 3. Почвата е изобщо много планинista, нъ въ долинитѣ и низкитѣ мѣста е необикновенно тлъста и плодовита, поради което дава вино и пшеница въ голѣми излишъци. И планинитѣ не сж безплодни и даватъ хубава паша. Такава е напр. Стара Планина, която се простира дори до Видинъ, по върховетѣ пуста, по срѣдата и долу обаче твърдѣ плодородна. Между природнитѣ особозабѣлѣжителности на тая страна трѣбва да се споменатъ многото и голѣми орли, които се срѣщатъ въ околностьта на Бабадагъ, отъ които масторитѣ на лжкове въ цѣла Турция и България се снабдяватъ съ пера за стрѣлитѣ си; като се смѣтне, че не могатъ да се извадятъ повече отъ 12 пера и то само отъ опашката на единъ орелъ, защото само тѣ се употрѣбяватъ за стрѣли и струватъ единъ талеръ изцѣло, ще се заключи за голѣмото количество на тѣзи орли.

§ 4. Българитѣ сж прочути въ старата исгория. Първоначално тѣ сж живѣли на Волга, и остатъцитѣ отъ тѣхния главенъ градъ „Bulgar“ могатъ още да се видятъ, недалечъ отъ рѣката Кама, както по-горѣ, стр. 837 биде отбѣлѣзано*).

Огъ тамъ тѣ сж отишле най-напрѣдъ къмъ „Tanais“ и при царуването на царьтъ „Зепо“ — къмъ Дунава. Подиръ това на много пжти сж минавали Дунава и сж се пръснали (настанили) въ Тракия и Мизия. Една група (тълпа) отъ тѣхъ е отишла въ 7-то столѣтие въ Италия и се е поселила въ херцогството Беневентъ. Точното врѣме на тѣхното установяване въ долня Мизия не е още установено: едни казватъ, че това е станало прѣди царуването на Константина III, други пъкъ — че въ негово врѣме. Както и да бжде, но долня Мизия е нарѣчена отъ тѣхъ България. Тѣ сж водили жестоки и кървави борби съ източнитѣ римски царье и имаха свои собствени кралье (Könige). Най-подирѣ тѣ бѣха окончателно покорени отъ императоръ Василия, въ 1017 г. Тѣ сж повдигнаха въ 1032 г., но бидоха отново заставени да се подчинятъ и даваха на императора значителни подкрѣпления, както срѣщу латинитѣ, така и срѣщу турцитѣ. За това имъ биде позволено да си изберътъ единъ свой царь изпомежду си, който, обаче, се призна за поданникъ на империята. Въ 1275 г. унгарския кралъ Стефанъ покори българския князъ „Sea“ и българитѣ трѣбаше да го признаятъ за свой царь. Обаче, съ

*) На стр. 837, кждѣто се говори за Русия и тъкмо за Казанската область, е казано:

5. Тетуши (Tetuschi) едно малко градче на р. Волга. На близо до тоя градъ, не далечъ отъ р. Кама, се намиратъ остатъци отъ единъ старъ градъ Булгаръ, който е билъ главенъ градъ на стара България. Когато Петръ I въ 1722 повторно воюва съ перситѣ забѣлѣза тѣзи остатъци и при тоя случай много подробни надписи, които се намѣриха на арменски и арабски езици, бѣха по негова заповѣдь прѣписани и прѣведени на руски. България се спомѣнува още и сега въ царската титла.

помощьта на гръцкия императоръ българитѣ отхвърлиха унгарското иго. Турскиятъ султанъ Амуратъ I ги побѣди, а Баязитъ покори тая страна напълно въ 1396 г. и я прѣобърна въ една провинция на турското царство, каквато е и до днесъ. Сега българитѣ сѫ прѣдадени на земледѣлие, скотовъдство и търговия. Тѣхниятъ словѣнски езикъ се отличава отъ сръбския само по произношението. Тѣ сѫ отчасти мохамедани, отчасти гръкоправославни. Гръцката черква има единъ патриархъ, (на когото, обаче, другитѣ патриархи не отстѫпватъ това име) и 3 владици.

§ 5. Страната се управлява отъ 4 санджака, и за това се дѣли на 4 санджаци.

I. **Видинскиятъ санджакъ обема:**

1) Видинъ, или Бодонъ, при старитѣ Viminacium, една силна крѣпость на Дунава, къмъ която унгарцитѣ въ 1739 г. безрезултатно се приближаваха. Тукъ има сѣдалище единъ православенъ (гръцки митрополитъ).

2) Дриновацъ и Мелковацъ, два малки града.

3) Градище, единъ доста голѣмъ градъ на сръбската граница.

4) Miprovatz (Кипровецъ?) единъ доста населенъ градъ, въ който живѣе единъ митрополитъ.

5) Клисура, Желѣзна и Копиловецъ сѫ 3 срѣдни градовци, въ които по-рано (нѣкога) сѫ живѣли много албански търговци отъ римокатолишко исповѣдание, които въ 1700 г. сѫ биле изгонени.

6) Мустафа-Паша — паланка, една крѣпость, която има единъ валъ и една четворна (vierfache) стѣна отъ четверожгълни камъни, съ 8 кули, но поради близкитѣ тамъ планини не може да се защищава.

7) Шехиркьой, (Пиротъ) единъ градъ, отвредъ заграденъ съ блатиста почва, издигнатъ на единъ хълмъ, при който Дущина и Срѣдорѣкъ се вливатъ въ Нишава, съ крѣпость на сѫщото име.

8) Лѣсковецъ и Скопия.

9) Коломбацъ, (Голубацъ) една силна крѣпость (кула, Schloss) на една планина, подъ която лежи укрѣпениятъ проходъ Ирания.

10) Качаницъ (Katschanitz) една крѣпость (кула), която прикрива прохода прѣзъ планинитѣ.

II. **Сардикскиятъ санджакъ обгръща:**

1) София, у българитѣ *Триадица*, главенъ градъ въ България, съ седалище на румелийския Бейлербегъ и православенъ митрополитъ. София е добрѣ населенъ градъ, търговски, добрѣ построенъ, но съ тѣсни, криви и нечисти улици, които само по крайщата, дѣто се върви, сѫ павирани. Всѣка една

кѫща си има своя градина, която е пълна съ дървета. Рѣка Jscha или Бояна тече отчасти покрай града, отчасти по нѣкои мѣста и прѣзъ него. Повечето търговци, както и по другитѣ мѣста, сѫ гърци и арменци. Градътъ е построенъ отъ императоръ Юстинияна върху руинитѣ на старата Сардика.

2) Самоковъ (Samkowa) единъ градъ въ планинитѣ.

3) Капулиръ-Дервентъ, ще каже проходъ прѣзъ врати (Thorpass) е единъ проходъ прѣзъ планината Ченге и е получилъ името си отъ развалинитѣ на едни стари врата, които се смѣтатъ за дѣло на императоръ Траяна и затова се наричатъ *Траянови Порти.* Този проходъ е 8 часа отъ Татаръ-Пизарджикъ далечъ. Той лежи въ планината, чиито отвѣстни скали и много дълбоки пропасти едва сѫ достѫпни. Портата се състои отъ два каменни стѫлба, които сѫ издигнати единъ до други и отгорѣ съединени съ сводъ, така щото образуватъ една голѣма праздна порта. Граденето е отчасти съ тухли, отчасти съ камъни, но твърдѣ яко зграденъ. Любителитѣ на старини сѫ извадили нѣкои камъни и чрѣзъ това сѫ почти издълбали този паметникъ. Въ планинитѣ, прѣзъ които се отива за портата има рудници за желѣзо и единъ топълъ източникъ, водата на който силно кипи.

Другъ единъ проходъ въ тая область е нарѣченъ Ris-Derbent, което ще каже дѣвичи проходъ. И двата прохода се сливатъ на западъ къмъ селото Драгоманъ-кьой.

4) Търново (Ternowa, Ternobum), билъ е нѣкога главниятъ градъ на България, резиденция на царя и укрѣпенъ, нъ сега е незначителенъ градецъ. Той е билъ сѣдалище на единъ патриархъ. Сега, обаче, тукъ има само единъ владика, който се нарича митрополитъ на Търново и цѣла България, а често и патриархъ.

III. Никополскиятъ санджакъ обема:

1) Никополъ, единъ голѣмъ градъ на Дунава, който е укрѣпенъ съ една силна крѣпость. Той е прочутъ по първата нещастна битка на християнитѣ съ турцитѣ въ 1396 г.

2) Прѣславъ, отъ стария Престлава, въ рускитѣ исторически книги — Переяславъ, на Дунава, въ по-старитѣ врѣмена Marcianopolis, (сега с. Девна) единъ градъ, който испърво е съграденъ въ честь на Marciana, сестра на императоръ Траяна. При този градъ гръцкиятъ императоръ Йоанъ Цимисхи побѣди руситѣ въ 970 г., завладѣ града и заповѣда да се нарича занапрѣдъ Йоанополисъ.

IV. Дристийскиятъ санджакъ обема:

1) *Дристия, Силистрия,* единъ голѣмъ и укрѣпенъ градъ на Дунава, въ който има сѣдалище единъ православенъ (гръцки) митрополитъ. Тоя градъ е разположенъ не далечъ отъ остатъцитѣ на стѣни, които гръцкитѣ императори сѫ издигали,

за да спратъ нападенията на варварскитѣ народи. Между неговитѣ жители се срѣщатъ много малко турци. Че тоя градъ е много старъ, може добрѣ да се разбере отъ стѣнитѣ му, които сѫ римски, а не турска направа. Той се нарича още Dorostolus, *Δορόστολα, Δορόστολον, Δορηστολα.*

2) *Бабадагъ*, градъ, въ който се намира седалището на силистренския паша, който защищава сѣвернитѣ земи на царството и подъ когото се намиратъ земитѣ отъ Хемусъ до Черното море, между Дунава и Днестъръ.

3) Dobrucia, който е изграденъ отъ по-горѣ споменатия мѫжъ.

4) Ариополи, е билъ нѣкога градъ на онова мѣсто, дѣто Дунава е получавалъ название Jster, днесъ не е останало името на това мѣсто.

5) Kersowa (Хърсово) едно значително мѣсто на Истеръ, дѣто послѣдниятъ се извива къмъ устието си.

6) Между 7-тѣхъ рѫкави или устия, чрѣзъ които Дунавътъ или Истеръ се влива въ Черно море има толкова острови, 4 отъ които припадлежатъ къмъ България и 3 — по сѣвернитѣ — къмъ Бесарабия.

7) Кюстадже, *Прославица*, лат. Constantiana, единъ срѣденъ градъ на Черно море, който нѣкога е билъ твърдѣ значителенъ.

8) Томишваръ, при турцитѣ *Паргала*, у гърцитѣ Пугликора, отъ стария Томи, билъ е нѣкога първиятъ градъ на Малка Скития; тамъ билъ и Овидий на заточение. Той лежи въ единъ заливъ на черното море.

9) Варна, единъ градъ на черното море, който стана прочутъ чрѣзъ поражението, което унгарскиятъ краль Владиславъ I прѣтърпя отъ Амурата въ 1444. Тукъ има седалище единъ православенъ (гръцки) митрополитъ.

10) Dyonisiopoli (Балчикъ), едно незначително мѣсто, което прѣди врѣме е билъ най-важниятъ градъ на Долня Мизия*).

11). Месемврия, градъ въ подножието на Стара-Планина; едно врѣме е билъ сѣдалище на епископъ.

Забѣлѣжка. Областьта Добруджа, която се простира отъ Силистра до устието на Дунава е една съвсѣмъ равна земя, която нито отъ рѣки се прорѣзва, нито пъкъ отъ гори се прѣкъсва; дори на нейнитѣ покрайнини, не далечъ отъ Доростеро има една гора, която турцитѣ наричатъ Делиорманъ, т. е. Луда гора. Жителитѣ сѫ по происходъ татари, прѣдѣдитѣ на които сѫ се поселили тукъ отъ Азия. Тѣ сѫ познати по своето гостоприемство. Ако нѣкой пѫтникъ отъ каквато земя и да иде, отъ каквато вѣра и да бѫде, прѣминава прѣзъ нѣкое тѣхно село, излизатъ всички бащи или майки на портитѣ си и го канятъ съ любезни думи да гостува

*) Столица на деспотитѣ Балъка и Добротича и пр. Б. Р.

при тѣхъ и да раздѣли тъхната трапеза. Домакинътъ гощава не само своя гость, но гледа съ прѣданность, каквато рѣдко въ свѣта се срѣща, неговитѣ коне, ако не сѫ повече отъ 3, безплатно 3 дни. Гостенинътъ си гощава съ медъ и яйца, каквито се намиратъ въ изобилие, а така сѫщо и хлѣбъ, печенъ подъ пепелъ, но доста хубавъ. Татаритѣ си изграждатъ малки кѫщи, които сѫ прѣдназначени за гости и ги уреждатъ съ одърчета, които поставятъ около пещьта или огнището, съ тѣхъ може да се ползува за своя угода и пѫтникътъ.

Г. Баласчевъ.

Софийскиятъ монетенъ домъ (зарб-хана) и два фермана отъ 1616—17 год.

Кждѣ сж били ковани старобългарскитѣ монети прѣзъ XIII и XIV вѣкъ? Прѣки указания въ старитѣ ни паметници нѣмаме до сега по този въпросъ. Обаче едва ли трѣба да се съмнѣваме, че кованието на монетитѣ е ставало въ столица Търново, въ Добровникъ или Венеция (на царь Михала Асѣна, които сж изписани съ латинска азбука) и въ Видинъ (ония на царь Срацимира); а може би ковани били и въ ония търговски градове, които сж експлоатирали сребърнитѣ рудници изъ българскитѣ земи, кждѣто цъвтѣло златарското занятие, като София, Чипоровци и пр. До такъво заключение може да се доди възъ основа на аналогически примѣри каквито намираме въ Византия, Сърбия и други балкански държавици. Така, въ Цариградъ, Одринъ Сѣресъ, Солунъ и пр. сж били ковани византийскитѣ монети. Въ Бърсково, Новобърдо, Рудникъ, Кратово, Призрѣнъ, Скопие, Смадерево (XV в.) сж се ковали сърбскитѣ монети, а Константинъ *Господинъ* не изглежда да е сѣкалъ монети въ Кюстендилъ и Крятово, както се приема до сега. Балшичитѣ сж приготовлявали монети въ Уциня, Драчъ и Скадъръ. Жупанътъ Андрея Гропа — въ Охридъ и пр. Законникътъ на Стеф. Душана ни донася и нѣкои наредби по отношение кованието на монетитѣ къмъ срѣдата на XIV вѣкъ. Прѣди всичко на царьтъ или кральтъ е било прѣдоставено правото да кове монети. Той пъкъ отъ своя страна прѣдавалъ това си право на отдѣлни боляри а може би и градове срѣщу опрѣдѣлени облаги.

Ето буквално тѣзи наредби на законникътъ:

Златара оу жѫпахъ и оу земли царства ми нигдѣ да нѣсть, развѣ оу трьговѣхъ гдѣ iесть поставило царство ми динаре ковати. (Чл. 168). (Златаръ въ жупитѣ и въ земята на царството ми да нѣма никждѣ, освѣнъ въ търговетѣ, кждѣто ги поставило царството ми да коватъ монети).

Аще ли се обрѣте златарь wскѣнь градовь и трьговь царства ми оу коемь селѣ, да се този село распе и златарь иждеже (или по другъ списъкъ (сьжеже wгнемь). (Чл. 169). (Ако ли се намѣри златаръ да кове монети освѣнъ въ градоветѣ и търговетѣ на царството ми, въ нѣкое село, това село да се развали и златаря да се изгори).

Оу градовѣхъ царства ми да стоіе златарїе и да ковѫ (динаре) и ине потрѣбе. (Чл. 170). (Въ градоветѣ на царството ми да стоятъ златаритѣ и да коватъ монети и други потрѣбности).

Въ нѣкои други списъци на законикътъ се намиратъ сѫщитѣ горни членове съ малки измѣнения. Напримѣръ четемъ:

Яко се обрѣте златарь оу градоу (да) ковѣ динаре тайно, да се златарь иждеже и градь да плати глобоу што реіе царь

Яко се обрештеть златарь оу гродоу или где (на ино мѣсто) да коіе новьце тайно да се тай златарь сьжеже и то мѣсто да платить глобоу колико рече царьскы соудь, ако ли боуде оу селоу да се то село поплени и распѣть а златарь да се сьжеже.

Ограничавало се кованието на монетитѣ само въ опрѣдѣлени градове и търгове съ цѣль щото контролътъ да бѫде по ефикасенъ. Сѫщата строгость се прѣдвижда и въ римовизантийското законодателство. Така напримѣръ Константинъ Велики прѣзъ 317 г. съ единъ декретъ обявилъ смъртното наказание противъ онѣзи, които отрѣзвали часть отъ златнитѣ монети или ги фалшифицирали. (Златнитѣ монети се наричали moneta sacra свещена пара). Констансъ пъкъ II прѣдвидѣлъ по строго смъртно наказание, а именно, живо изгаряние. Отъ горнитѣ римско-византийски законодателни наредби личи, че и южнитѣ словѣни въ свойто законодателство си послужили направо съ римско-византийското, което чрѣзъ България, която е възприемала отъ Византия всичко прѣди туй да се вмъквало въ Сърбия, прѣдала го е на послѣдната.

Между туй въ паметницитѣ отъ XIII и XIV вѣкъ се говори за фалшиви монети, ковани въ сърбскитѣ владѣния, напримѣръ четемъ: denaria de Brescoa . . boni, bona mala et falsa moneta de Briscoa. Венецианцитѣ издавали разпоредби къмъ 1282 г. до своитѣ прѣдставители въ Задъръ и Дубровникъ и на консулитѣ въ Пульи, Драчь и Которъ да се пазатъ отъ Бърсковскитѣ динари и да отхвърлятъ фалшивитѣ. Дали имало въ България фалшификати, не ни е извѣстно до сега, защото Народния музей не е обнародвалъ още новопридобититѣ български монети.

Турцитѣ, както е извѣстно, при покоряването на балканскитѣ християнски държавици, оставили почти неизмѣненъ държавниятъ имъ строй, като потвърдили на разнитѣ христ. класове съ фермани привилегиитѣ, които имъ били дадени още отъ християнскитѣ владѣтели. Вслѣдствие на туй пита се, какъ се отнесълъ емиръть Мурадъ спрямо монетнитѣ домове, които сѫществували въ владѣнията на християнскитѣ господари, а сѫщо и спрямо рудницитѣ. Върху туй прѣки указания отъ съврѣменици, нѣма. Нъ отъ многобройнитѣ типове монети, които сѫ били ковани отъ царь Ив. Шишмана може да се направи заключение, че монетнитѣ домове въ

българскитѣ земи сѫ продължили своята работа, ако и да е станалъ Шишманъ къмъ 1371 г. васалъ на емира Мурада.

Освѣнъ туй обнародвана е и друга една турска монета отъ 1378—9 г. Тя се приписваше на Константина кюстендилскиятъ господинъ, нъ се установи, че е обикновена турска монета отъ изработванитѣ въ Кратово. Между това не ни е извѣстно дали прѣзъ емирствуването на Мурада, Баязида, Шех-заде емиръ Сюлеймана Челеби и Муса Челеби сѫ били ковани турски монети въ София и Кюстендилъ и пр. защото върху монетитѣ не се поставялъ градътъ на сѣчене. Нѣкои приематъ, (Исмаилъ Галибъ въ Таквими мескюкятъ османие: 1889 г.), че прѣзъ властвуването на емира Баязида 1389—1402 г. „сѫ били открити въ Европейска Турция сѫществующитѣ отъ старо врѣме монетни домове въ градоветѣ: Одринъ, Сѣресъ, Сидеро-Кастро, Солунъ, Скопие, Кратово, Кочани Новаре, Ново-Бърдо, София, Солунъ, Охридъ, Видинъ, Кипровецъ, Кюстендилъ, и пр. нъ повечето отъ тѣзи монетни домове не сѫ функционирали (били спрѣни по липса на сребърни, златни и мѣдни руди, които не били достатъчно открити и разработени".

Най-старитѣ турски монети, на които личи мѣстото и градътъ, дѣто били ковани, сѫ отъ султанъ Мехмедъ I 1413—14—21 г. Едирне, Берса, Сирусъ, Новаръ. Въ монетитѣ отъ този владѣтель нѣма такива сечени въ София, Кюстендилъ, Скопие и пр. поради което и не знаемъ дали сѫ функционирали въ началото на XV в. Софийската, Чипоровската, Видинската, Кюстендилската и пр. зарб-хани И прѣзъ управлението на султанъ Мурада II (1421—1444 г.) нѣма монети, сечени въ нови зарбхани, освѣнъ въ горѣспоменатитѣ. Вече Мухамедъ II е секалъ монети въ Цариградъ и Скопие прѣзъ 1481 г. а прѣзъ владичеството на султанъ Баязидъ II 1481—1512 г. намираме, че сѫ ковани монети и въ Кратово отъ 1481 г.

Насъре аззу зарби Кратова сене 886	Султанъ Баязидъ бенъ Мохамедъ ханъ.

и въ Скопие отъ сѫщата година съ надписъ

Аззу-насъре Искюбъ зарби-сене 886	Мохамедъ султанъ бенъ Мурадъ ханъ

Прѣзъ султануването на Селима I 1512—1521 г. нѣма монети, освѣнъ отъ извѣстнитѣ зарбхани. Нъ щомъ заелъ прѣстола султанъ Сюлейманъ ханъ I 1521—1568 г. намираме монети излѣзли отъ зарбхани неизвѣстни до тогава Сидеро-Кастро, Кочани, София

Аззу-насъре фи София сене 932 г.	Султанъ Сюлейманъ бенъ шахъ Селимъ

Отъ Кипровче 932 г. 1532 г., Ново-Бърдо, Видинъ 926 г. 1520 г. Бѣлградъ, Сребърница, Чаница и пр.

Отъ султанъ Селимъ II който е царувалъ прѣзъ 1568—1576 г. Освѣнъ горнитѣ били ковани акчета и въ Охридъ съ надписъ :

Аззу	Султанъ Селимъ
зарби фи	бенъ Сюлейманъ
Охрида сене	ханъ

А султанъ Мурадъ ханъ III 1574—1594 г. сѣкълъ и въ Силистра.

Въ книгата Islamic Coins 1910 г. отъ Ahmed Siya, прѣзъ царуването на султанъ Сюлейманъ ханъ въ 926 г., намираме, че се изработвали монети и въ гр. Варна.

Въ врѣмето на султанъ Османъ II 1617—1621 г. сж послѣднитѣ монети сечени въ зарбханитѣ на София, Чипоровци, Видинъ и Скопие.

Отъ 1621 г. нататъкъ турскитѣ монети носатъ имената на Цариградъ, Одринъ, Сѣресъ до като се ограничатъ само съ Цариградъ, прѣзъ султанъ Ибрахима 1639—1648 г. когато, може би, е била окончателно прѣкратена функцията на провинциалнитѣ зарбхани въ Европейска Турция.

Тукъ обнародванитѣ два фермана се отнасятъ къмъ послѣднитѣ години отъ сжществуването на Софийската зарбхана.

Ферманъ отъ султанъ Османа II, съ който се разрѣшава на Али чаушъ, управителя на Софийската Зарбхана, поправката ú[1]).

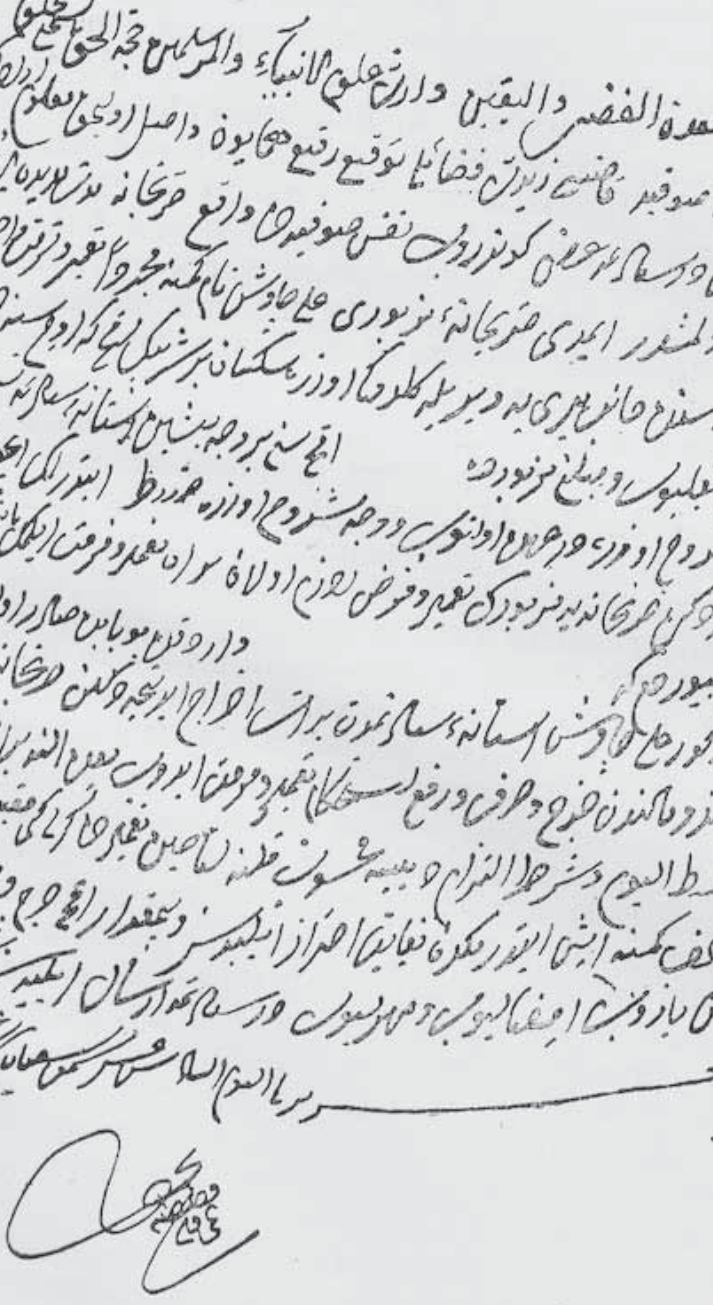

[1]) Ферманитѣ сж взети отъ тевтеръ № 2 на турската архива, която се пази въ народната библиотека въ София.

Прѣводъ.

Съ пристигането на императорската тугра (гербъ) да бѫде извѣстно на софийския кадия — най-справедливия отъ мюсюлманскитѣ кадии, най-способния отъ вѣрующитѣ въ единаго Бога управници, източникъ на добродѣтель и истина, наслѣдникъ на пророческитѣ и апостолическитѣ знания и раздавачъ на правдата върху всичкитѣ человѣци, на когото Богъ да увеличи благодатьта си и умножи добродѣтелитѣ му — че по-прѣдишниятъ софийски кадия Мехмедъ Садикъ изпрати заявление до столицата ми, че находящата се въ самия градъ София дарбхана отъ дълго врѣме не е работила и е била занемарена, и по този начинъ се е причинявала доста голѣма врѣда на държавата. Обаче нѣкой си Али-чаушъ е поискалъ да поправи изново въпросната дарбхана и се задължавалъ да плаща на държавата по осъмдесеть и седъмь хиляди акчета (спри) както ежегодно се плаща на хазната и отъ одринската дарбхана, а въ всѣки три години по двѣстѣ и шестдесеть и една хиляди акчета, и отъ тѣхъ по $43^1/_2$ хил. да внася на хазната въ столицата въ прѣдплата, но до излизането на свещената заповѣдь отъ столицата за владѣнието на рѣчената дарбхана отъ казания Али-чаушъ съгласно горѣизложения начинъ, се изказва молба да се издаде свещената ми заповѣдь за поправката на ония части отъ сѫщата дарбхана, които иматъ нужда отъ такава. Прочее, заповѣдвамъ, да се съобразявате съ издадената ми по горното свещена заповѣдь, щомъ тя пристигне до васъ, и казанзятъ Али-чаушъ до излизането на императорския фермань отъ столицата ми да поправи на свои разноски ония мѣста отъ казаната дарбхана, които се нуждаятъ отъ поправка, и да дигне укрѣпленията ѝ. По-послѣ, слѣдъ като му се вржчи императорската ми заповѣдь, изразходваната отъ него сума да се спадне отъ дълга му, съразмѣрно съ дневнитѣ изплащания, които се поематъ съгласно горнитѣ условия. Прѣдпазвайте се твърдѣ много отъ оглагането на поправката и иждивяването на ненуждни суми както и отъ допускането нѣкому да върши работи противни на свещената ми заповѣдь. И колкото пари се изразходватъ да се направи подробенъ описъ за тѣхъ, и единъ прѣписъ отъ него да се напише, подпише и подпечати, и да го изпратите въ столицата ми. Тъй да знаете, да имате довѣрие въ свещения ми гербъ (знакъ). Се написа на (16) шестнадесетий шабанъ хилядо и седъмнадесета година въ Константинополъ.

Фермань отъ султанъ Османа II, даденъ на управителя хаджи Али чаушъ, въ който се излагатъ условията за функционирането на Софийската зарбхана.

Прѣводъ.

Хаджи Али чаушъ, който е отъ придворнитѣ чауши и достоенъ за многобройнитѣ ми и извънредни императорски благодѣяния и помощи, а пъкъ за такивато монаршеската милость и покровителство сѫ изобилни и нещадливи, се яви въ императорския ми дворецъ и подаде заявление, съ което заяви слѣдующето: „Намиращата се още отъ по-прѣди въ София държавна дарбхана отъ доста врѣме насамъ не работи и е останала занемарена, вслѣдствие на което доста голѣма врѣда се нанася на държавното съкровище. При това азъ отъ 15-и м. рамазанъ 1027 година (1617 г.) поемамъ рѣчената дарбхана за обработване, както е била обработвана още отъ древни врѣмена, срѣщу (261000) двѣстѣ шестдесеть и една хиляди акчета (аспри) при слѣдующитѣ условия: произходящето отъ софийскитѣ рудници чисто разлѣто сребро да се сѣче на пари съ каратъ на пензъ, нъ не и съ недостатъченъ каратъ, по сѫщия начинъ, както по-прѣди се е сѣкло въ одринската зарбхана. И опрѣдѣленитѣ още отъ древни врѣмена села за вѫглища на зарбханата, пакъ да внасятъ вѫглища и да не имъ се позволи да упорствуватъ и се противатъ на това. На никому да се не позволи да търгува съ среброто на рѣченитѣ рудници, и ако нѣкое познато на мене лице, или другъ нѣкой дойде да прибира сребърни сѫдове, тѣзи сѫдове да се донасятъ въ поменатата дарбхана и, слѣдъ като се провѣри каратътъ имъ, да се задържатъ съ цѣната, съ която сѫ били прибрани. На служащитѣ въ дарбканата никой да не посѣга, и ако тѣ се провинятъ въ нѣкое прѣстѫпление, да се наказватъ отъ управителя. Заловенитѣ фалшификатори на калай тоже да се наказватъ отъ управителя и надзирателя. На управителя да се плаща ежедневно по двадесеть акчета (аспри), на провѣрителя петнадесеть акчета, на писаря десеть акчета и петь акчета на чаушина, който ще маркира монетитѣ, сѫщо както се е плащало още отъ древни врѣмена. Поменатата дарбхана да се обработва по сѫщия начинъ, както сѫ се обработвали древнитѣ и сѫществующитѣ по настоящемъ други дарбхани. При това припадающиятъ шестмѣсеченъ наемъ да се внася въ хазната въ прѣдплата, а другата пратка да се внася въ хазната всѣко шестмѣсечие. Повредѣнитѣ мѣста на дарбханата да се поправятъ и направенитѣ за това умѣстни разноски да се спаднатъ отъ дължимитѣ суми съгласно съставения за това подробенъ списъкъ. Прочее горната молба се доложи и се изпроси издаването на императорската ми заповѣдь, за да се дѣйствува съобразно съ горѣизложения начинъ“. По поводъ на горното издадохъ настоящата си висока и прѣкрасна заповѣдь, съ която приносителятъ на тоя ми императорски и благовѣстителенъ ферманъ хаджи Али-чаушъ, къмъ когото монаршеското ми бла-

говоление е проявено, и достойнството, на когото Богъ да увеличи, както и на подобнитѣ му, се назначава отъ 20-и м. шабанъ 1027 година (1617 год.) за управитель на реченатa дарбхана, и заповѣдвамъ отъ днесь да замине и поеме управлението на сѫщата дарбхана, и догдѣто той вѣрно и справедливо, както подобава, се старае да изпълнява прѣдвиденитѣ условия въ фермана за дарбханата и редовно плаща опрѣдѣленатa сума, никакво прѣпятствие да нѣма въ това му прѣдприятие, нито нѣкое външно лице да му се намѣсва. Тъй да знаете, и да имате довѣрие въ свещения ми знакъ. Се написа на 19 и шабанъ 1027 година (1617 г.) въ отоманския Константинополъ.

За мѣстото, дѣто била съградена софийската зарбхана ето какво четемъ:

„Софийската зарбхана, споредъ както ми се разправи отъ баба Севастия Кожухарова — жена на около 75 г., родомъ отъ София — се намирала въ подземна сграда, построена отъ камъни и тухли, лежаща въ една заградена мѣстность на поляната, близо до първата могила на дѣсно отъ пѣхотния лагеръ (по правия пѫть София—Княжево). Рѣченатa баба Севастия е чувала отъ баща си дѣдо Кито, който е живѣлъ до дълбока старость и е умрѣлъ почти на сто годишна възрасть, че служащитѣ работници на зарбханата съ козинави чувалчета на гърбъ сѫ прѣнасяли златнитѣ и сребърнитѣ руди отъ тамъ въ Боянската рѣка, или така нарѣченатa днесъ „Крива рѣка“ за прѣмиването на рудата; защото, знаяло се, че по течението на тая рѣка, на близо до зарбханата, е имало направени искуствени приспособления, нарочно за очистването и прѣмиването на златнитѣ и сребърни кюлчета-руди.

Сѫщо, тя имà добрината да ми разкаже, че по прѣдание и по разкази отъ стари хора е чувала, па и сама, като дѣте е гледала, какъ софийскитѣ златари заедно съ чирацитѣ си сѫ отивали по онѣзи мѣста на рѣката и търсили по края на самата рѣка, па и по брѣга златенъ или сребъренъ пѣсъкъ, който билъ изоставенъ, като непотрѣбенъ отъ служащитѣ на зарбханата. Софийскитѣ златари дори до прѣди 50 години сѫ търсили по рѣката остатъци отъ златенъ и сребъренъ пѣсъкъ“. Извѣстия на Истор. Дружество въ София, кн. III, стр. 124.

J. Marquart.

Старобългарскитѣ изрази въ надписа отъ Чаталаръ (Крумово) и въ старобългарския списъкъ на князетѣ.

Десетиятъ томъ на Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ е важенъ крайжгленъ камъкъ въ изслѣдванията изъ областьта на старобългарската история. Г-нъ Теодоръ Успенскій и неговитѣ сътрудници сж услужили твърдѣ много на всички, които се интересуватъ за развоя на източна Европа прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ сж издали въ поправена форма почти всички до тогава познати гръцко-български надписи. Къмъ публикуванитѣ по-рано се прибавятъ и много други съвсѣмъ нови текстове, които ни обръщатъ вниманието и значително разширочватъ нашитѣ знания[1]).

Много важенъ е новиятъ надписъ на стр. 190 № 2. Досега знаехме само за нападения отъ страна на печенегитѣ въ България; тукъ, както и трѣбваше да се очаква, виждаме еднажъ и българитѣ да нападатъ. Понеже тогава печенегитѣ още не бѣха се заселили по Днѣпръ, походътъ ще да е билъ противъ хазаритѣ респективно маджаритѣ. Стр. 198: титулътъ *(B)OIAA KO[Y/A]OBPOC* се намира и въ надписа C. I. G. IV № 8691a p. $^{7}/_{8}$. Пакъ тамъ p. 3—4 е споменатъ *Ἡσβοῦλος ὁ Καυχάνος*. Но кой е *ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων* въ p. 2? За *Παγάνος*. (Теофанъ, стр. 669—673), разбира се, не трѣбва и да се мисли.

Най-важенъ ми се вижда обаче новиятъ надписъ на Омъртага стр. 545/6 поради датата. Сега не може да има вече съмнѣние, че *συγορελέμ* е хронологическо означение. И при това текстътъ дава да се разбере, че това е *циклическо* означение, споредъ ромейското индикцуонно изчисление. Ч. съотвѣтнитѣ изрази въ българския списъкъ на князетѣ не могатъ да означаватъ нито царуването, нито годинитѣ на живота на князетѣ, доказахъ подробно въ моята, Хронология на старотурскитѣ надписи стр. 98. Тогава тѣ да не би да сж числа на

[1]) Слѣдващето отъ тукъ до стр. 231 е извлѣчено изъ едно писмо до издателя отъ 13/26 октомври 1909 год. — Относно транскрипцията ще забѣлѣжа, че печатницата за жалость не разполага съ ориенталски букви (арабски, сирийски, арменски, етиопски и китайски). Сжщо нѣма и специални диакритични знаци. Поради това транскрипцията ми е много несъвършена.

нѣкой цикълъ? Въ такъвъ случай ще трѣбва да се прѣдполагатъ само циклически изразенитѣ дати на умирания на владѣтелитѣ. Опитътъ за доказване на това не е доста насърдчителенъ. Ако си послужимъ съ обясненията на тѣзи изрази отъ Радлова при *Куникъ* и Розенъ, Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ, СПБ. 1878, стр. 138—143, заедно съ даденитѣ чрѣзъ старотурскитѣ надписи модификации, именно: че въ старо врѣме сѫ броили „на", а не „отъ", т. е. напр. 8.30 значи „осъмь на 30" — сирѣчъ 28, не 38, то получаваме за периода отъ Исперихa слѣдния резултатъ:

Години	Циклови (?) години	Цикълъ
Исперихъ 60(20)+1	верени алемъ	1.50=41)41+21=61
Тервелъ 20+1	[текучь] етемь[1]) твиремь	7.20=17)61—17=цик.45!
(Текучъ(?) 20+8	дваншехтемь	4.80=74>17+28=45; 17+18=35.

Значи тукъ съвпадението е осуетено. Защото, ако отъ първитѣ двѣ нумера би могълъ да се извади единъ цикълъ отъ 45 години, то съ четвъртия бихме получили цикълъ отъ вѣроятно 60 години. И би трѣбвало да приемемъ: или че „*шехтемъ*" е друга нѣкаква дума за 40 (№ 1 алемъ), или озиачава 30 (споредъ Радлова застѫпено чрѣзъ „*вечемъ*"). Обаче, нито едното, нито другото прѣдположение, ни довежда до нѣкаква цѣль. Защото историческата анализа на каталога ни показва, че или Текучъ само 18 или Севаръ вмѣсто 15 (ει) е царувалъ само 5 (ε:) години. Така не се получава нито отъ 44(17+28)+5 нито отъ 34(17=18)+15 желаното *тохалтомъ* =59. При туй 46 не е =45(17+28). Споредъ това трѣбва да се сѫди и за останалото:

Години	Цикълъ	
Севаръ 15(5)	тохалтомъ	9.60=59
Кормисошъ 17(7)	шегоръ твиремъ	8.20=18:59+17=76= 60+18(не:59+7=66= 60+6!)
Телецъ 3	соморъ алтемъ	2.60=52:18+3=22!
(Ше)винех 7(40 дни)[1])	шегоръ алемъ	8.50=48:52+0=52!
Уморъ 40 дни (2 години)[2])	диломъ тутомъ	5.40=35:48+2=50.

Послѣдниятъ примѣръ нѣма нужда отъ коментаръ. Споредъ каталогътъ Уморъ слѣзна отъ прѣстола въ сѫщата година въ която и (Ше)винехъ = *Σαβῖνος*.

И така тѣзи изрази не могатъ да се обяснятъ съ циклически *числа*, които да означаватъ години на умиранията или годнни на възкачванията на владѣтелитѣ. Тогава съ право можемъ да се запитаме, дали въобще въ езиково отношение е вѣроятно или възможно Радловото схващане на тия думи

---

[1]) Прѣдполагамъ, че въ тази необикновенно дълга дума се крие изпаднало име на слѣдващия князъ, значи *Теку* или *Текучь*.

[2]) Вижъ по-долу стр. 235 и пр.

като числителни? Непрѣмѣнно ще отговоримъ не. Радловъ добрѣ е прибѣгналъ до чувашкия езикъ, който се смѣта като прѣдставитель на волжко-българския. Обаче, можемъ ли ние току тъй да прѣнесемъ и въ дунавско-българския специфичнитѣ звукови характери на модерния чувашки езикъ, които се обусловятъ отъ съсѣднитѣ фински езици (прѣди всичко черемишкия)? Вѣрвамъ, не можемъ. Дунавско-българскиятъ езикъ, безъ да се гледа на нѣкогашното съсѣдство съ аланитѣ, черкезитѣ и маджаритѣ въ Сѣверния Кавказъ, е билъ изложенъ на влиянието само на словѣнския езикъ и по-всѣка вѣроятность на ромънския. Но даже и ако признаемъ по принципъ това обяснение, цѣлиятъ произволъ въ измѣнението на звуцитѣ трѣбва да ни очуди, особено както е въ Радловитѣ сравнения. Въ чувашки важи простото правило, че началната старотурска придихателна j се прѣдставя чрѣзъ сибилантитѣ на s, както въ черемишския: така *siċċa* = старотурски *jiti* „седъмь“; *sirim* = старот. jigirmi двайсетъ (съ изпадане на междузвучното g). Въ дунавско-български twirem = 20 би трѣбвало да приемемъ още едно по-нататъшно измѣстяне на s (= старотурски j) къмъ t, както въ източноякския, сѫщо и единъ прѣходъ на междузвучното g въ w(*twirem* = **tiwirem* отъ **sigirm*; *jigirm*;); а въ *četem* (?) „седемь“ = (Радловъ: 70) (стар. от. *jiti*) напротивъ вмѣсто придихателната j една безгласна небна и въ *somor* = „двѣ“ (= прѣдполагаемото jigir, sür) надъ едно s (но въ извѣстнитѣ турски езици още отъ старотурско се казва „двѣ“ *iki*). Че въ чувашки старотурското „*тйортъ*“ ставало *двата* (вмѣсто *)гуата, *)гуарта съ дифтонгиране на йо и асимилиране на р). все още може да се приеме, но отъ това какъ е станало „*двамъ*“ не разбирамъ. Въ *шегоръ* „осемь“ = старотурски „*секиз*“, чувашки саккир бихме имали прехоъ отъ з въ р, както въ чувашкия, а въ „*доксъ*“ „деветь“ = старот. токузъ чувашки *тухур*, з-то би станало просто безвучно. Заедно съ това ние би трѣбвало да припознаемъ и една втора форма тох безъ з, и то прѣдъ гласна (!), а споредъ Радлова и още една трета теку (съ небна гласна и к вмѣсто х). Въ *шехтемъ* татар. *сексенъ* „осъмдесеть“ бихме имали едно измѣстване на s къмъ t, безъ да узнаваме причинитѣ за това.

Много бие на очи обстоятелството, че употрѣбяемата въ повечето източни диалекти форма на десетицитѣ отъ 30—80, за което *Радловъ*, Старотурскитѣ надписи на Монголия, Neue Folge, S 69 и слѣдов.(Петербургъ1897) самъ казва, че изглеждали да сѫ били нови образувания, и се срѣщала още въ дунавско-бълг. макаръ даже и чувашскиятъ да има за „30“ не една, на татар. *юч-ьон*, български *вечемъ* (споредъ Радолфа) съотвѣтна форма, а правилно *вутуръ* = старотурски *отузъ*. Най-странно е обаче, дѣто съобразно съ Радловото обяснение *ом* = старотурски *он* „десеть“ би стояло приложено и къмъ по-вече единици,

именно: *верени*, което би трѣбвало тогава да е отъ верем, старотурски *биръ* чувашки *перъ* „едно“ *дилом* „ *бишъ* „ *пил-икъ* „петь“ (отъ дѣ „д“?) чет-емъ (или ет-емъ), старот. jiti, чув. siĉĉa „седемь“.

При това трѣбва да не се забравя, че ние и тукъ пакъ имаме различно употрѣбление на „*б*“ въ *верани* и *диломъ*.

Но главниятъ въпросъ се свежда къмъ това: далъ ли си е изобщо смѣтка Радловъ (както и Куникъ, който е възприелъ неговитѣ тълкувания), какво значение иматъ мнимитѣ числителни имена въ контекста, въ които тѣ стоятъ? Отговорътъ на тоя въпросъ е: не! Той се е заелъ съ нашия списъкъ, както често тъй се случва, само като езиковъ изслѣдователь, а не и като филологъ и историкъ, сѫщо като че ли възгледътъ, че той има въ случая прѣдъ себе си числителни имена, е ебезпеченъ отъ глоси или отъ контекста. Обаче начинътъ, по който е настанилъ на сила тия изрази върху прокрустовото легло на общотурскитѣ и чувашкитѣ числителни имена, би билъ само тогава понятенъ, ако взетото значение би било осигурено направо отъ глоси. Затова самоувѣреностьта, съ която Радловъ говори дори въ споменатото свое съчинение стр. 68 за намѣрващитѣ се въ хроникитѣ (sic!) на българскитѣ „князе вмъквания на числа, които той по-рано билъ разглеждалъ“, като за признатъ наученъ фактъ, не е оправдана по никой начинъ. Още по-злѣ стои впрочемъ работата съ лингвистичната игра на слѣпа баба, съ чиято помощь Фр. Хиртъ и В. Радловъ се опитаха да изкаратъ правдоподобно баснословното родословие на Атила, фабрикувано отъ несъмнѣно фалшиви унгарски хроники и чрѣзъ това си спечелиха благодарностьта на маджаритѣ, възгордѣни твърдѣ много отъ своя мнимъ хунски произходъ[1]).

Неволно ни хрумва въ случая турскиятъ зодиакъ (Tierzyklus). Обаче азъ не мога да намѣра въ прѣдаденитѣ изрази, които свръхъ това сѫ все двойни, ни една дума, която може да подкрѣпи това прѣдположение. Затова, доколкото азъ виждамъ, трѣбва да съглеждаме въ въпроснитѣ изрази само девизи на царувания, както вече въ 1898 г. съмъ обяснилъ. (Chronologie der alttürk. Inschr., стр. 98). Това схващане се подкрѣпя директно отъ бѣлѣжката прѣдъ Телець у Апопутus: **емоу имѫ шегоралемъ** „името му бѣ шегоралемъ“. Обаче такава една девиза на царуване бѣ година за по-точно датиране, ако само се броеха нейнитѣ години, както е у китайцитѣ, но не и въ нашия надписъ. Древнитѣ Schen-jü отъ Hung no сѫ приемали, както изглежда отъ първото столѣтие прѣди Хр., редовно при възкачването на прѣстола едно прѣстолно име,

[1]) Fr. Hirth, Sinologische Beiträge zur Geschichte der Turkvölker, I: Die Ahnentafel Attilas nach Iohannes von Thurôcz. Bull. de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Pétersburg, 5-e sér., t. XIII, № 2, 1900.

което слѣдъ това единствено се употрѣбява отъ официално изразяващитѣ се китайски анали. Отъ останалигѣ на изтокъ групи на Hung-na знаемъ за княза Mēng-sün отъ Hung-nuската фамилия Tsü-kü, че той въ 401 г. е станалъ господарь на сѣверния Liang и е приелъ една девиза на царуване, знакътъ на пълния императорски суверенитетъ. Това хунско царство Liang дори до завладѣването на столицата му Ku tsang (Liang-čou) въ 439 г. се намирало въ търговски връзки съ далечната страна *Suh-tah* или *Am-ts'at (—sat)*, която се наричала и *Un-na-sa*[1]). При названието Suk-tak не е нуждно тукъ да се спираме: самото му приравняване съ Am-ts'at, китайското название на аланитѣ, показва ясно, че съ него се означава нѣкогашното пространно царство на аланитѣ, което тогава е било подъ властьта на хунитѣ, — нѣщо, което е изразено чрѣзъ новото име *Un-na-sa*. Защото това име не е нищо друго освѣнъ транскрипция на аланското или персийското Hūnāstan „Хунска земя". Че европейскитѣ хуни въ своя държавенъ церемониалъ сж били повлияни отъ своитѣ източни братя на китайската граница, или сж искали да съперничаѓъ съ тѣхъ въ това отношение, би било, слѣдователно, твърдѣ мислимо.

Българскиятъ списъкъ на князетѣ, слѣдователно, може тъй да се възстанови: (вижъ по-долѣ на стр. 232—33).

[1]) Peh-schi, Кар. 97, fol. 17, споредъ приготвения за менъ отъ проф. de Grot прѣводъ; ср. Fr. Hirth, Über Wolga—Hunnen und Hiung-na. Sitz. — Berichte der Bayer. Ak., 1899, Bd. II, Heft. II, S. 248 и сл.

Българскиятъ списъкъ на князетѣ.

Редуване въ оригинала	Име	Години на царуването	Родъ	Девиза	Хронологично вмѣстване	Поправено	Съотвѣтни имена у историцитѣ	Доказани дати
1	Авитъ охолъ	300	Дуло	диломъ твиремъ	164—463		Ἀττίλας. Attila?	434—453
2	Ирникъ	100+50 ц. 90+60[1])	Дуло	диломъ твиремъ	464—613	464—553 559—618	Ἤρνάχ. Ἤρνᾶς, Hernac, синъ на Атила, въ Мала-Скития	418.454—468
3	Гостухъ намѣстникъ	2	Ерми	докъзъ твиремъ	614—15	554—55	Κελαγάστης[2])	
5	Безмѣръ	3	Дуло р. Ерми	шегоръ вѣчемъ	616—18	556—58	Μεξάμηρος ὁ Ἰδαριζίου, неговъ братъ, главатарь на антитѣ, ханъ на Οὐνογουνδοῦροι	+ 558
4	Куртъ	60	Дуло	шегоръ вѣчемъ	619—78		Κοβρᾶτος, братовчедъ на Ὀργανᾶς, арм. Chubraat, Chudbadr[5])	Между 636 и 638, + въ царуването на Констансъ II (който е билъ убитъ ца 15 юли 668 въ Сицилия.
5 Князе съ остригани глави на сѣверъ отъ Дунава		515			164—678			
6	Исперихъ, Есперихъ	60+1 ц. 20+1	Дуло	верени алемъ	679—99		Ἀσπαρούχ, арм. Aspahruk[6])	a. 679
7	Тервель	20+1	Дуло	[текуч]етемъ твиремъ	700—20		Τέρβελις, арм. Trvel[7])	704—707—718

Редуване въ оригинала	И м е	Години на царуването	Родъ	Д е в и з а	Хронологично вмѣстване	Поправено	Съотвѣтни имена у историцитѣ	Доказани дати
8	[Теку(ч?)]	20+8	Дуло	дванъ шехтемь	721—48			
9	Севаръ	15 ц 5[3])	Дуло	тохъ алътомъ	749—53			
10	Кормисошь	17 ц. 7[4])	Вокилъ	шегоръ твиремь	754—60		*Κορμέσιος*[5])	
12	Телець	3	Угаинъ	соморъ алтемъ	761—63		*Τελέσσιος, Τελέτζης*[9])	+ 763
11	(Се)винехъ	7 г. ц. 40 дена	Укилъ	шегоръ алемъ	763		*Σαβῖνος*[10]), *Παγάνος*	763
13	Уморъ	40 дена ц. 2 години[4])	Укилъ	диломъ тутомъ	764—65		*Οὔμαρος*	764—765

Прѣзъ септември т. г., когато дойдохъ въ Грацъ, професоръ Dr. Peisker ми обърна вниманието върху статията на английския византиологъ J. B. Bury, „The Chronological Cycle of the Bulgarians", която се появи въ майската книжка на „Byzantinische Zeitschrift" (Bd. XIX, Heft 1—2, Lpz. 1910, стр. 127—144). Bury е твърдо убѣденъ, че старобългарскитѣ изрази сж числа, и вѣрва, че тѣ прѣдставляватъ абсолутни хронологически

---

[1]) Чети $\overline{\text{И}}$ вмѣсто $\overline{\text{Н}}$!

[2]) Menander Protector fr. 6 у Dindorf, Hist. Gr. min. II p. 5—6 = Excerpta de legationibus p. 443, 10—28 ed. de Boor.

[3]) Чети $\overline{\text{Є}}$ вмѣсто $\overline{\text{ІЄ}}$!

[4]) Чети $\overline{\text{З}}$ вмѣсто $\overline{\text{ІЗ}}$!

[5]) Nikephoros, *ἱστορία σύντομος* стр. 24, 10 и сл. 33, 18 ed de Boor. Theophanes, Chronogr. стр. 357, 12 ed. de Boor. Iohannes von Nikiu, Chronik Кар. 120, стр. 216, 16—17=460 ed. Zotenberg, Paris, 1883. Anania Širakacʻi, Geogr., стр. 25, 25. 17, 5 ed. Soukry. Venedig 1883. У Иоана отъ Никиу той се нарича Qetrādes (вмѣсто aubrādos), главатарь на народа Mūṭānes (смѣсване на двѣ четения Mūnos — вмѣсто Hūnos и Tūnos вмѣсто Iūnos = *Οὖννους* въ арабския оригиналъ), братовъ синъ на Kuernāka (= арабски Kurnāka = *Γορναγας* вмѣсто *Ὀργανᾶς*). Споредъ египетския хронистъ той билъ още като дѣте покръстенъ въ Цариградъ (като заложникъ) и станалъ християнинъ и порасналъ въ императорския палатъ. Срѣщу това извѣстие не може да се направи никакво основателно възражение, тъй като въ онова врѣме постоянно сж прѣбивавали въ императорския градъ като заложници синове на варварски князе и не е било странно нѣщо, да се покръсти единъ хунски князъ. Тъй сжщо точното означение на родството между Кубрата и Органа у Иоана прѣдставлява едно прѣдимство спрѣмо по-общата дума *ἀνεψιός* у Никифора. Ясно е, слѣдователно, че Кубратъ е билъ изпратенъ въ Цариградъ като заложникъ отъ своя чича Органа, било въ врѣмето на Фока, било въ зачалото на царуването на Хераклия и по-късно е наслѣдилъ прѣстола му. Неговото опълчване противъ аварския хаганъ трѣбва очевидно да се смѣта за единъ шахматенъ ходъ на ромейската политика. Туй става ясно вече отъ обстоятелството, че опълчването става непосрѣдствено слѣдъ изкупването на ромейскитѣ заложници, които сж се намирали отъ 622 г въ ржцѣтѣ на хаганитѣ (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 17. 16—24, ср Theophan. p. 303, 6—8; за хронологията, ср. Gerland, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, Byz. Zeitschr. III, стр. 340).

Кубратъ билъ считанъ за създатель на плана, да се свалятъ отъ трона синоветѣ на Константина III. сина на Хераклия и Евдокия въ полза на Мартина и нейнитѣ дѣца — нѣщо, което се свършило съ сгромолясването на Мартина и нейнитѣ привърженици (641 г.). Вижъ Iohannes v. Nikiu, стр. 216, 5 и сл. = 459 и сл. Ср. Theophan. p. 341, 24 и сл. Той се е намиралъ, слѣдователно, тогава въ величието на своята мошь. Той е умрѣлъ въ царуването на Константина, който загиналъ на западъ, т. е. на Констанса II, който е билъ убитъ на 15 юлий 668 въ Сиракуза (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 33, 17—18: ср. p. 31, 28—32, 2. Theophanes, p. 357, 11—12, 351, 14 слѣдн.; въ Хронологията на старотурскитѣ надписи, стр. 85 р. 13 и 75 р. 6 трѣбва да се чете Констансъ II вмѣсто Константинъ IV Погонатъ). И тъй неговата смъртъ се пада прѣди 668 г., отдѣто слѣдва, че въ списъка на князетѣ сж присмѣтнати въ неговото царуване тъй сжщо и годинитѣ на синъ му Исперихъ, прѣзъ които той е царувалъ на сѣверъ отъ Дунава. Всичко това става ясно впрочемъ отъ слѣдното сумиране: „петь княза съ остригани глави (както хунитѣ: Priskos fr. 8 у K Müller, F. H. G IV 86 b, 1—2 = Exc. de legat. p. 135, 21—22 ed. de Boor: *καὶ ἀποκειράμενος τὴν κεφαλὴν περιτρόχαλα*) на сѣверъ отъ Дунава". Споредъ изложението на Никифора и Теофана раздѣлянието на българскитѣ орди станало наскоро слѣдъ смъртьта на Кубрата.

дати. Едно рѣшително доказателство за това схващание той вижда въ по-горѣ споменатия надписъ на кана Омуртагъ отъ Чаталаръ. Излизайки отъ българската дата въ него, *σιγορελεμ*, която се приравнява съ 15 индиктионъ (1. септ. 821 — 31. авг. 822), той намира, че най-близката дата шегоралемъ въ списъка на князетѣ се пада въ царуването на Винеха, когото той, тъй сжщо, както и азъ, отъждествява съ Сабина на ро-

---

[6]) Nikephor. p. 34, 6. Teophanes p. 357, 27. Anania Širakac'i стр. 17, 5. Никакъ не е нуждно при това име да си мислимъ за аланското име Aspar, макаръ и такава една заемка да е понятна сама по себе си. Много по-близо стои това име до турската титла Yšbara, кит. Sa-poh-lio, huz. *Σπαρζευγοῦν*, единъ отъ западно-турскитѣ хагани (Theophyl. Simok. 7, 8, 6) = Yšbara ja*βγυ* (dza*βγυ*), кит. Sa-poh-lio Jep-hu. Ако разлагането въ двѣ имена у Anania Širakac'i е право, то за hruk, —*ρούχ* трѣбва да си спомнимъ името на хунския князъ Ruga, съ готски ипокористиченъ суфиксъ Rug-ila, у Приска *Ῥούα* (gen.) = *urug.

[7]) Nikephor. p. 41, 26. 42, 23. 47, 3. Theophan. p. 374, 2, 17, 29. 376, 15. 400. 19. Levond, Gesch. Armeniens, стр. 17. ed Ezeanc'. Послѣдниятъ го смѣта за тъстъ на императора Юстинианъ II и за васалъ на хазарския хаганъ.

[8]) Teophan. p. 433, 16. 497, 19. Тъстъ на *Σαβῖνος*. Името е очевидно причастие на myš, — слѣдователно Qormyš, словѣнскиятъ прѣводачъ поради своята простота е взелъ гръцкото окончание. Забѣлѣжката: „Тоя князъ промѣни рода Дуло, това е Вихтунь може очевидно да значи само това: „той промѣни (името) на рода Дуло въ Вихтунъ". Защото иначе думитѣ „рекше Вихтунъ" не биха имали никаква смисъль. Дѣйствително съ Кормиша се е смѣнилъ прѣди всичко родътъ Дуло, но избиването на стария царски родъ (*σειρά*) е станало дори слѣдъ неговата смъртъ и било очевидно послѣдица отъ нещастния походъ г. отъ С. 6251, за който Никифоръ p. 66, 21—67. 3 разправя, и възцаряването на неговия зетъ Сабинъ слѣдъ сваляне то на *Τελέτζης* е било реакция противъ оная революция, единъ видъ реставрация на *σειρά*-та. Списъкътъ носи слѣдователно, легитимистиченъ характеръ, и отъ тукъ се обяснява тъй сжщо, че той игнорира князъ Ваганъ (Teophan. p. 433, 22 436, 9; у Никифоръ p. 70, 1—18 не се споменува), който е взелъ прѣстола на изпждения Сабинъ, и се завършва съ поставения отъ Сабина на прѣстола Уморъ, който тъй сжщо е билъ отъ рода Укилъ.

Подъ г. отъ С 6305 (812) Theophanes p. 497, 16 и сл. разправя, че канъ Крумъ билъ поискалъ отъ тогавашния императоръ Михаилъ да се възстанови мира, който билъ сключенъ отъ императоръ Теодосий III Адрамита и патриарха Германъ съ Кормисошъ, тогавашния князъ на България. Тоя договоръ за миръ се пада въ 716 г., но тогава български канъ не е билъ Кормушъ, но Тервелъ. Причината за това размѣняване на имената не ми е ясна. Въ 756 г., слѣдователно въ царуването на Кормуша, българитѣ изисквали отъ императоръ Константинъ V годишенъ трибутъ, защото послѣдниятъ билъ заселилъ въ тракийскитѣ градове сирийци и арменци, които билъ докаралъ отъ Мелитене и Теодосиополъ (Karnoj k'atak', Ерзерумъ), и слѣдъ неговия отказъ направили единъ опустошителенъ набѣгъ въ Тракия, който ги отвелъ дори до дългата стѣна. А императорътъ потеглилъ на срѣща имъ, обърналъ ги въ бѣгство и избилъ мнозина отъ тѣхъ (Nikephoros, *ἱστ. σύντ.* p. 66, 11, 21. Theophanes p. 429, 29—30 казва напротивъ: *πολλὴν οὖν ἄλωσιν ἐργασάμενοι καὶ αἰχμαλωσίαν λαβόντες ὑπέστρεψαν ἀβλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια*). Наскоро слѣдъ това той прѣдприелъ противъ тѣхъ едно комбинирано нападение по суша и по море. Флотата се отправила прѣзъ Черно море за устията на Дунава и опустошавала крайдунавскитѣ мѣста, а императорътъ самъ далъ на неприятеля съ своята сухоземна войска сражение при *Μαρκέλλαι* на българската граница (Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 66, 25 и сл.: *αὐτὸς δὲ μάχῃ συμμίξας αὐτοῖς κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας (φρούριον δὲ τοῦτο πλησιαίτατον Βουλγάρων κείμενον) εἰς φυγὴν ἐτρέψατο*) и ги обърналъ въ бѣгство: *ἐντεῦθεν ἐκεῖνοι*

мейскитѣ хронисти и затова го поставя слѣдъ Телеца. Българскитѣ изрази означаватъ споредъ него годинитѣ, въ които сж стжпили на прѣстола владѣтелитѣ, и тъй като възцаряването на Винеха = Сабина се пада въ 763 г. (вѣроятно юли—августъ), то той получава между двѣтѣ дати шегоралемъ единъ интервалъ отъ около 60 години, слѣдователно единъ 60-годишенъ цикълъ, и то отъ чисти непрѣплетени мѣсечни години безъ всѣко изравняване съ слънчевата година, както годинитѣ на Hiĝra. Едно потвърждаване на тая теза Bury вижда въ

τὸ ἧττον ἀπενεγκάμενοι περὶ εἰρήνης διεπρεσβεύοντο ἐκ τῶν οἰκείων τέκνων ὁμήρους προϊέμενοι. Само по себе си се разбира, че тоя миръ, въ противоположность на тоя, който е билъ сключенъ въ врѣмето на Теодосия III, е могълъ да бжде само неблагоприятенъ за българитѣ. (Споредъ това трѣбва да се поправи Хронологията на старотурскитѣ надписи, стр. 73). Не изглежда ли, че двата тия мирни договори съ българитѣ сж конфундирани въ източника на Теофана?

[9]) Nikephor. p 69, 6. 14. 70, 1. Theoph. p. 433, 16 17. 19. 20. 436, 12. 13. Списъкътъ на това мѣсто е многократно забърканъ. По ранно съмъ вече забѣлѣзалъ, че Телецъ трѣбва да се постави веднага слѣдъ Кормисошъ. Името на неговия приемникъ е прѣтърпѣло въ ржкописа повръда. Азъ вѣрвамъ, че то е гласѣло въ списъка Шевинехъ и че първата му сричка е била изпусната отъ прѣписвача поради хаплология въ слѣдствие на прѣдшедствуващата дума „рекше".

Нещастнитѣ походъ, който е ималъ за послѣдица свалянето на Телеца, се пада споредъ Теофанъ p. 432, 29—433, 14 въ първия индиктионъ, юний 763 г. Въ свръзка съ него става бунтътъ на Сабина, който веднага слѣдъ възцаряването си моли императора Константина Копронима за миръ. Тая негова постжпка прѣдизвиква обаче въ България възстание, поради което Сабинъ избѣгва при императора. Българитѣ издигатъ на прѣстола слѣдъ това единъ другъ князъ *Παγάνος* и изпращатъ тъй сжщо посланици за миръ при императора. Той обаче не ги приема, но потегля веднага противъ българитѣ. Слѣдъ като прѣминалъ обаче проходитѣ, се явява при него лично князъ Паганъ съ своитѣ боляри, слѣдъ което той въ присжтствието на Сабина конферира съ тѣхъ.

Тия всички събития се падатъ споредъ Nikephoros p. 70, 19 все още въ първия индиктионъ Теофанъ напротивъ, какъвто му е билъ обичаятъ, е разкжсалъ извѣстието за тия събития и е поставилъ срѣщата на Пагана съ императора въ 6256 г. отъ С., двѣ години слѣдъ възцаряването на Пагана. Отъ извѣстието става ясно, че императорътъ е считалъ Сабина за законенъ князъ и се е застжпилъ за него; но все пакъ нито съ една дума не ни се показва, че той е прекаралъ неговото възвръщане на прѣстола като необходимо условие за миръ. Но тъй като двѣ години по-сетнѣ въ третия индиктионъ (765 г.) Константинъ отново нахлува въ България, защото българитѣ свалили отъ прѣстола своя поставенъ на прѣстола отъ Сабина князъ на име *Οὔμαρος* и провъзгласили за князъ Токта, брата на Баяна, то трѣбва да се прѣдполага, че Сабинъ при онова уговаряне, ако и да се е отказалъ отъ своето възвръщане на прѣстола, все пакъ е настоявалъ да се откаже Паганъ отъ прѣстола и да се издигне за князъ нѣкой отъ неговия родъ. Тогава обаче ще бжде съвсѣмъ вѣроятно, че нему собствено принадлежатъ приписанитѣ на Умора въ списъка 40 дена, тъй като споредъ извѣстието на Никифора и Теофана веднага слѣдъ възкачването си на прѣстола е билъ принуденъ да побѣгне. Приписанитѣ нему 7 години, въ които сигурно се крие нѣкаква грѣшка, трѣбва да се отнесатъ тогава къмъ Умора и да се поправятъ по всѣка вѣроятность на 2 (Б вмѣсто З), тъй че неговото царуване трае отъ 764 до 765 г. Въ такъвъ случай втората година на царуването му, въ която той е билъ изгоненъ, е смѣтната за цѣла.

това, че годината на Куртъ, който царува 60 години, както и тая на неговия приемникъ Безмѣръ (споредъ прѣдадения текстъ) се нарича шегоръ вечемь, и че митичниятъ Авитохолъ, който е царувалъ 300=5×60 години и неговиятъ приемникъ Ирникъ иматъ една и сѫща година диломъ твиремъ. Първоначалнитѣ дати означавали годинитѣ на възцаряването, докато годинитѣ на царуването, които сѫ дадени само въ пълни години безъ мѣсеци, що остават въ остатъкъ, били произведени отъ ония чрѣзъ механично смѣтане. Втората дума на всѣка глоса, която се завършва винаги на м [вижъ обаче *етхь бехти*, стр. 13 долу], означава тъй сѫщо споредъ Bury десетицитѣ, чието циклично нареждане ни поднася слѣдната таблица. *)

тутомъ		алемъ		вечемъ		твиремъ		алътомъ	
		Г	о	д	м	н	м		
отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгствто на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.	отъ бѣгството на М.	Слѣдъ Хр.
158	774/5	148	765/6	138	755/6	128	745/6	118	736/7
98	716/7	88	706/7	78	697/8	68	687/8	58	677/8
38	658/9	28	648/9	17	639/40	8	629/30	—	

ехтемъ	
отъ бѣгството на М.	слѣдъ Хр.
108	726/7
48	668/9

Цѣлата числена система на 60-годишния цикълъ има споредъ Bury слѣдния видъ:

1. верени
2. дванш (или дван)
3. тох
4. сомор
5. дилом
6. дохс
7. —
8. шегор
9. тек (?)
10. ехтем (или шехтем)
20. алътом
30. твиремъ
40. вечем
50. алем
60. тутом

Мѣстото не ми позволява да разгледамъ по-подробно измамчивия начинъ на доказване. Разбира се безъ различни по-вече или по-малко насилствени измѣнения на текста не върви доказването. Така соморъ алтемъ се поправя на соморъ алемъ и текучетемъ — на текъ вечемъ [1]). Отъ това

*) Минало год. I кн. IV стр. 383—399.

[1]) Обаче какъ може да произлѣзе текучетемъ отъ една гръцка транскрипция *τεκ συετχεμ* (стр. 139 А. 1), ми е непонятно; вечемъ би се изразило на византийски безусловно съ *βετζεμ!* На стр. 142 Bury ни учи даже да възстановимъ на мѣстото на ЄТХЪ БЄХТИ „toch wečem *(τοχ βεχτεμ)* или tek wečem".

би слѣдвало, че Тервель, тъй като вечемъ споредъ системата на Bury би означавало 697/8 г., се билъ възцарилъ вече прѣди тая година, и че прѣдаденото въ списъка врѣме на царуването би билъ доста късъ, понеже то се е свършило най-рано въ 718/9 г. Освѣнъ това се поставя 28-годишното царуване на безименния царь между Тервеля и Севара прѣдъ Тервеля и освѣнъ това слѣдъ Исперихa едно друго прѣдположение изпаднало царувание отъ 9 години, което се било подразбирало отъ твиремь слѣъ текучетемь, а тъй сѫщо се вмъква едно неизвѣстно на прѣданието царуване отъ 10 години (стр. 139 и сл.). И Bury се вижда принуденъ да приеме прѣдложеното отъ менъ измѣнение на 61 г. на Исперихa въ 20 г. Отъ друга страна той се придържа упорито въ прѣдаденото число 100+8 за полумитичния Ирникъ, но е принуденъ да приеме, че прѣдъ Гостуна или слѣдъ него е изпадналъ единъ канъ (стр. 135), и тъй като отъ отдѣлнитѣ мѣста на царуванията дори до прѣминаването на Дунава получава само 479 resp. 496 година съ нѣкои поправки вмѣсто прѣдадената сума 515, то той вижда въ разликата 515—496=19 годината на царуването на Исперихa, въ която той е миналъ Дунава, Ако годината на възцаряването на Исперихa е била *верени алемъ* (=41), то неговата 19. година се е завършвала въ годината *тутомъ* (=60), т. е. 658/9 слѣдъ Хр., тъй че слѣдната година = *верени ехтемъ* (=1 . 10=1) = 659/60 сл. Хр. би означавала датата на прѣминаването на Дунава отъ българитѣ подъ прѣдводителството на Аспаруха и датата на началото на хронологичния цикълъ (стр. 136 и сл.).

Обаче цѣлата тая твърдѣ остроумна аргументация се разбива въ извѣстнитѣ намъ дати отъ живота на Кубрата[1]). Bury твърди, разбира се тъй на стр. 138:

„Смъртьта на Курта се пада въ царуването на Хераклея, но легендата, която я свързва тѣсно съ прѣселването, я поставя по-нататъкъ въ царуването на Констанса, очевидно защото историческото събитие, което е въ основата на прѣселването, се отнася къмъ царуването на Констанса".

Едно такова третиране на източницитѣ е въ всѣки случай чистъ произволъ. Политическото явяване на Кубрата се

---

[1]) Различнитѣ форми, които има въ прѣданието името на тоя князъ, се разпадатъ на три класа:

а) *Κούβρατος* (Nikeph. p. 24, 9), *Κοβρᾶτος* (ib. p. 33, 18), Chucrate (Anania Širakacci, Geogr., стр. 17, 5), Qetrādes вмѣсто Qubrādos (Йоханесъ отъ Никиу) показватъ една обща форма *Κουβρᾶτος, Κουβράδος*.

б) *Κοοβᾶτος* (Theoph. p. 357, 12) и Коуртъ прѣдполагатъ произношението *Kurbat, *Kurβat, и

в) Chudbadr (Anania Širakacci стр. 25, 25) може би трѣбва споредъ това да се поправи на Churdbad (съгласната r е била навѣрно прибавена въ края на реда, и слѣдъ това е била поставена на невѣрно мѣсто отъ прѣписвача), тъй че тая форма би била сравнително най-първоначалната форма. Сравни тъй сѫщо сир. Kurturgur съ *Κουτούργουροι* (по-надолу стр. 11—13, заб. 4).

пада чакъ въ по-сетнѣшнитѣ години на Хераклия. Затова е прѣди всичко невѣроятно, че той е умрѣлъ още въ царуването на Хераклия, даже ако обратното не би било доказано изрично. Обаче, тъй като споредъ системата на Bury годината на Исперихa може да отговаря само на 19 г. отъ бѣгството на М. = 2. януарий — 20. дек. 640 г., и тая на Безмѣръ, *шегоръ вечемъ* (38) съвпада съ 16 г. отъ бѣгството на М. = 637 г., то, разбира се, той е принуденъ да накара Кубрата по-рано да напусне политическата сцена. При това нему се е случило едно малко нещастие, дѣто е пропусналъ важното свидѣтелствуване на Иоана отъ Никиу.

Ако слѣдователно е установено, че Кубратъ е умрѣлъ фактически въ царуването на Констансъ II (641—668 г.), както изрично изтъква тъй сжщо и общиятъ източникъ на Никифора и Теофана (по-горѣ, заб. 5), то веднага се сгромолясватъ мнимитѣ дати за Исперихa и Безмѣра. Сжщото важи за мнимата дата на Куртъ, 578/9 слѣдъ Христа. Това би прѣдполагало, че Куртъ е вече билъ роденъ въ врѣмето на Юстиниана или най-късно въ началото на царуването на Юстинъ II, тъй като въ една номадска държава, не както въ една модерна правова държава, е немислимо като князъ едно дѣте. Животътъ на Органа, чичата на Кубрата, наистина не ни е извѣстенъ до сега по-подробно, обаче отъ бѣлѣжкитѣ на Никифора и Иоана отъ Никиу може да се саключи, че той е билъ още въ врѣмето на Хераклия една зъвсѣмъ извѣстна личность въ Византия и повѣствуванията на двамата хронисти могатъ да се разбератъ най-лесно, ако се приеме, че Органа е царувалъ дори до врѣмето на Хераклия и че Кубратъ го е наслѣдилъ дори въ царуването на Хераклия. Въ всѣки случай забѣлѣжката на Иоана отъ Никиу: „и слѣдъ като (Кубратъ) прие животворящето кръщение, той побѣди всички варвари и езичници посрѣдствомъ силата на свещеното кръщение“, която очевидно се отнася прѣди всичко къмъ изгонването на живущитѣ въ неговата земя авари (Nikephoros), едва ли възбужда подозрѣние, че тогава той е билъ вече старецъ. Тъй като освѣнъ това Аспарухъ—Исперихъ се означава като синъ (и приемникъ) на Кубрата (Chubraat^{c}, Chudbadr) не само отъ общия източникъ на Никифора Теофана, но и отъ неговия съврѣменикъ Anania Širakac^{c}i, то е ясно, че между него и баща му нѣма мѣсто за едно тригодишно междуцарствие на Безмѣра. Освѣнъ това Безмѣръ очевидно не е хунско име, но както *Μαλαμήρ* — Маломиръ, *Μεξάμηρος*, *Δαργάμηρος* и др. славянско. И тъй носительтъ на това име не е билъ въ никой случай чистъ хунъ, макаръ и да принадлежи споредъ прѣдадения текстъ на списъка къмъ българския княжески родъ Дуло. Тъй сжщо стои въ сжщность и случаятъ съ името на приемника на Ирника, Гостунъ „намѣстника“, чието име отговаря несъмнѣно на извѣстното

отъ единъ гръцко-български надписъ родово име Ἐρμάρης[1]). И все пакъ едва ли днесъ нѣкой ще оспорва, че Гостунъ е чисто-славянско име и то съкратена форма на едно образувано отъ двѣ основи пълно име[2]). Разрѣшението на тая загатка, както прѣдполагамъ ведно съ Peisker, трѣбва да се дири въ обстоятелството, че Гостунъ е принадлежалъ на единъ вече славизиранъ български родъ, който е билъ основалъ едно господарство между южно-рускитѣ славяни. При това едно схващане прѣдложеното отъ менъ прѣди 12 години отъждествяване на Гостуна съ антъ Κελαγάστης, брата на Μεζάμηρος става още по-вѣроятно: Келагастъ е билъ несъмнѣно наскоро прѣди пристиганието на аваритѣ главатарь на антитѣ. Тѣ сж се намирали тогава въ голѣма вражда съ котрагиритѣ (куртургуритѣ)[4]) отсамъ рѣката Донъ (вижъ подолу) и единъ главатаръ на послѣднитѣ се присъединилъ къмъ аваритѣ и ги подстрекавалъ противъ антитѣ. Често пжти е било забѣлѣзвано, че енергичното държане на антитѣ въ това врѣме малко подхожда на невойнствения образъ на славянитѣ който еднодушно ни рисуватъ ромейски, западно-европейски и арабски писатели. Работата обаче става понятна, щомъ си прѣдставимъ, че антитѣ сж били владѣяни и прѣд-

[1]) Archäol.-epigraphische Mitteil. aus Oestereich—Ungarn XIX, 240. Извѣстія Рускаго Археолог. Института въ Константинополѣ т. X, стр. 192. На окончанието — ἄρης се завършватъ тъй сжщо и нѣкои други родови имена, които се срѣщатъ въ гръцко-български надписи, а имено: Κουβι—ἄρης (Извѣстія, сп. м., 191), Τζακαρ—ἄρης (ibid., 190), ... δου—ἄρης (ibid., 192). Сравни освѣнъ това Θ. Успѣнскій ibid., 216 и сл. Въ него съзирамъ турското är, äri, „човѣкъ, хора“, което се намира и въ името на народа Ἀκάτιροι, Ἀκάτζιροι = турски aqač—äri. Може би тъй сжщо славянската форма на българското означение на достойнство bolj—are, ed. r. bolj—ar—inъ, която произлиза отъ bolja, виз. βολίας (мн. ч. βολιάδες Const. Porph. de caerimoniis, II, c. 47, p. 681), турско-бълг. bojla, виз. βοηλᾶς (мн. ч. βοϊλάδες), длъжи своя произходъ на аналогията на ония родови имена, които отъ славянитѣ сж били схващани като събирателни сжществителни. И не се ли крие тъй сжщо въ народното име Βούλγαροι, Βούργαρος (Georgios Pisides), сир. Burgar, Burgārē, арм. Bulkar, Bolkar, Bulcharkᶜ, арабски Burgān, Bulkār, Burγar, Bulγār думата äri, точно както въ Bardores (A bardares) Iordan. Get. § 272 и може би въ Sadagarii Iordan. Get. § 265, Σαγάδαρες Iulian. Ep. 75 p. 597, 4 ed. Hertlein покрай Sadages Iordan. Get. § 72 (вижъ Marquart, Streifzüge стр. 44)? Въ всѣки случай окончанието —gar въ онова име нѣма нищо общо съ —(o)gur въ Οὐόγουροι, Οὐνίγουροι, Hunuguri, Bittugures (A burtugures) Iordan. Get. § 272, Τούν—Σουρες (вмѣсто Τούν Γουρες?) у Приска, Excerpta de legat. p. 125, ed. de Boor (dat. plur. Τούν Σουρσι вмѣсто Τούν Γουρσι, отдѣто произлиза Tuncarsos Iordan. Get. § 126), което ужъ било = Oγuz. Имената Κουτούργουροι сир. Kûrturgur, Οὐτούργουροι, Σαράγουροι сир. Sarûrgūr образуватъ отново една категория за себе си.

[2]) Marquart, Streifzüge, стр. 147.

[3]) Тъй, Κελαγάστου, Excerpta de legat. p. 443, 14, ed. de Boor.

[4]) Писателитѣ пишатъ това име по различни начини. Новото Тойбнерово издание на Прокопия отъ I. Haury (Procopii Caesariensis opera omnia, recogn. Jac. Haury; vol. I, II, Lips. 1905), на което доброкачественостьта, разбира се, стои въ обратно отношение къмъ високата му цѣна, за съжаление не е изпълнило моитѣ надежди, които съмъ изказалъ въ моята книга „Die Chrono-

вождани отъ български родове. Но една подобна видна роля на полуславизирани български родове между антитѣ е мислима само прѣди появяването на аваритѣ. Читателтъ, слѣдователно, ще може лесно да рѣши, дали е оправдана самоувѣреностьта на Bury, съ която той твърди (стр. 136, заб. 1):

„Маркартовото прѣмѣстване на Bezmier прѣдъ Kur't е очевидно погрѣшно, и ако Bezmier, както мисли той, е билъ словѣнинъ, какъ се справя той съ факта, че той принадлежи къмъ българския родъ Дуло? Въобще, маркартовата хронология (Irnik 464—613, Gostun 614—5, Bezmier 616—8, Kur't 619—678), което се основава на фалшивото (?) гледище че Ирниковитѣ 108 години би трѣбвало да се поправятъ на 150, е далече отъ цѣлта".

Бѣлѣжката, че Bezmier принадлежи на рода Дуло, сигурно ще да е грѣшка, която обаче е слѣдствие отъ прѣмѣстването слѣдъ Куртъ: припадащата се тукъ съ право бѣлѣжка за рода погрѣшно е повтаряна при Bezmĕr. Първоначално текста е гласѣлъ:

Гостоунъ намѣстник . . . родъ емоу Ермн
Безмѣръ . . . а родъ емоу Ермн.

Споредъ схематичното изложение на царствения списъкъ Gostun и Bezmĕr идатъ едва слѣдъ полумитичниятъ периодъ,

---

logie der alttürk. Inschriften", стр. 79, заб. 2. Както е случаятъ съ имената на кавказкитѣ народи, дѣто даже поправкитѣ на Карлъ Мюлер не сж били взети ни най-малко подъ внимание, така и тукъ обикновено трѣбва да се дирятъ въ критическия апаратъ вѣрнитѣ форми на имената. Въ случая заслужватъ внимание само два ржкописа: K = cod. Vaticanus Graecus 1690 saec. XIV, и L = cod. Laurentianus 69, 8, saec. XIV, както и Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta, vol. I, Berolini 1903 (ed. de Boor). K и Excerpta иматъ навредъ формата *Κουτρίγουροι* (resp. *Κουτριγοῦροι*), и затова Haury и de Boor сж прокарали въ текста тая форма. Напротивъ L съ изключение само на едно мѣсто, дѣто не е означена никаква варианта, има изключително формата *Κουτούργουροι*, resp. веднъжъ (VIII, 19, 16, p. 588, 20) *Οὐτουργούρους*, и V. (= Vat. graec. 152, saec. XIV) поднася въ *περὶ πολ.* VIII 27, 10 p. 636, 11 *κουτουργάρων*.

Византиниститѣ още не сж успѣли да стъкматъ едно критическо издание на Агатий († 582). Dindorf, Historici Graeci minores vol. II, Lips. 1811, p. 132—392 (съ негоденъ регистъръ, но безъ критиченъ апаратъ) пише *Κοτρίγουροι*. Относно Менандъръ Протекторъ, продължителя на Агатий, чиито фрагменти сж запазени главно въ Константиновитѣ ексцерпти, благодарение на новото издание на послѣднитѣ, стоимъ по-добрѣ; de Boor поставя въ Excerpta de legat. (чакъ до p. 458, 27) послѣдовно *Κοτράγηροι*, която форма обаче ржкописитѣ поднасятъ на четири мѣста: p. 170, 22 = fr. 3 p. 3, 20 ed. Dindorf, 171, 2 = fr. 3 p. 3, 31. 196, 30 = fr. 28 p. 64, 3. 443, 18 = fr. 7 p. 6, 5. Другадѣ се чете: *κοτριαγήροι* (p. 170, 17), *κουτρίγοροι* (196, 4), *κουτραγούρους* (196, 19), *κοτριγούρων* (458, 27). Възъ основа на това е несигурно, какъ е писалъ самъ Менандъръ това име. Theophylaktos Simokattes 7, 8, 16 ed. de Boor пише *Κοτζαγηροί*, и една ней сродна форма се срѣща у Gelzer, Ungedruchte und ungenügeng veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, стр. 539, 566 (Abh. der K. bayer. Akad., I Cl., XXI Bnd, III Abh. München 1901): *Κουτζίαγροι*, Suffraganbistum von *Ἐδχάιτα Ἐλευπόντου* in Kleinasien. Легендата за племето у Теофана и Никифора говори за *Κότραγοι* и *Κότραγος*. Странно е, че дори Iordanes Get. S. § 3 (той е писалъ въ 551 г. сл. Хр.) по

схванатъ подъ името на Ирникъ. Тъй че тѣ биха получили годинитѣ 614—15 и 616—18. Обаче, ако извадимъ историческата ядка, то този периодъ самъ по себе се разпада въ двѣ неравни половини, раздѣлени чрѣзъ междуцаруванията на Gostun и Bezmĕr: отъ 90 и 60 години (вмѣсто 100+50), отъ които първата, споредъ прѣобладающитѣ племена, може да се нарече *българо-антската*, а втората *аварската*. Съобразно съ това Гостунъ и Bezmĕr наистина трѣбва да се поставятъ отъ 554—55 или 556—58*). Поради това, вѣрвамъ, че имамъ пълно право да се придържамъ о обоснованото по-рано равнопоставяне на Bezmĕr съ антския главатаръ *Μεζάμηρος*, който по подстрѣкателството на единъ куртугурски главатаръ билъ убитъ въ 558 година.

Слѣдъ като обаче тукъ съвсѣмъ е отнета възможностьта да се тълкува като цикличенъ численъ изразъ = 8. 40 (38) лѣточислението на Kurʇiъ и Bezmĕr, *šegor wečem*, съотвѣтно на датитѣ 578/579 и 637 слѣдъ Хр., и причината, по която *Bury* се придържа о прѣдаденото число (100+8) („защото, ако Ирникъ е царувалъ 150 години, краятъ на неговото царуване ще да е спадалъ въ *dilom tutom*, и не би имало мѣсто за неговитѣ наслѣдници“, стр. 136), не може да ни направи никакво впечатление. Доказателствата на Bury сж само petitio principii и сж принудени да се движатъ въ единъ circulus vitiosus. Читателятъ самъ нека сѫди:

знава формата Altziagiri resp. Ultziagiri; защото не може да има съмнѣние, че съ това име се означава сѫщиятъ народъ (вижъ Streifzüge, стр. XXVI). Обаче само cod. Laurent. на Прокопия е запазилъ сравнително най-първичната форма. Това доказва написаната въ 555 г. таблица на народитѣ у тъй наречения Захарий Ритора, която ни поднася недвусмислено сир. Xûrturgur (Streifzüge, стр. 356, заб. 1).

Името на Епонима *Κότραγος* и принадлежащето къмъ него племенно име *Κότραγοι* въ легендата за племето сж, слѣдователно, съкратени форми въ сравнение съ *Κουτουργούρ, Κουτούργουροι* на Прокопия и това произволно съкращавание не се дължи навѣрно на самитѣ българи, а трѣбва да се припише на съставителя на легендата за племето.

Съ това сѫщеврѣмено се опрѣдѣля и истинската форма на братското племе на куртургуритѣ. И тукъ Haury пише навредъ *Οὐτίγουροι*, както се чете у Агатий (V, 11 p. 365, 8. 12 p. 367, 28. 23 p. 389, 15. 24 p. 390, 26) и у Менандра (Exc. de legat. p. 170, 18 = fr. 3 p. 3, 15. 196, 3. 19—20. 30 = fr. 28 p. 63, 2. 22. 64, 3; 204, 18 = fr. 43 p. 85, 17). Обаче L. има навредъ *οὐτούργουροι* resp. *οὐτουργούρ*, и тъй чете и K, когато за пръвъ пѫть споменува името на народа *περὶ πολ.* VIII, 4, 8 p. 501, 24; освѣнъ това има K § 13 p. 502, 21 *οὐτουγούρων* и 5, 2, p. 503, 10 *οὐτουγούρ*. По-сетнѣ K пише навредъ *οὐττίγουροι*, Ексцерптитѣ:

p. 117, 8 = VIII, 18, 18 p. 582, 19 *οὐτούγούρων*;

117, 29 = 583, 13 *οὐτιγουροις*; 118, 9 = 584, 7 B E. *οὐτιγούροι*, M P *οὐτιγούρους*; 118, 20 = 19, 4 p. 585, 5 *Οὐτιγουρων*; 510, 2 = 19, 6 p. 585, 21 *οὐτουγούρους*; 510, 7 = 19, 8 p. 586, 7—8 *οὐτουγούρων*.

Къмъ тѣзи двѣ имена се присъединява и *Σαράγουροι* у Приска (Exc. de legat. p. 486, 8. 11. 588, 10 = fr. 30, 37 у Dindorf, Hist. Gr. min. I p. 341, 2. 346, 7), както става очевидно отъ формата Sarûrgūr въ споменатата по-горѣ сирийска таблица на народитѣ. Тая дума неможе по никой начинъ да бѫде

Нъ Ирниковото възкачвание въ една *твиремъ* година и това на наслѣдника му пакъ въ *твиремъ* година сѫ несъобразни съ 108 год. нахлувание — 6 твиремъ + 108 би дало 8 вечемъ. Не е удобно да поправяме 108 на 118, защото 118 би дало шегоръ твиремъ и пр. (стр. 135). За отстранение на тази самосъздадена мѫчнотия трѣба тогава, както и по-горѣ се забѣлѣза, да се вмъкне прѣди или слѣдъ Гостуна единъ ханъ и управлението на Гостуна да се повиши на 13 години. За безпристрастния сѫдия попривката на рѫкописитѣ 100+8 (р̄ин̄) години на Ирника, въ 100+50 (р̄ин̄) чрѣзъ сумата 515, за чието обяснение Bury трѣбаше да прибѣгне до понататъшни насилнически измѣнения и приеми, достатъчно гарантира и онравдава: изключава това четение поржчителството на туй, (че сѫщото е вѣрно) лежи въ това, че ний идваме до желаното безъ понататъшно измѣнение (безъ да се взима прѣдъ видъ горѣобоснованата промѣна на Безмера) и се изключва това (108) четение.

Що се отнася до мнѣнието на Bury (стр. 137): „Изселването на Есперихa отъ отвъдъ Днѣпъръ е разбира се, сѫщо тъй митично, както разпръсването на Кубратовитѣ синове, защото българитѣ ще да сѫ живѣли сигурно още отъ петия вѣкъ при долния Дунавъ, то, вѣроятно е, че това мнѣние се

образована по образецъ на Kûrturgur, по-скоро прѣдаването на тая форма отъ сириеца е очевидно по-точно, отъ това на Приска и Прокопия. Обаче отъ тукъ става явно, че думитѣ трѣбва тъй да се разчленятъ: Kurt-urgur, Ut-urgur, Sar-urgur. Че тия форми не сѫ могли да произлѣзатъ като графически, нито лингвистично отъ *Κοτρίγουροι* etc. *Οὐτίγουροι*, *Σαδάγουροι*, се разбира само по себе си. *Κοτρίγουροι* би могло да се обясни чрѣзъ вокална редукция = Kurt(u)ĭgur, но това схващание е недопустимо въ *Οὐτίγουροι*. Напротивъ *Κοτράγηροι* и *Σαράγουροι* ни напомнуватъ за славянското на съчетанията or, ol въ ro, lo, resp. rā, lā (Leskien, Grammatik der altbulgarischen Sprache, § 53, I) и допущатъ да се мисли за славянско посрѣдничество. Но съ това още не сѫ обяснени формитѣ Altziagiri и *Κοτζαγηροί*, които прѣди всичко правятъ впечатление, че произлизатъ отъ произношението *Kurt-jagiri [(C)ult-jagiri]; защото азъ не познавамъ изобщо аналогия, по която *τρια* (сравни формата *κοτριαγήροι*), *τρα* би се прѣвърнало въ византийски уста на *τζια*, *τζα*. И тъй ние получаваме единъ самостоятеленъ елементъ — urgur, — ragyr, — igur, — jagur, може би нѣкаква титла. При това се повдига въпросъ, дали задъ първото г въ тая дума не се крие единъ особенъ звукъ, тогава още неизвѣстенъ на гърцитѣ звукъ, който обаче е ималъ и сродство съ j, съ други думи едно спирантно ð, което по-късно е прѣминало въ j. Въ тоя случай може да се вземе въ внимание арабската титла jugurrus или uigurrus (v. l. a. 782: Vigerio A 1, Vigurro B 5; a. 769 Vigurro B 5; вижъ Annales regni Francorum p. 60, 4. 98. 9 recogn. F. Kurze), ако тя стои вмѣсто ujgur, и тъй сѫщо може да си припомнимъ хазарската титла у Ibn. Fadlān (третиятъ по достойнство слѣдъ хагана: Iāq. II 438), която може да се чете čāwušjuγur или — uiur. Произношението на двугласната ui е било еднакво трудно както за западнящитѣ, тъй и за арабитѣ и перситѣ; нему се дължатъ чудовищнитѣ осакатявания на народното име Uigur у калугеритѣ проповѣдници: Iugures у Willen van Ruysbeock, Ior-iani въ Унгарската хроника и т. н. т. (Streifzüge, стр. 498 и сл.).

*) Виж. мойта Chronologie der alttürk. Inschr. стр. 80 и табл. тукъ на стр. 232—33.

е сподѣляло и отъ Иречека[1]) и по-рано и отъ мене[2]) но сега ни се явява въ съвсѣмъ друга свѣтлина. Въ голѣмата степна область между долния Дунавъ и Мейотисъ, какво се е случило отъ появяването на аваритѣ до заселването на хазаритѣ край Мейотисъ, до сега не знаемъ. Значи, трѣбва тепърва да узнаемъ чрѣзъ методични изслѣдвания, при което никога не трѣбва да се губи отъ очи, че имаме работа съ *номадски* царства. Гдѣ е било царството на Кубрата, или, което е сѫщото, додѣ се е простирала властьта на аваритѣ къмъ истокъ подъ Хераклия, до сега незнаемъ. Ние трѣбва да приемемъ обаче, че словѣнскитѣ анти и българскитѣ куртургури сѫ били подчинени на тѣхъ. Сѫщо и дунавскитѣ българи още подъ Омуртага сѫ простирали своитѣ военни походи до Днѣпъръ[3]).

Уногундурската орда, единствената, която има значение за *политическата* история, не се споменува прѣди Кубрата[1]). Въ географията на Анания Širakac'i четемъ: „Сарматия отъ планинитѣ обхваща керавнийската и хипийската, която изпраща петь рѣки въ Мейотисъ. А Кавказъ изпраща двѣ рѣки[2]): Валданисъ до планината *Κόραξ*[3]), която се захваща отсрѣща на Кавказъ и се протака надлъжъ къмъ сѣверозападъ, докато проникне между Мейотисъ и Понтосъ. Тя пъкъ изпраща една рѣка, по име Психросъ, която образува границата между Босфора (P'ospo' oron—n) и областьта Zik'un *(Ζίχων)*, въ която се намира градецътъ Nikop's *(Νίκοψις)*. На сѣверъ отъ тамъ е народътъ гети народътъ T'urk'k и Bulgark', които сѫ назовани по имената на тамошнитѣ рѣки[4]): Kup^{c}i—Bulgar, Duč^{c}i—Bulkar, Olchontor—Blkar, Č'dar—Bolkar . . . И отъ хипийската планина избѣга синътъ на Chudbadr[5])".

Рѣкитѣ, по които били назовани тѣзи български орди, очевидно се смѣтатъ отъ Širakac'a за петьтѣхъ рѣки, които, споредъ неговата Птоломеева карта, отъ Хипийската планина сѫ се вливали въ Мейотисъ. Тѣ ще да сѫ отъ югъ къмъ западъ по редъ: *Ἀττικίτης, Ῥομβίτης μικρός, Θεοφάνιος, Ῥομβίτης μέγας Μαρούβιος*. Понеже общиятъ източникъ на Ники-

---

[1]) Iireček, Geschichte der Bulgaren, S. 128 и сл.

[2]) Chronologie der alttürkischen Inschriften. S. 77.

[3]) Извѣстія Русск. Арх. Инст. t. X. 193.

[1]) Свѣденията за вуйча му Органасъ сѫ изгубени.

[2]) Прѣдаденъ текстътъ е непълненъ: другия билъ или *ῥάδις* или *κόραξ* на Ptolom. (V, 8, 2 стр. 903, 8.4 стр. 911, 2.14 стр. 912, 4.16 изд. K. Müller). Това е единъ отъ важнитѣ признаци, че и въ ржкописа на Soukry е запазена само една съкратена прѣработка отъ трудътъ на Sirakac'i.

[3]) По Птоломеевата карта въ Nardenskjéld'овия фиксимилиранъ атласъ табл. XVII стр. 15. *Ὀδαρδάνης* тече къмъ сѣверното подножие на Кораксъ планина.

[4]) Мѣстоимѣнието въ getoc'd се отнася къмъ горѣспоменатитѣ 5 рѣки, които се вливатъ отъ хипийскитѣ планини въ Мейотисъ.

[5]) Géographie de Moïse de Corène éd. par le P. Arsène Souky, p. 25, 15—25=34. Vgl Chronol. der alttürk. Inschriften S. 87 Osteuropäische Streifzüge, стр. 57.

фора и на Теофана говори за петь български орди, които дължели произхода си на Кубратовитѣ синове, то вѣроятно е, че и у Širakac'i отначало се е говорило за петь рѣки и за петь орди. Обаче *Кир'і* е *Κοῦφις, Κῶφις* на византийскитѣ историци отъ 6—10 столѣтие т. е. днешната *Кубанъ* и отговаря на *Ὀυαρδάνης* на Птоломея, на *Ὕπανις* на старогръцкитѣ писатели. Но и *Φάδις* и *Ἀττικίτης* на Птоломея не сж самостоятелни рѣки, а сж само устия на езерото Темрюкъ, които у печенегитѣ се наричали *Χαδήρ* (Chadyr) и *Βουρλίκ*. Споредъ това Duč'i ще е малката Ромбитесъ, *Βάλ* у печенегитѣ[6]) т. е. или сегашната Баизугъ или Талгирскъ. А Olchontor ще е Теофаниосъ т. е. Čelbasy, а Č'dar голѣмата Ромбитесъ или Хора-кулъ на печенегитѣ т. е. днешната *Jeja*[1]).

И така текста на Širakac'i трѣбва да остане непокътнатъ, все едно дали наистина е имало рѣка Olchontor на изтокъ отъ Мейотисъ или тя е била създадена отъ Širakac'i ad hoc. Той намеква на прѣселването на Кубратовия синъ (стр. 17, 4—7), гдѣто говори за дунавския островъ Певке. „На този о-въ се заселилъ Аспар-хрукъ, синътъ на Хубраатъ", който избѣгалъ отъ хазаритѣ изъ българскитѣ (Bulgarac') планини, и тръгна, къмъ западъ изтласка народа Аваръ и тамъ се засели". Явно е, че това свѣдѣнне е отъ другъ източникъ както показва формата *Хубратъ* и единъ сжществень вариянтъ. Това, което Širakac'i е нарѣкълъ горѣ хипийска планина споредъ Птоломеевата карта, тукъ отбѣлѣзва като „планина на българитѣ" споредъ *Karl Müller* (къмъ Ptol. V, 8, 9, p. 913, 22) хипийската планина е планинската верига, която образува водораздѣла на Черно и на Каспийско море и се простира отъ най-голѣмото възвишение на Кавказъ Елбурзъ (5629 м.), между Кума и Кубанъ къмъ сѣверъ. Обаче, ако името *Ἱππικὰ ὄρη* е въ свръзка съ *Ἵππος*, грузински G'chenis—cqali[1]) то порано може да се прѣдполага Škara (5184 м.) и Dych Tau (5198) въ изворната область на тази рѣка. Въ изворната область

---

[6]) Несвързаната конструкция дада да се прѣдполага, че у Константинъ Порфирородни De administr. imp. с. 427. стр. 181, 3—7 става дума за двѣ рѣки и трѣбва да се чете: *εἰσὶ νὲ καὶ ἕτεροι ποταμοί, ὁ Βὰλ ὁ κμὶ* (вмѣсто *καὶ ὁ*) *Βουρλίκ, ὁ Χαδὴρ καὶ ἄλλοι πλεῖστοι ποταμοί.* Обратно стои стр. 178, 2 *ὁ γὰρ χαγάνος ἐκεῖνος, ὁ καὶ πὲχ Χαζαρίας* вмѣсто *καὶ ὁ πὲχ Χαζαρίας.* Тогава Балъ би билъ друго име на Бурликъ.

[1]) Сравни моята статия *Καρμπαλούκ* въ „*Keleti Szemle*" год. 1910, стр. 51. Въ всѣки случай трѣбва да се има прѣдъ видъ, че въ Olchontor може да се дири Jeja, нъ въ такъвъ случай трѣба да се приеме измѣнение на редътъ на čdar *Μαρούβιος* у Ptolom. която навѣрно е тождествена съ днешната Kaganik или Jegolyk-Manyč, която въ сжщность не се влива въ Мейотисъ, а въ Донъ.

[1]) Другия Hippos, който споредъ Арианович Periplus § 13. 16 се влива южно отъ Dioskurias въ Понтъ и отъ Карлъ-Мюлера се отождествява съ днешния Osingiri (Očemčiri?), длъжи името си просто на суетността на жителитѣ отъ гр. Диоскория, които театъра на аргонавтската легенда — гр. Aia и рѣкитѣ Hippos и Kyaneos — локализирали въ околността на своя градъ.

на Čerek и до днесъ живѣятъ *Балкаритѣ* или Болкаритѣ, единъ видъ планински татари[1]). И, ако тѣ сж запазили името на старитѣ кавказки българи, то и ние ще трѣбва да диримъ *българската планина* въ изворната область на Čerek, Čegem и Baksan. Както е извѣстно, номадитѣ, прѣзъ лѣтото, когато степьта изсъхне, прибиратъ се около изворитѣ на рѣкитѣ. Противъ това схващане изглежда да говори обстоятелството, че стълбоветѣ на Александра, които Птоломей поставя подъ хипийскитѣ планини, (V 8, 9 стр. 914, 4) споредъ легендата ще да сж при каспийскитѣ порти, т. е. при прохода Дарбандъ. Може би тукъ сж смѣсени погрѣшно наричанитѣ каспийски врати, т. е. прохода Дариалъ съ сжщинскитѣ каспийски врати, т. е. Дарбанъ. Споредъ чертежа на Птоломея подъ хипийскитѣ планини сж били смѣтани до хълмоветѣ Ергени, които се протакатъ отъ завоя на Волга при Сарепта на югъ близо до източния Маничъ. Обаче тѣ сж много далече отъ изворната область на източнитѣ притоци на Мейотисъ. Но споредъ горното прѣдположение намецитѣ на арменскитѣ съврѣменници съвпадатъ сжществено съ ромейскитѣ свѣдѣния. Въ областьта между Кубанъ и Донъ, нѣкогашната Стара-България на истокъ отъ Мейотисъ, сж били селищата на ултургуритѣ. Слѣдъ като избѣгалитѣ отъ турцитѣ лъжеавари съ *Βαρσήλτ* и унугуритѣ[1]) въ Сѣверна Кавказия воювали и уничтожили сабиритѣ (558 сл. Хр.)[2]), утургуритѣ и кутургуритѣ изглежда да сж се обезпечили отъ нападения чрѣзъ богати дарове[3]). Въ всѣки случай въ слѣдващитѣ войни на аваритѣ противъ антитѣ поне часть отъ куртургуритѣ (*ὁ Κοτράγηρος ἐκεῖνος*) е била въ съюзъ съ онѣзи[4]),

---

[1]) Сравни върху подп. *Н. А. Карауловъ*, Болкары на Кавказѣ. Сб матер. для описнія мѣстностей и племенъ Кавказа; вып. 38, отдѣлъ I, Тифлисъ 1908, стр. 131—150 — и етинологичната карта на Кабарда сжщо тамъ Вып. XII, отдѣлъ I, 1890.

[1]) *Οὐνιγοῦροι* у Менандра вмѣсто *Ὀνόγουροι* (Приекъ и Агатий). *Οὐνουγοῦροι* (Теофилактъ Симокатесъ), Хунугури (Йорданъ), Onoguria (Geogr. Rav.). Така и съ *Λογγίβαρδοι* и *Λογγόβαρδοι* (Менандъръ).

[2]) Менандъръ Прот. fr. 5 у Константинъ Багрянороднн, Exc. de legat. p. 443, 6—9 ed. de Boor: *τοῦ δὲ Βαλεντίνου ἐκεῖσω ἀφικομένου καὶ τὰ δῶρα παρασχομένου καὶ ὅσα ἐσήμηνεν ὁ βασιλεὺς ἐξεπόρτος, πρῶτον μὲν ἐξεπολεμώθησαν Οὐνιγούροις, εἶτα Σάλοις, Οὐννικῷ φύλῳ· καὶ Σαβήρους δὲ κεθεῖλον.* Theophyl. Simok. VII 8, 3: *Βαρσὴλτ καὶ Ουννουγοῦροι καὶ Σαβίροι Οὐννικά τε πρὸς τούτοις ἕτερα ἔθνη, ὁπηνίκα τῶν Οὐὰρ καὶ Χοῦννι ἔτι ἀπόμοιραν κατὰ τοὺς τόπους αὐτῶν ἀποδιδράσκουσαν ἐθεάσαντο, εἰς μέγιστον καταλίπτουσι φόβον, ὑποτοπήσαντες Ἀβάρους ὑπεῖναι τοὺς ἐνδημήσαντας· διὰ τοῦτο δώροις λάμπροῖς τοὺς φυγάδας τιμήσαντες ἔδοξαν ἀντιλαμβάνειν παρ᾽ αὐτῶν τὴν ἀβλάβειαν.* Прѣдполагамъ, че съвсѣмъ неизвѣстнитѣ инакъ *Σάλοι* отговарятъ на *Βαρσήλτ* у Theophyl. чиято земя се казва у Теофана *Βερζιλία*, у Никифора *Βερ(ζυλία*, у Mār Michael *Barsālīā* и тѣ въ сжщность сж били хунско-български народъ. Тогава би трѣбало да се чете: *εἶτα (Βαρ)ζάλοις*.

[3]) Думитѣ на Теофилакта така най-лесно се схождатъ съ посолското съобщение на Валентина у Менандра Протекторъ.

[4]) Менандъръ Протекторъ, fr. 6 = Exc. de legat. p. 443, 10—28, ed. de Boor.

Слѣдъ голѣмия грабителски походъ на куртургуритѣ и на намиращитѣ се въ тѣхна служба словѣни въ ромейското царство въ год. 559[5]), двѣтѣ братски племена, куртургуритѣ и утургуритѣ, поради интригитѣ на стария Юстиниянъ смъртно се намразили и се изтощавали взаимно чрѣзъ непрѣстанни схватки, „докато силитѣ имъ съвсѣмъ изчезнали, тъй че загубили и племенното си име. Защото тѣзи хунски народи изпаднали въ такива бѣдствия, щото, ако и да останала една часть отъ тѣхъ, били разпръснати и служили на други, като приели тѣхното име . . . Обаче съвършеното разнебитване и погубване на тѣзи двѣ племена стана по-късно“, и щѣло да бжде разказано въ хронологическата история отъ Агатия, на което обаче попрѣчила смъртьта му[6]).

Тѣзи сетнѣшни събития, за които намеква Агатия, сж запазени въ откжслъцитѣ на Менандра Протекторъ. Въ такива благоприятни условия лесно е било за аваритѣ да подчинятъ двѣтѣ враждебни племена, тъй че каганътъ Баянъ въ 568 г. можалъ да изисква отъ императоръ Юстина II като законенъ тѣхенъ наслѣдникъ ежегоднитѣ суми, които Юстиниянъ имъ плащалъ, *οἷα δὴ αὐτοῦ ἄμφω τὼ φύλω τούτω καθελόντος*[1]). Обаче въ 576 год. утургурския главатаръ Анагай станалъ васалъ на западнитѣ турци[2]), на които се бѣха подчинили и аланскитѣ народи, както и унугурскитѣ племена. А слѣдъ като прѣвзели крѣпостьта Боспоросъ[3]), владичеството на западнитѣ турци било яко установено по брѣговетѣ на Меотисъ. Още 583 год. аварския хаганъ можелъ да бжде плашенъ съ слуха, че турцитѣ го прѣслѣдватъ, които били въ походъ къмъ Сирмиумъ[4]). Около 598 год., когато властьта на турцитѣ пакъ започнала да се концентрира и тѣхния хаганъ[5]) изпратилъ пакъ посолство до ромейтѣ, тарниахитѣ и куртургуритѣ избѣгали, всичко 10000 души, въ Европа и се присъединили къмъ тѣзи, които се подчинявали на хагана на аваритѣ[6]). Дѣйствително, още въ 568 година срѣщаме една орда отъ 10000 куртургури въ служба на хагана Баянъ, които получаватъ заповѣдъ да

---

[5]) Ср. Glinton, Fasti Romani I, стр. 810.

[6]) Agath. V, 25 стр. 392, 1—17 ed. Dindorf. Ср. Chronologie der alttürk. Inschr. стр. 80. Osteuropäische Streifzuge стр. 504.

[1]) Менандъръ Прот. fr. 28. p. 63, 3—4, Dindorf; сравни сжщо стр. 196, 19—21: *καὶ τὰ χρήματα κατ' ἔτος ὅσα ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τοῖς Κουτραγούροις καὶ Οὐτιγούροις ἐδίδου, οἷα Βαϊανοῦ τήμερον δεσπόζαντος τούτων γε δήπου τῶν ἐθνῶν.* Слѣдоват. аваритѣ тогава оперирали не само на западъ срѣщу франкитѣ, нъ сжщо и далечъ на истокъ.

[2]) Menander Prot. fr. 43 стр. 85, 17 ed. Dindorf = Exc. de legat. p. 204, 18. Streifzüde стр. 504 и сл.

[3]) Menander Prot. fr. 45, стр. 90, 21—27 = Exc. de legaf. стр. 208. 4—9.

[4]) Иоанъ Ефески 6, 49 у Mich Syr. 381, 8.; Streifzüge стр. 484, 486 и сл.

[5]) Споредъ Chavannes подъ този хаганъ би се разбиралъ Tardu. (Documents sur les Turcs occidentaux стр. 249)

[6]) Theophyl. Simok. VII 8, 16—7.

опустошатъ Далмация[7]). Съ това още еднажъ се почувствувало надмощието на турцитѣ отъ Меотисъ до Танайсъ. Обаче още въ 603 година паднала властьта на хагана Тарду, който се билъ опиталъ да обедини турцитѣ[8]). И нищо не ни сочи, че властьта на сетнѣшнитѣ хагани се е простирала до Меотисъ. Напротивъ, съобщенията на Мойсей Кальанкатва за пѫтя на голѣмото посолство на хазарския князъ Джебу хаканъ (Jabgu-Chagan) до Цариградъ въ 36-та год. на Хозрой (626 г. сл. Хр.) ни дава право да прѣдполагаме, че пѫтя прѣзъ сѣверокавказката степь къмъ Босфора и отъ тамъ по море къмъ Византия тогава е билъ недостѫпенъ за западнитѣ турци и за ромеитѣ. Както се казва именно: „той (Джабу-хаканъ), за да установи смисъла на онзи договоръ, изпрати съ онзи знатенъ мѫжъ (Андрē, пратеника на Хераклея) крѣпка, отборъ конница, упражнени стрѣлци, на брой около хиляда. Тѣзи, нахлули внезапно прѣзъ портитѣ C^{c}ot, нехаели за градскитѣ стражи и ескадронитѣ на персийския царь, които били разположени на голѣмитѣ порти, полетѣли като орли край голѣмата рѣка Куръ, безъ да щадятъ, каквото и да било, взели пѫтя прѣзъ земята на иберитѣ и егеритѣ (колхийци), прѣминали голѣмото море до царския палатъ *παλάτιον*[9])“. Този опасенъ пѫть едвали би избрало посолството, ако да е билъ открить пѫтя прѣзъ пристанищата на Кримъ, отъ гдѣто бѣха минали по-рано първитѣ турско-ромейски посолства.

Между 602 и 623 г. аваритѣ съвсѣмъ не сѫ били тъй недѣятелни, както би изглеждало по крайно оскѫднитѣ свѣдѣния за царуването на Фока и за първата трета отъ царуването на Хераклия. Египетския лѣтописецъ Иоанъ Никийски къмъ 609 година бѣлѣжи: „Разказва се за Ромъ (Римъ = ar Rūm, ромеитѣ), че царетѣ разорили градоветѣ на християнитѣ и ги плѣнили чрѣзъ варвари и (чужди) народи хората отъ Илирикумъ[10]). И нищо се не спасило освѣнъ само Тесалоникъ,

---

[7]) Menander Prot. fr. 27 стр. 62, 17—20 ed. Dind. = Exc. de legat. p. 458, 26—28 ed. de Boor.

[8]) Chavannes, Documents cur les Tou-kioue occidentaux p. 50.

[9]) Moses Kalankatvoci Geseh. Albaniens II L2 t. I стр. 249 изд. Sahnazarian.

[10]) Чете сѫ: wajebēlu ba—Rōm 'esma nagaštazaman 'atfe 'ewōmu a—'ahgura masihawejan wa—rassajewomu çewewana la—,edaborbar wa 'ahzab 'a—sab'a (въ текста waba—sab'a) 'Elwariqon. Изложението, което не е етипско (Обектътъ трѣбаше да стои подиръ çewewana) посочва на арабския я първо образътъ или даже на гръцкия (или коптския) оригиналъ и е причинилъ развалата. Въ Zotemberg-овия прѣводъ на прѣдадения текстъ: „On rapporte, au sujet de l'empire Romain, que les rois de ce temps, avec des barbares, des peuples étrangers et des Illyriens ravagèrent les villes des chrétien et emmenaient les habitants captifs“ е въ всѣки случай безмислица споменътъ на илиритѣ като съучастници въ опустошителнитѣ походи, нъ затова пъкъ и догадката на Иречека не е оправдана, които къмъ Illiriens“ бѣлѣжи: Alwarikon въ оригинала трѣба ъа означава „des Avares“. Всѣки арабистъ знае че гръцкитѣ Ἄβαρες, Ἄβαρα отъ арабския прѣводачъ би се прѣдали чрѣзъ al Abar.

защото неговитѣ стѣни били яки и по Божия закрила (чуждитѣ народи не могли да го прѣвзематъ, но цѣлата провинция била обезлюдена[11])".

Иречекъ съ право е отнесълъ това мѣсто къмъ аваритѣ и словѣнитѣ и идентифицираль намекнатото тукъ нападение на Тесалоникъ съ голѣмитѣ битки около тази крѣпость, които пространно се описватъ въ втората часть отъ чудесата на св. Димитрия[12]). Тукъ се касае за голѣмото нападение на *Δρογουβῖται, Σαγουδᾶται, Βελεγεζῆται, Βαιουνῆται, Βερζῆται* и на други словѣнски племена, които, подъ прѣдводителството на хана си *Χάτζων*, опустошили и обезлюдили по-голѣмата часть на Илирикумъ и островитѣ и една часть отъ Азия. Между туй тѣхното нападение върху Тесалоникъ не сполучило сѫщо тъй, както двѣ години по-късно нападението на хагана на аваритѣ, който събралъ всички живущи въ вѫтрѣшностьта варварски племена и съ всички словѣни и българи и безброй народи на неизброими народи, (*τὰ ἐνδότερον αὐτοῦ πάντα βάρβαρα φῦλα συναθροίσας ἅμα τε τῶν πάντων Σκλαβηνῶν καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπείρων ἐθνῶν ἀναριθμήτῳ λαῷ*) въоржжени добрѣ съ военни машини, появилъ се прѣдъ покровителствувания отъ мѫченици градъ.[1]) Прѣдприятията на аваритѣ дозтигнали своята висша точка въ обсадата на Цариградъ прѣзъ 626 год.

Въ този периодъ съвпада подчинението на унугундурскитѣ българи при Меотисъ. За произхода на тази орда направо не ни е прѣдадено нищо, обаче, ако си спомнимъ думитѣ на Агатия за изчезването на куртургуритѣ и утургуритѣ, не е толкова трудно да си обяснимъ приблизително какъ е била работата. Споредъ Агатия тѣзи двѣ племена загубили дори племенното си име, „до тамъ, че тѣхнитѣ остатъци служатъ на други чието име и взели". Една орда на

---

[11]) Chronique de Jean évêque de Nikiou publi et trad. par H. Zotenberg. Paris, 1883, p. 195, 3—9=430.

[12]) Konstant. Jirčgk, Die Romanen in der Städten Dalmatiens währerd des Mittelalters, I, 26. Denkcihr der kàis. Akad. d. Wiss., Phil—hist. Cl. Bd. 48 № 3, Wien 1902.

[1]) Miracula S. Demetrii кн. II гл. I. II, § 158—181. Acta Sanctorum Det. t. IV p. 162—171. Тѣзи нападения станали прѣзъ врѣмето на архиепископа Иоана, сѫщия, който съставилъ първата сбирка отъ чудеса които се отнасятъ къмъ управлението на Маврикия и Фока. Понеже отъ множество указания се установява, че сѫщия е писалъ не много дълго врѣме слѣдъ разказанитѣ произшествия, то той неможе да се отождестви съ едноименния архиепископъ който е подписалъ рѣшенията на шестия вселенски синодъ въ Цариградъ 681 г., нъ трѣба да е написалъ прѣзъ първата половина отъ владичеството на Хераклия и е билъ навѣрно наслѣдникъ на Евсевия. Той умрѣлъ нѣщо 1 мѣсецъ прѣди землетрѣсенията, които той ги билъ прѣдсказалъ (§ 182). Отъ туй излиза, че неможе да се подържа мнѣнието на Gelzer-a, което и азъ попрѣди подържахъ, (Steifzüge стр. 245 б. 1) споредъ което походътъ на Хаджонъ билъ сѫщия съ разказаното отъ Иоана Ефески VI 25 голѣмо словѣнско нахлувание, което станало въ 581 г. (*H. Gelzer*, Die genesis der byzantinischen Themenverfassung стр. 49 отъ Iireček не споменато).

куртургуритѣ, както видѣхме по-горѣ, наистина се споменува още около 598 год. Името на това племе се срѣща и въ българскитѣ племенни сказания, обаче двѣтѣ, влѣзли на служба при аварския хаганъ въ групи (*тюменъ*) отъ тукъ натамъ се явяватъ подъ общото име българи. А утургуритѣ слѣдъ 576 дѣйствително сж съвсѣмъ изчезнали. Още въ 555 у Захарий Риторъ не се срѣщатъ вече подъ племенното си име, но само изобщо *Bůrgar*[2]); както у Ананий Širakac'i Bulhark. У Иордана (около 551 сл. Хр.) *Get.*, § 37 тѣ липсватъ даже съвсѣмъ, било, защото били смѣсвани съ българитѣ (= куртургуръ)[3]) или съ хунугуритѣ[4]).

Отъ друга страна въ VII стол. точно въ сжщата область, която по-рано е била на итургуритѣ, срѣщаме до тогазъ съвсѣмъ неизвѣстнитѣ унугундурски българи. Лесно е да се забѣлѣжи отъ това, че първитѣ сж били прѣтопени въ новото племенно единение[5]).

Името *Οὐνογ-ουνδοῦροι*, Ольхонторъ, у лъже-Мойсеи Chorenac'i Вльендуръ по своето образуване може да се сравни съ тъй-сжщо ефемерното име на орда Chajl-ĕndur-k' (Eliše, 5 стол.), Cem-andri (Iordan. Get. § 265), *Ζαβ-ενδέρ* (Теофил. Симоката), *Sm-ĕndř* (тъй чети вмѣсто Msĕ/ndř, Ананий Širakac'i) = *Sum-undur, арабски S(a)m(a)nd(a)r[6]).

Дали тукъ се отнася и собств. име *Улциндуръ* у Иорд. Get. § 266 (заедно съ името на орда Улцинъ-цуресъ Иорд. Get. § 277 *Οὐλτίζουροι* Agath. 5, 5, 11 p. 365, ed. Dindorf), не зная[7]). Новото име ще да е взето отъ нѣкой главатаръ, особеность, която срѣщаме и у печенегитѣ, сжщо можемъ да я установимъ и за други хунски орди.

Даже може да се отиде по-далече и да се твърди, че унугундуритѣ, и то като турски поданници, сж продължили приятелската къмъ римлянитѣ политика на утургурскитѣ главатари. Затова вѣроятно е, че подъ неназвания хунски князъ (*ὁ τῶν οὔνων τοῦ ἔθνους κύριος*), който въ 619 год. се яви въ царския градъ съ своитѣ главатари и тѣлохранители и биде тамъ покръстенъ и отъ императоръ Хераклия биде удостоенъ

---

2) Тѣ сж поставени тукъ съвсѣмъ правилно мѣжду = S(a)b(i)r Саб ир и Kurturgur. Streifzüge стр. 356 б. 1. 503.

3) Ultra quos (Acatziros) distenduntur supra mare ponticum Bulgarum sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecerunt — Значи куртургуритѣ сж двойно застжпени у Иордана: като българи и като алциагири.

4) Виж. Streifzüge, стр. XXII, XXVI.

5) Rösler, Romänische Stud., стр. 236 и сл. несъзнателно, нъ правилно е поставилъ утургури вмѣсто унугундури.

6) Виж. Streifzüge стр. 500.

7) Названието на ордата *Οὐρουγοῦνδοι* Zos. 1. 27, 1. 31, 1 Бургунди Panegyr. lat. III 17 стр. 114, 24 ed. Bährens, *Βουρούγουνδοι* Agath. 5, 11 стр. 365, 9 ed. Dindorf напротивъ остава по-добрѣ.

съ патрикийски санъ[8]), трѣбва да се разбира Органасъ, чичото на Кубрата, който по този случай ще да е отишелъ въ Цариградъ като заложникъ[9]). Разбира се, тогава не би било лесно да се обясни, защо не е споменато изрично името на този князъ, който и въ късния периодъ на Хераклия е билъ познато въ Цариградъ лице. Поради туй менъ ми изглежда по-вѣроятно, че тукъ се говори за нѣкой владѣтель на кавказкитѣ хуни или хефталити (Kamičik—Hep'tal'k') отъ Waračan въ сѣверния Дагестанъ, гдѣто Хераклий въ 625 година билъ принуденъ да се оттегли. (Теоф. р. 310, 19)[10]). Въ всѣки случай обаче, унугундурскитѣ българи ще да сѫ били още веднажъ завладѣни отъ аваритѣ, най-кѫсно между 619 и 626 г. Тѣхнитѣ братя, останалитѣ въ източното отечество куртургури отвъдъ Танаисъ и Меотисъ, отдавна били поданници на аваритѣ. Обаче, неуспѣхътъ на прѣдприетата при такива изгодни условия обсада на Цариградъ (626), разрушилъ славата за непобѣдимость на аваритѣ. И така Кубратъ, новия владѣтель на унугундурската орда, който вѣроятно самъ е взималъ участие въ обсадата, се осмѣли да сломи игото на хагана и да изгони аварскитѣ гарнизони отъ земята си[11]). Той покорилъ сѫщо и куртургуритѣ отвъдъ Танаисъ[12]) и сключилъ миръ съ Хераклия, който му далъ санъ патрикий, въ замѣна на които той ще му е указалъ подобна услуга противъ аваритѣ, както нѣкога утургурския главатаръ Sandoilch на императоръ Юстинияна противъ куртургура Заберганъ. Едва нѣколко врѣме слѣдъ смъртьта на Кубрата, когато хазаритѣ, наслѣдницитѣ на западнитѣ турци, започнали да простиратъ властьта си къмъ

---

[8]) Nicephor. *ист. сѫщ.* стр. 12, 20 и сл. ed. de Boor: *χρόνος δέ τις παρῆχετο καὶ ὁ τῶν Οὔννων τοῦ ἔθνους κύριος τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσι καὶ δορυφόροις ἅμα εἰς Βοζάντιον εἰσῄει, μυεῖσθαι δὲ τὰ Χριστιανῶν βασιλέα ἐξῄτει. ὁ δὲ ἀσμένως αὐτὸν ὑπεδέχετο, καὶ οἱ Ῥωμαίων ἄρχοντες τοὺς Οὐννικοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἐκείνων γαμετὰς αἱ τούτων αὐτῶν τῷ θείῳ λουτρῷ ἐτεκνώσαντο σύζυγοι. οὕτω τε τὰ θεῖα μυηθεῖσι δώροις βασιλικοῖς καὶ ἀξιώμασιν ἐφιλοτιμήσατο· τῇ γὰρ ἀξίᾳ τοῦ πατρικίου τὸν ἡγεμόνα τοῦτον τετίμηκε καὶ πρὸς τὰ Οὐννικὰ ἤδη φιλοφρόνως ἐξέπεμπε.*

[9]) Още въ началото отъ управлението на Юстинияна I се покръстилъ въ Цариградъ Гродъ, вождътъ на хунитѣ близо до Босфора т. е. на итургуритѣ, поради к ето шаманитѣ разтопили образитѣ на своитѣ божества, които били отъ сребро и електронъ. Обаче шаманитѣ подигнали въстание — убили краля и поставили на трона неговия братъ *Μοῦγελ* (Theoph.: *Μουαγέρης*) Malal. стр. 431, 16—433, 2.

[10]) Виж. Streifzüge, стр. 302.

[11]) Nikephor. *ист. сѫщ.* стр. 24, 9—15: *ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανέστη Κούβρατος ὁ ἀνεψιὸς Ὀργανᾶ, ὁ τῶν Οὐνογουνδούρων κύριος, τῷ τῶν Ἀβάρων χαγάνῳ, καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιυβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς. διαπρεσβεύεται δὲ πρὸς Ἡράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, ἣν περ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἑαυτῶν ζωῆς· δῶρά τε γὰρ αὐτῷ ἔπεμψε καὶ τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ ἐτίμησεν.*

[12]) Че Кубратъ е господарувалъ сѫщо и върху куртургуритѣ *(Κότραγοι)* се вижда отъ легендата у Никифора и Теофана, която погрѣшно съдържа, че куртургуритѣ още подъ Кубрата сѫ живѣли въ Велика България по Кубанъ, и едва слѣдъ смъртьта му сѫ прѣминали р. Танаисъ.

Меотисъ, напусналъ Аспарухъ съ своята орда старото отечество, прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и разположилъ своя *къшлъкъ* (qyšlaq) въ крѣпостьта Оглосъ, която била при днешния Николицелъ, близо до стария Новиодунумъ, не твърдѣ далече отъ дунавския островъ Певке, и вѣроятно идентична съ сетнѣшния *Малъкъ Прѣславъ*[13]). А най-стариятъ Кубратовъ синъ Баянъ останалъ въ старитѣ селища край Кубанъ и плащалъ трибутъ на хазаритѣ[14]). Това станало непосрѣдствено прѣди 679 година. А че прѣселението на българитѣ било станало вече още въ 659 год. значи 20 години по-рано, както твърди *Bury*, прѣди всичко затова не е възможно, защото тѣ веднага биха се отличили още тогава като номади съ своитѣ грабежи.

Това схващане не се опровергава отъ факта, че списъка на владѣтелитѣ извежда българския владѣтелски родъ вѣроятно отъ Ирникъ т. е. Ернакъ, най-малкия синъ на Атила, който слѣдъ Елаковата смърть (454) „cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit (Iord. Get. § 266), докато другитѣ му братя били прогонени къмъ понтийскитѣ брѣгове, гдѣто нѣкога сж владѣли готитѣ, значи по степитѣ край Днѣпъръ[15]). Защото нищо не ни е прѣдадено за прѣмѣстванията на народитѣ въ понтийската степна область слѣдъ смъртьта на Денгизиха, по-стария братъ на Ернака[16]) (469) и ние нѣмаме основание да приемаме, че Ернакъ и тогава е билъ останалъ въ Малка Скития, за да изчезне сега безслѣдно. Напротивъ, трѣбва да се прѣдполага, че той слѣдъ онова фатално събитие за хунската власть е билъ излѣзълъ на прѣденъ планъ

---

[13]) Въ свързка съ имената на ордитѣ *унугундуръ, олхонторъ, влендръ* се намира сжщо и името на загадочното византийско (българско?) укрѣпление *Валандаръ* (Streifzüge стр. 61 и сл.). Върху името на народ. *Nandar* у Gardēzī, въ Hudūd al-ʿālam по-правилно написана Wanandar, което отъ Иоана Мелихъ и Franz Fikhart се свързва съ старото маджарско име на Бѣлградъ, Nandor fejérvâr лат. Alba Bulgariae Nandor alba тукъ нѣма да говоря (i. Keleti Szemle t. XI, 1910 стр. 166—168).

[14]) Тъй трѣба да си прѣдставимъ ходътъ споредъ Anania Širacac'i. Споредъ легендата у Никифора и Теофана, напротивъ разпространението на хазаритѣ и подчинението на Баяна е станало подиръ отдѣлянието и распръсванието на българскитѣ орди.

[15]) Jordan. Get. § 263: Reliqui vero germani eius (des Ellac) eo occiso fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus. § 269: Contigit ergo, ut Attilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes venirent, ignarisque aliis fratribus super Valamer solum inruerent. Quos tamen ille, quamuis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostrauit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danapri amnis fluenta praetermeant, quem lingua sua Hunni Var appelant.

[16]) Сравн. Agath. V 11 стр. 365, 20—28 ed. Dindorf: *ἤμελλον δὲ ἄρα οἱ Οὖννοι) οὐκ ἐπὶ μακρότατον διαμένειν, ἀλλὰ πρόρριζοι τὸ λεγόμενον ἀπολεῖσθαι. αὐτίκα γοῦν Οὐλτίζουροί τε καὶ Βουρούγουνδοι μέχρι μὲν Λέοντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐν τῷ τότε Ῥωμαίων γνώριμοί τε ὑπῆρχον καὶ ἄλκιμοι εἶναι ἐδόκουν ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν οὔτε ἴσμεν αὐτούς, οὔτε, οἶμαι, εἰσόμεθα, τυχὸν δὲ ὡς ῥοῤῥωτάτω μεταναστάντας.* Улцинзуритѣ се споменуватъ отъ Приска у Иордана. Get. § 272 на първо мѣсто между подчиненитѣ орди на Денгициха или Динчика.

и че е приелъ водителството на разпръснатитѣ хунски орди. Вѣроятно *Прискъ* самъ ще да е прѣживѣлъ изпълнението на прѣдсказанието за Атила, че неговиятъ родъ ще загине, но че ще се възкръси отъ този неговъ най-малъкъ синъ[17]).

Малко прѣди прѣселването на Аспаруха друга група българи била смутила провинциитѣ на ромейското царство. Римскитѣ населения на провинциитѣ Илирикумъ, двѣтѣ Панонии, двѣтѣ Дакии, Дардания, Мизия, Прѣваллия, Родопа, както и на тракийскитѣ провинции. Тѣзи народи въ врѣме на походитѣ на словѣнитѣ и на аваритѣ подъ Хатзонъ и Хагана масово били плѣнявани и заселвани въ Панония. Тукъ се смѣсили съ българи и авари и съ други погани и се сплотили въ една внушителна народность. Слѣдъ 60 години подиръ отвличанието имъ (между 601 и 610), значи около 670 год., въ душитѣ на тѣхнитѣ потомци се събудилъ копнежътъ, да се избавятъ отъ владичеството на Хагана и пакъ да се завърнатъ въ родината си[18]). Тѣхния главатаръ *Куберъ*, българинъ по рождение[19]), който ги управлявалъ въ името на хагана, възприелъ този планъ, за да си основе самостоятелно управление, завлѣкълъ прѣкръстенитѣ ромейци заедно съ тѣхнитѣ погански другари (сигурно повечето българи) съ всичкитѣ имъ покжщнини извънъ областьта на хагана, побѣдилъ въ много схватки послѣдвалия го хаганъ и слѣдъ като прѣминалъ Дунава пристигналъ благополучно въ ромейската

---

[17]) Priskos fr. 8 стр. 318, 5—17 ed. Dindorf (Hist. gr. min. 1) = Excerpta de legat. стр. 145, 15—24 ed. de Boor: *αὐτὸς γὰρ (Ἀττήλας) ἔμενεν ἀστεμφὴν καὶ τὸ εἶδος ἀμετάτρεπτος καὶ οὐδὲν οὔτε λέγων οὔτε ποιῶν γέλωτος ἐχόμενος ἐφαίνετο. πλὴν ὅτι τὸν νεώτατον τῶν παίδων (Ἑρνᾶς δὲ ὄνομα τούτῳ) εἰ σιόντα καὶ παρεστῶτα εἶλκε τῆς παρειᾶς γαληνοῖς ἀποβλέπων ὄμασι πρὸς αὐτόν. ἐμοῦ δὲ θαυμάζοντος, ὅπως τῶν μὲν ἄλλων παίδων ὀλιγωροίη, πρὸς δὲ ἐκεῖνον ἔχοι τὸν νοῦν, ὁ παρακαθήμενος βάρβαρος συνιεὶς τῆς Αὐσονίων φωνῆς καὶ τῶν παὰ αὐτοῦ μοι ῥηθησομένων μηδὲν ἐκλέγειν προειπὼν ἔφασκε τοὺς μάντεις τῷ Ἀττήλᾳ προηγορευκέναι τὸ μὲν αὐτοῦ πνσεῖσθαι γένος, ὑπὸ δὲ τοῦ παιδὸς ἀναστήσεσθαι τούτου.* Виж. Chronologie der alttür. Inschriften стр. 111 и сл.

[18]) Miracula S. Demetrii lib. II cap. V § 194—195.

Твърдѣ мжчителна за насъ . . . . че въ главитѣ IV и V управляещия императоръ не се споменува по име нъ винаги се означава съ общи изражения (*τοῦ ὑπὸ θεοῦ λαχόντος βασιλεύειν ἡμῖν* § 185, 197) показва, че съставителятъ на втората група отъ чудесата е билъ съврѣменикъ на събитията, разказани въ двѣтѣ глави. За гл. IV той посочва туй ясно на 185 §: . . . *μετελεύσομαι εἰς τὴν νῦν καθ' ἡμᾶς προελθοῦσαν . . . προμήθειαν.*

[19]) Куберъ и неговия другаръ Мавъръ сж означени изрично въ надписа на заглавието (*περὶ τοῦ μελετιθέντος κρυπτῶς ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τῆς πόλεως παρὰ τοῦ Μαύρου καὶ Κοῦβερ τῶν Βουλγάρων*) като българи. За Мавра, когото гръцкото име го издава като мелезъ (двуроденъ) се казва върху туй § 198, че той разбиралъ гръцки (нъ не македонски, както посочва Tomaschek, Zur Kunde der Hämus Halbinsel I 43) римски (латински), словѣнски и български (не аварски). *καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενος γλῶσσαν καὶ τὴν Ῥωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων.* Трѣба да се приеме, че една часть отъ прѣселенитѣ *Ῥωμαῖοι* е говорила гръцки, а другата напротивъ латински. Други

область, гдѣто завзелъ *Κεραμήσιος κάμπος* (споредъ Томашекъ котловината около Прилѣпъ)[20]). Намѣрението на ромейскитѣ му привърженици било да достигнатъ първата си родина заедно съ сѣмействата си, което обаче противоречело на честолюбивитѣ планове на Кубера, който искалъ да стане независимъ князъ и хаганъ на отцѣпницитѣ и за това гледалъ всячески да осуети тѣхното разпръсване и прѣтопяване изъ ромейското царство. Затова той гледалъ съ хитрость да завземе града Тесалоникъ и да го направи своя резиденция и отъ тукъ да покори околнитѣ народи. Този планъ билъ осуетенъ отъ бдителностьта на покровителя на града св. Димитрия. Но какво е станало съ Кубера и съ неговитѣ язически привърженици *(Κερμησιάνοι)* не ни е извѣстно[21]). Сигурно ромейското правителство ще да е гледало да отдалечи отъ западнитѣ си граници това войнствено и неблагонадежно племе и другадѣ да използува неговитѣ сили[22]). Кой знае, може би българитѣ на Кубера сж оназъ пета българска орда, която споредъ легендата у Никифора и Теофана била се заселила въ петоградието на Равена и плащала трибутъ на ромеитѣ въ полза на византнйската политика.[23]) Въ всѣки случай тѣ тукъ ще сж били добрѣ използувани противъ лонгобардитѣ, и на римската флота не е било трудно да ги прѣнесе натамъ.

Съ това, споредъ менъ, историята и хронологията за

подробои свѣдѣния за народностьта на прибавената язическа смѣсица нѣма. Върху туй остава си да признаемъ, че при онова възстание на панонскитѣ българи, при което тѣхнитѣ 9000 заедно съ жени и дѣца трѣбало да се изселятъ отъ Панония и да се заселятъ въ *Bajuwaria* по никакъвъ начинъ не сж напуснали страната всички българи (виж. Chronologie стр 85 и сл.). Въ сжщность ний знаемъ, че останалитѣ на хагана послушни куртургури, достигали най-малко до obe tümän-a.

[20]) W Tomaschek, Zur Kunde der Hämus—Halbinsel I 43, II 73 = Sitzungsbr. der Wien. Akademie Phil.-hist. Cl. Bd. 99, 1882, S. 477. Bd. 113, 1887, S 355.

[21]) Съставителятъ дава да се разбере § 198, че сжщо и Куберъ вслѣдствие енова прѣдложение намѣрилъ е своето опропастяване *(ἐπὶ οἰκείᾳ ἀπωλείᾳ καὶ γνώμῃ καὶ τούτην κρυφηδὸν βουλὴν ἱστᾷ κτλ.)*.

[22]) Туй става ясно още и отъ думитѣ на анонима. Той казва именно за Сисиния, стратегътъ на корабитѣ *(στρατηγὸς τῶν καράβων)*, който осуетилъ планътъ на Мавра (§ 205): *καὶ τότε λοιπὸν τὸν αὐτὸν Μαῦρον μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῦ πάντων ἐκ τοῦ Κοῦβερ καὶ τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ τοῦ ἐκ τῶν καράβων ἔξω τῆς πόλεως ἐν τοῖς δυτικοῖς μέρεσιν παραφοσσεύειν διετύπωσεν, πρὸς τὸ τοὺς μέλλοντας ἐκ τῶν Σκλαβων προσφεύγειν Κερμησιάνους ἀδεῶς καὶ ἀνεμποδίστως προσέρχεσθαι. Μετὰ δὲ ταῦτα κελεύσεως βασιλικῆς φοιτησάσης τῷ λεχθέντι φιλοθέῳ στρατηγῷ μετὰ τῶν εἰρημένων καράβων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦτο σταλέντων πλοίων ἐπὶ τῇ ἀποκομίσει τῶν πολλάκις εἰρημένων Κερμησιάνων, ὁ αὐτὸς Μαῦρος σὺν τῶν μετ᾽ αὐτοῦ ἀποφύγων τὰ τοῦ θεσσαλέττου βασιλέως κατέλαβεν ἴχνη, ἐκεῖσε δεχθεὶς καὶ ἄρχων χρηματίσας.*

[23]) Nikephor. *ἱστ. σύντ.* p. 34 4—5: *ὁ δὲ πέμπτος (υἱὸς) κατὰ τὴν Ῥαβεννησίαν πεντάπολιν ἱδρυσάμενος ὑπόφορος Ῥωμαίοις ἐγένετο.* Theoph. p. 357, 26—27: *ὁ δὲ πέμπτος τὴν πρὸς τῇ Ῥαβέννῃ πεντάπολιν καταλαβὼν ὑπὸ τὴν βασιλείαν τῶν χριστιανῶν γέγονεν.*

основаването на българската държава, е оправдана въ всички по-главни моменти[24]).

Най-сетнѣ невъзможностьта на хронологическата система на *Bury* може ясно да се докаже, ако излѣземъ отъ края на владѣтелския списъкъ. Споредъ таблицата на Bury годинитѣ на възцаряването ще да сѫ на:

Винехъ — шегоралемъ 146 Н. 21. мартъ 763 — 9. мартъ 764.
Уморъ — диломъ тутомъ 153 Н. 4. ян. 780 — 23. дек.

Обаче, както показахъ, Уморъ е билъ свален най-малко въ третата индикция (1. септ. 764 — 31. августъ 765). Значи, ако годината на възцаряването на Винеха е *шегоръ алемъ* и ако *шегоръ* значи *осъмь*, то трѣбва годината на възцаряването на Умора да не пада въ тая нова декада, и въ никой случай въ година пета на слѣдната декада. Противъ историята Bury смѣта, че Сабинъ е управлявалъ не само нѣколко мѣсеца . . ., а 7 години и твърди, че авторътъ на списъка е слѣдилъ годинитѣ не до неговото изгонване, а до смъртьта му въ изгнание и го смѣта като закония ханъ. . . Обаче това е чиста фантазия! Даже и ако да бѣ вѣрно, че авторътъ на списъка смѣта Сабина като законенъ ханъ до смъртьта му и затова билъ игнориралъ различнитѣ краткосрочни управления слѣдъ неговото изгонване, на Пагана, Токту тогава управлението на Умора би било исторически само прѣходно, *прѣкѫсване*, не продължение на онова на Сабина, значи и то трѣбва да се вмъкне въ него.[25])

Още по-насилствено се разправя *Bury* съ датата на покръстването на българитѣ отъ Бориса. Датата се намира при подписитѣ на прѣвода на рѣчитѣ на св. Атанасъ Александрийски противъ арианитѣ. Прѣвода билъ приготвенъ въ 906 год. по заповѣдъ на Симеона отъ епископъ Константинъ. Запазенъ е въ единъ ржкописъ отъ XV стол. въ московската синодална библиотека. На края на епилога, който е написанъ въ 907 год. — смъртна година на князъ Борисъ Михаила — стои: сѣи же Борисъ Болгара к҃ртилъ є҃ в лѣто ѕтхѣ вехти къ имѫ ѿца и[26]). . . Bury коригира думитѣ ѕтхѣ вехти просто на просто въ toch weċem *(τὸχ βεχτεμ)* — и тази година била

---

[24]) Само отдѣлянието на тритѣхъ орди на куртургуритѣ, отъ панонскитѣ и равенскитѣ българи подиръ смъртьта на Кубрата, остава си, както и по-прѣди, като анахронизъмъ.

[25]) Въпросътъ дали ханътъ Паганъ е тождественъ (763) съ главатаря *Καιπαγάνος*, който въ г. 765 биде убитъ отъ своитѣ хора въ Варна, както азъ (Chronologie стр. 40 A. 1) съмъ приелъ или съ Баянъ, братътъ на хана Токтъ 7(65), както приематъ Иречекъ, История на българитѣ стр. 142 нѣмско издан. и Bury стр. 142, нѣма значение.

[26]) А. Горскій и Л. Новоструевъ, Описаніе рукописей Московской Синодальной библіотеки, II, 2. Москва, 1859, стр. 32. Сравни Géza Kuun, Relationum Hungarorum cum Oriente historia antiquissima, t. II, Glaudiopoli 1895, p. 12.

год. 251 H (2. февр. 865 — 21. януари 866): Значи 865 е дата на покръстването. . . Азъ обаче заедно съ графъ *Геза Кунъ* смѣтамъ, че бєχтι е персийското *бахтъ* „щастие“ є вмѣсто а въ персийски ще да е станало по асимиляция на *етхъ*. Впрочемъ бехтъ и днесъ се срѣща въ Тарантчи, както се научихъ отъ Бангъ! Виж. Wilh. Radloff, Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme. St. Petersburg 1886 стр. 59. Въ єтχъ подозирамъ старотурското ädgü „добръ“, команski äigi, оем. *ей*, значи єтχъ бєχтι — „добра сполука“, изрѣчение относно годно за девиза.

Тогазъ съкращението Ѣ лѣт. не е въ лѣто, а „въ лѣта“. На всѣкждѣ въпросътъ е за периоди.

Що се отнася до *езиковѣдната* страна на хипотезата на Bury, тя ще зачуди всички алтаисти и филолози съ странната цифрена система, споредъ която аван = 2 (старотурски *ики*), тох = три (ст. т. *ючъ*) *соморъ* = 4 (ст. т. тьорт), *дохс* = 6 (ст. т. *алтж*), *ехтем* (или *шехтем*) = 10 (ст. т. он, чувашки вонна) и т. н.

Въ dilom = петь Bury е съгласенъ съ Радловъ.

За окончанията на десетицитѣ на om, — em *Bury* не се произнася самъ. Отъ турколожска гледна точка би могълъ човѣкъ тукъ да познае съ Радлова общотурското числително он = десеть, съ което въ татарски езикъ сж свързани числителнитѣ имена за 30, 40, 60 — 90 (юч-он, тьорт-он . . . алт-анъ, . . . токсанъ). Обаче това образуване не може да се разбере съ Bury'вата система, защото споредъ нея числителното он би трѣбвало да липсва дори и въ български.[27])

Обаче прѣди всичко, както Радловъ тъй и Bury съвсѣмъ забравятъ да ни обяснятъ, какъ е станало въ български *он* на *ом*. Но най-лошото е, че *Bury*, за да обясни факта, че българскитѣ дати се изразяватъ винаги съ по двѣ думи, е принуденъ да приеме, че българитѣ сж броили на горѣ не само отъ втората декада, както старитѣ турци, а и още отъ първата. И така не би се казало: 1, 2, 3 и т. н., а 1 . 10 (едно на 10 = 1, 5 . 10 (5 на 10) = 5 и т. н. Тази хипотеза много разчита на довѣрието на читателя.

Най-сетнѣ историкътъ ще забѣлѣжи съ очудване, че споредъ Bury'вото откритие на божията земя имало още единъ втори народъ, който смѣталъ годинитѣ по чисти лунни години безъ всѣка справка съ слънчевитѣ години. До сега вѣрвахме ние, че това е изключителна „културна придобивка“ на Мухамеда, и то едно отъ многото оригинални изобрѣтения, за което съ право може да има протекции този най-успѣшенъ отъ всички пророци.

---

27) Едно се казва споредъ него *верени*.

За обичаитѣ на *Хун-гну*, прѣдѣдитѣ на българитѣ, въ Схи-ки узнаваме, слѣдното:

„Въ първия мѣсецъ на всѣка година всѣки вождъ отивалъ на малко събрание въ дворцовия храмъ на хана. Въ петия мѣсецъ ставало голѣмо събрание въ града Драгоманъ, кждѣто правѣли жертвоприношения на Небето, Земята, гениитѣ, духоветѣ и др.[28]) Прѣзъ есеньта, когато конетѣ затлъстявали, ставало голѣмо събрание, за да се направи ревизия и да се обложи съ данъкъ собственостьта въ говеда. . . Ханътъ излизалъ на полето сутринь, за да поздрави изгрѣва на слънцето, а вечерь правѣлъ сѫщото за мѣсеца; той винаги сѣдалъ на дѣсна страна. обърнатъ къмъ сѣверъ и прѣдпочиталъ особени часове прѣзъ деня или особени дни отъ календара. . . За всѣко прѣдприятие излизали по мѣсечина. Тѣ излизали на бой, когато мѣсечината нараствала, а когато се намалявала, отегляли войскитѣ си.“ Тѣ не познаватъ годишния календаръ, а броятъ просто по цъвтенето на трѣвата.“[29])

Противъ това съобщава китайския хаджия Сунгъ Юнъ за хефталититѣ: „Въ годинитѣ не различаватъ пълнитѣ години отъ годинитѣ съ интеркалация; въ мѣсецитѣ не различаватъ голѣмитѣ мѣсеци отъ малкитѣ; служатъ си съ година отъ 12 мѣсеца“.[30]) За сѫщия народъ, който тукъ се назовава съ племенното си име хоатъ (war), въ Лианг-су се казва: „Тѣ слѣдватъ обращението на голѣмата година“.[31]) А за старитѣ турци се казва: „Тѣ не познаватъ годишния календаръ, а просто се водятъ по цвѣтната трѣва“.[32])

Bury съ всичката си сериозность взима за възможно, че българитѣ сѫ заели своята лунна година отъ арабитѣ. Но и тукъ трѣбва да заявя открито, че обичамъ да чуя това, но не ми се вѣрва. Responsa Nicolai отъ 866 год. които свидѣтелствуватъ за проникването на сарацински книги въ България прѣзъ срѣдата на IX стол.[33]) естествено не позволяватъ никаква аналогия за 569 година, въ която Bury поставя началото на

---

[28]) Сѫщо Die Alttürken: E. H. Parker, The Early Turks. China Review' vol. XXIV, p. 122 b. (Čóu-šu). 166 b. (Peh-ši).

[29]) E. H. Parker, The Turko-Scythian tribes, I. China Review, vol. XX. Hongkong 1892—93, p. 9—10.

[30]) Voyage de Song Jun dans l'Udyāna et le Ganhāra [518—522 p. C.], прѣводъ отъ E. Chavannes стр. 26. Извлѣчение отъ Bulletin de l'Ecole française d'Extrê Orient [Juillet — septembre 1903].

[31]) Ed. Specht, Études sur l'Asie centrale d'après les historiens chinois p. 22. Extrait du Jurnal asiat., 1883.

[32]) E. H. Parker, The early Turks. China Review, vol. XXIV, p. 123 a, 166 b.

[33]) Responsa Nicolai c. 103: De libris profanis quos á Saracenis vos abstulisse ae apud vos habere perhibeitis, quid faciendum est, inquiritis.

българската хронология. Общо правило е, че никой народъ не би приелъ безъ изнасилвание религията на пророка и неговото лудо лѣтоизчисление. Даже и тамъ, дѣто мохамеданитѣ сж проникнали чрѣзъ търговия и сношения, както у печенегитѣ, ислямътъ винаги само съ граждански войни е бивалъ въ състояние да извоюва самовластие за себе си и да наложи своята религия и обичаи [1]). Обаче дори и въ онѣзи страни, дѣто ислямътъ напълно е проникналъ, намираме, че въ гражданския и особено въ домакинския животъ хората си служатъ съ прѣдислямския календаръ. Така въ Сирия сж смѣтали по стария сиромакедонско юлиянски, въ Египетъ по коптския календаръ. И днесъ отъ нѣкои бербери се употрѣбяватъ латинскитѣ имена на мѣсецитѣ. Такъва роля е игралъ и маздаяснийскиятъ календаръ въ срѣдневѣковния Иранъ. Така и българитѣ побиха прѣдпочели римско-юлианския календаръ отколкото луннитѣ години на исляма.

Сжщо неможе и съ нищо да се оправдае прѣдположението, че българитѣ веднага слѣдъ срѣдата на VII столѣтие сж били въ тѣсни сношения съ муслюманитѣ, дори и ако приемемъ мнѣнието на Bury за врѣмето на българското прѣселение. За щастие тогава мусюлманскитѣ търговци още не сж кръстосвали степитѣ на южна Русия. Най-много, което може да се приеме е обсадата на Цариградъ въ 654/5 год. отъ *Муавия* или пълна по-сетнѣшна обсада (668/9, 674/80 и 716/7). Ср. Jul. Wellhausen, Nachrichten von der Göttingischen gelehrten Gesellschaft der Wissenchaften, 1901, стр. 422—425, 439—442. Но и тукъ не се говори за никакво съвмѣстно дѣйствие между българи и сарацини. Но ако българитѣ дѣйствително сж били отблизо запознати съ ислама още въ VII или въ началото на VIII стол. то тѣ не биха заели отъ него само едно единствено гражданско приспособление, ами биха се повлияли и отъ неговата религия, особено отъ нейния политически духъ, който личи на всѣкждѣ; сжщо не биха останали безучастни зрители и при обсадата на Константиновия градъ отъ арабитѣ. Тогава обаче историята безъ съмнѣние би била съвсѣмъ другояче. И при едно съвмѣстно дѣйствие на араби и българи днитѣ на столицата щѣха да бждатъ изброени още въ VII стол.

И тая теория на Bury, безъ да отстранява мжчнотиитѣ въ запазения списъкъ, изглежда ми погрѣшна въ всички направления. [2])

Лайденъ, октомври 1910.

---

[1]) Въ това отношение извънредно интересно е да се прослѣди отношението на различнитѣ пюритански секти на исляма. Поучителна е прѣди всичко историята на произхода на алморавидитѣ, както тя е прѣдставена на изслѣдователитѣ на историята. Виж. Върху туй моето съчинение „Die Benin. Samlung des Niederländischen Staatsmuseums für Völkerkunde", I стр. CCXX и сл.

[2]) Съ тази студия на холандскиятъ ученъ губи научната си стойность и капилятивната статия на нашия проф. В. Златарски. „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение", обнародвана въ кн. I „Списания на Българската Академия на наукитѣ" Б. Р.

Г. Баласчевъ.

Великиятъ царь Асѣнъ II владѣтель на гр. Солунъ.

(1230—1241 год.).

* * *

Тайственното убийство на царь Калояна при обсадата на Солунъ (1207 год.), въ което трѣбва да е билъ замѣсенъ Борилъ, е заставило непълнолѣтния законенъ наслѣдникъ на българския прѣстолъ Иоанна Асѣна II да спаси живота си съ бѣгство въ южна Русия. Възпитанъ изъ южно-рускитѣ военни лагери, Асѣнъ II, тамъ е придобилъ блѣскъви военни и държавнически познания. И, слѣдъ като прѣкаралъ 4 години въ южна Русия, той взелъ съ себе си единъ воененъ отрядъ и трима дукове отъ Кумания съ отрядитѣ (tres duces de Cumania). T. Smičiklas, Cod. diplomat. Regni Croatiae. . . Zagrabiae 1907, p. 132—133) на помощь и се отправилъ за България съ цѣль да завземе бащиното си наслѣдство. Въ скоро врѣме една часть отъ крѣпоститѣ въ сѣверна България начело съ Видинъ (infideles suos de Budino), се отмѣтнали отъ узурпатора царь Борилъ, който съ помощьта на наемна войска, изпратена отъ маджарския краль Андрея II (1205—1235 г.), успѣлъ да разбие възстанницитѣ и да завземе отново видинската крѣпость (castrum Budin). Но въпрѣки туй, слѣдъ седъмгодишна (*ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι.* G. Acropol. ed. Bonn. p. 36) упорита борба, на Асѣна II се удало да привлече на своя страна голѣма часть отъ българското болярство и да застави узурпаторътъ Борила да избѣга отъ Търново. Най-сеснѣ царь Борилъ падналъ въ плѣнъ, билъ ослѣпенъ и сваленъ отъ прѣстола.

Съ поемането на върховната власть, Иоаннъ Асѣнъ II „сынъ стараго Асѣнѣ царѣ“ веднага се заловилъ да нареди разстроеното българско царство. Защото още въ началото отъ владичеството на Борила, неговиятъ братовчедъ (отъ чичо) деспотъ Славъ, се прогласилъ за независимъ владѣтель по р. Струма и Мѣста съ центъръ гр. Мелникъ и скоро е билъ заставенъ да се подчини на цариградскитѣ латини. Сѫщо и българскиятъ севастократоръ Стрѣзъ, господарь на Струмица, Просѣкъ и пр., се отцѣпилъ отъ българското царство. Той намѣрилъ даже покровителство у сръбския великъ жупанъ, съ помощьта на когото успѣлъ да обсеб[illegible] „*половината отъ*

българското царство". А къмъ 1211 г., ако не и по-рано и маджаритѣ владѣели отново българскитѣ земи по р. Морава съ крѣпоститѣ: Браничево (близо до Смедерево), Кучево и областьта на югъ до гр. Равънъ (Кюприя), както и Бѣлградъ, които по-прѣди владѣелъ царь Калоянъ. Трѣбва царь Борилъ да ги о отстжпилъ на маджарския краль поради съдѣйствието, което му оказалъ послѣдния въ борбата съ мжтежницитѣ, начело на които стоялъ Асѣнъ II.

При това положение на работитѣ царь Асѣнъ II още на идната година отъ заемането на прѣстола се рѣшилъ да напусне първата си съпруга и по чисто политически съображения се оженилъ за Мария, дъщерята на маджарския краль Андрея II, който се падалъ шуря на цариградския императоръ Робертъ де Куртене (1219—1228 год.). Съ туй сродяване Асѣнъ II обезпечилъ отчасти границитѣ на царството си на изтокъ и сѣверазападъ. Отъ къмъ Сърбия Асѣновата държава не се угрозявала никакъ, тъй като тамъ се водѣла тогава религиозна борба. Стефанъ първовѣнчания на 1217 год. билъ вѣнчанъ за краль на Рашка отъ папски кардиналъ легатъ, който тутакси почналъ да реорганизира по католически *рашката църква*. Народътъ пъкъ начело съ архиепископа Сава и православното духовенство „ни су били волни да признаду супремацију папску да служе и слушају службу на латинском језику и да приме католичку јерархију". Но и безъ туй слабитѣ военни сили на Сърбия и вжтрѣшното ѝ разклатено положение, не позволявали, щото тя да държи нападателно положение спрямо България. Неговиятъ наслѣдникъ краль Стефанъ Радославъ (1228—1234 г.) е билъ слабъ господарь и за да запази прѣстола си, се оженилъ за дъщерята на епирския императоръ, Киръ Теодора Комнина Ангела.

Между това на юго-западъ се усилило новоиздигнатото епирско деспотство. На 1214 г., подиръ деспота Михаила I Дука-Ангела-Комнинъ, встжпилъ на прѣстола братъ му Теодоръ. Той слѣдъ побѣдата по рѣка Шкумба, която нанесълъ на цариградския императоръ Петра де Куртене (1217 год.), лесно завзелъ Охридъ, Битоля, Прилѣпъ и подчинилъ Албания. Прѣзъ 1223 г. деспотъ Теодоръ даже усвоилъ и градъ Солунъ, който станалъ негова столица. По туй врѣме съборътъ въ гр. Арта начело съ духовенството рѣшилъ, щото Теодоръ, като освободитель на западнитѣ земи на византийската империя отъ латинитѣ, да се величае за напрѣдъ съ титлата императоръ и охридскиятъ архиепископъ Д. Хоматиянъ го вѣнчалъ за такъвъ. Тогава и неговитѣ намѣстници отъ гръцки, словѣнски и албански произходъ, приели титлитѣ: дукове, севасти, кастрофилакси, катепани м пр. и управлявали въ Македония, Албания включително съ гр. Дебъръ и Скопие. Нъ и на юго-изтокъ отъ Асѣновата държава почналъ да се усилва неуморимиятъ никейски императоръ Ио-

аннъ-Дука-Ватацъ (122 — 1254 г.), който билъ заелъ гр. Одринъ съ редица други южно-тракийски крѣпости. Обаче солунскиятъ императоръ киръ Теодоръ съ хитрость отнелъ отъ своя съперникъ Иоанъ-Ватаца и гр. Одринъ, Виза и другитѣ крѣпости около Цариградъ, и съ туй си пробилъ пжть за да се счита като единственъ законенъ претендентъ на цариградския прѣстолъ. Царството на киръ Теодора по онова врѣме се простирало отъ артенския заливъ и Егейското до Черно и Мраморно море. Съ тѣзи граници Теодоръ станалъ най-опасенъ съсѣдъ на царь Асѣна II, който отначало заключилъ съ него съюзъ и за закрѣпяването му се оженилъ Мануилъ Ангелъ, братъ на киръ Теодора, за Мария, дъщеря отъ наложницата на Асѣна II. Прѣзъ тѣзи бурни врѣмена царь Асѣнъ, като опитенъ военачалникъ, обръщалъ сериозно внимание на войската си и я готвѣлъ за всѣкаква евентуалность, която скоро настжпила. На 1228 год., слѣдъ смъртьта на цариградския латински императоръ Робертъ де Куртене, завзелъ прѣстола малолѣтния Балдуинъ II. За запазването на латинската империя се изисквало енергиченъ владѣтель, какъвто не е билъ малкиятъ Балдуинъ II, поради което нѣкои влиятелни рицари прѣдлагали за регентъ Асѣна II. Послѣдниятъ се съгласилъ на това и се обѣщалъ да отвоюва за Балдуина нѣкои отъ изгубенитѣ крѣпости въ Тракия.

Това поведение на Асѣна смутило солунскиятъ императоръ Теодора, който възнамѣрявалъ да завладѣе Цариградъ. Прѣчката трѣбвало да се отстрани, а то ставало само съ силата на оржжието. Императорътъ киръ Теодоръ, слѣдъ едногодишно приготовление, съ силна войска, между която имало и наемници отъ западъ, нахлулъ въ Тракия. Царь Асѣнъ II излѣзълъ насрѣща му. Тогава българскиятъ царь заповѣдалъ на войскитѣ си да окачатъ и носатъ на копие актътъ отъ нарушения миренъ договоръ между България и *солунската империя*. На българитѣ помагали и не повече отъ хиляда киг ски конници—навѣрно кумани, които съдѣйствували често на българитѣ въ борбитѣ съ Византия. Теодоръ билъ напълно разбитъ и плѣненъ отъ българитѣ при селото Клокотница (сега Семидже) между Пловдивъ и Одринъ на 1230 година прѣзъ м. априли. Плѣненъ билъ и лагерътъ на киръ Теодора съ множество велможи. Сполучилъ да избѣга отъ полесражението деспотътъ Мануилъ Ангелъ, братъ на императора Теодора и зетъ на царь Асѣна II. Той набързо завзелъ градътъ Солунъ и околностьта, и продължавалъ да се титулира деспотъ (*καὶ δεσπότης ὠνομάζετο*), и се подписвалъ на грамотитѣ съ червено мастило, подобно на царетѣ. Споредъ византийската дворцова етикеция и деспотитѣ се ползували отъ това право. Асѣнъ слѣдъ сражението пусналъ на свобода обикновенитѣ плѣнници съ намѣрение да ги разположи добрѣ къмъ себе си, което и постигналъ, тъй като

почти по-голѣмата часть отъ неприятелскитѣ крѣпости, благодарение на царевата кротость, сж се прѣдали на българскитѣ войски безъ кръвопролитие. Тогава царь Асѣнъ II като побѣдитель незабавно се вмъкналъ въ обширното царство на киръ Теодора, който като плѣнникъ, почивалъ изпърво добрѣ гледанъ въ Търново, но по-послѣ, вслѣдствие неговитѣ интриги отъ интименъ характеръ, е билъ ослѣпенъ отъ Асѣна, както е било обичай по онѣзи врѣмена.

Пита се сега, какво е взелъ тогава царь Асѣнъ II отъ държавата на императора киръ Теодора? Старитѣ ни домашни извѣстия не сж толкова ясни и подробни, а гърцкитѣ сж малко тенденциозни. Затова и модернитѣ историци не сж напълно съгласни по въпроса за простора на границитѣ на българската държава слѣдъ сражението при Клокотница. Така напримѣръ, профес. К. Иречекъ въ *Историја Срба* на стр. 290—291 казва: „Једино је у Солуну, Тесалији и Епиру остао брат Теодоров Манојло са царском титулом". А въ *Историята на Българитѣ* г. К. Иречекъ пише: „Въ Солунъ и въ останалата часть на епирското царство билъ оставенъ (на власть) зетя на Ив. Асѣна, Мануилъ, който добилъ императорска титла" (?) (Стр. 329). Проф. пъкъ В. Васильевскій въ статията си: „Болгарское патріаршество при Іоаннѣ Асѣнѣ II", печатана въ Журналъ Минист. Народ. Просвѣщ. на стр. 27 и др. 1885. Мартъ и Апрѣлъ, по отношение завладяването на солунското царство отъ българитѣ се изказва уклончиво, именно: „Въ современыхъ источникахъ и въ дальнѣйшихъ историческихъ фактахъ нѣтъ ясныхъ указаній на то, что бы Асѣнъ сдѣлалъ попытку утвердиться въ Солуни, къ которой обнаруживали стремленіе его предшественники; въ грамотѣ Асѣня, данной Дубровчанамъ, правда, открывается ихъ купцамъ вольный путь, какъ въ землю Албанскую, такъ и въ Солунь; но это еще не говоритъ о прямомъ подчиненій Асѣню и самого пункта, къ которому проѣздъ лежалъ по владѣніямъ Болгарскаго царя. Въ Солуни сохранилъ свою власть братъ плѣненаго Ѳеодора Комнина Мануилъ, удержавшійся отчасти благодаря своему родству съ Асѣнемъ". А по-нататъкъ Васильевскій прибавя: „Солунскій деспотъ (Мануилъ) не только на дѣлѣ очутился въ отношеніи къ Асѣню въ подчиненномъ положеніи, но и могъ признать формально его высшую власть, не унижая своего званія и титула: родственныя отношенья здѣсъ служили выраженіемъ и прикритіемъ политической зависимости". (Стр. 28).

Между туй проф. В. Златарски, като рецензентъ отъ страна на министерството на просвѣщението на историческата карта отъ Хр. Милевъ, недопусналъ да се причисли *солунското деспотство* къмъ владѣнията на българския царь Иоанна Асѣна II, а го отдѣлилъ, като самостоятелно царство. Сжщия тоя професоръ обаче, слѣдъ строгата бѣлѣжка, която

му се направи въ „Минало„ кн. 5—6, стр. 66, се яви по-щедъръ по отношение просторътъ на границитѣ на царь Асѣновата държава и писа, че сѫ признавали върховната власъ на Ив. Асѣна II, както Сърбия, тъй и Солунскиятъ деспотатъ—Солунъ, Тесалия и Епиръ. (Извѣстия на българ. археолог. дружество, т. II, свезка 2, стр. 244). Отъ цитираното по-горѣ личи ясно, че отъ чуждестранитѣ изслѣдователи едни прѣмалчаватъ владѣнието на Солунъ отъ Асѣна II, а други тълкуватъ своеобразно извѣстията и се произнасятъ уклончиво, а нашитѣ пъкъ академици; напр. Иширковъ, отхвърля категорически, а Златарски единъ пѫть не приема, а другъ пѫть допусна само васалството на солунския деспотатъ подъ Асѣна II. *

Прѣдъ видъ на туй положение на нашия въпросъ ний ще дадемъ тукъ текета споредъ точни снимки на нѣкои отъ самитѣ паметници, които установяватъ направо владѣнието на Солунъ отъ Асѣна II, а сѫщеврѣменно и текста на извѣстията, по които може да се заключи косвенно за владѣнието на Солунъ отъ българитѣ. На първо мѣсто поставяме каменниятъ надписъ върху колоната въ черквата „Св. Четирдесеть Мѫченици“ въ Търново. Той е издълбанъ за да овѣковѣчи послѣдствията отъ битката при Клокотница и да изкаже всичкото величие, до което стигналъ царь Асѣнъ II.

Ето съдържанието му на ново-български:

„Въ лѣто 6748 (1230 г.) III индиктъ. Азъ Иоаннъ Асѣнъ, „въ Христа Бога благовѣренъ царь и самодържецъ на бълг„аритѣ, синъ на сгария Асѣнъ, създадохъ отъ основа и „украсихъ на пълно съ живописъ тази прѣчиста църква въ „името на Свети Четиридесеть Мѫченици, съ помощьта на „които въ дванадесетото лѣто отъ царуването ми — въ нея „година се украсяваше съ живописъ този храмъ — излѣзохъ „на война въ Романия и разбихъ гръцката войска и взехъ „въ плѣнъ самия царь киръ Теодора Комнина Ангела съ „всичкитѣ му болѣри *и всичката му земя взехъ отъ Одринъ*

---

*) „Солунъ не е игралъ голѣма роль въ историята на българитѣ. Нашитѣ „царе, които разпростирали често властьта си върху земитѣ, що се миятъ отъ „тритѣ балкански морета: Черно, Бѣло и Синьо, не сѫ владѣли никога Со„лунъ, върху солунскитѣ зѫбести стѣни никога не се е развѣвало българско „знаме. И този фактъ характеризира добрѣ погрѣшната политика на нашитѣ „царе: тѣ искали да прѣвзематъ Цариградъ прѣди да владѣятъ Солунъ?!“ „(Виж. кн. *Градъ Солунъ политико-географски и народостопански бъ„лѣжки“ отъ професора А Иширковъ. София 1911 год. стр.* 2.

„Българитѣ не можле да прѣвзематъ Солунъ. Тѣ не сѫ имали военна „флота и много мѫчно ставали райни господари на крайморски градове. Ка„лоянъ падналъ убитъ подъ стѣнитѣ на Солунъ отъ свои хора; това обстоя„телство създало легендата, че той билъ промушенъ отъ Св. Димитра, много „почитанъ патронъ на града. Отъ латинитѣ Солунъ прѣминалъ въ властьта „на Тодора Ангелъ Комненъ. който въ 1230 година билъ плѣненъ отъ бъл„гаритѣ. Никейскиятъ императоръ Ватацесъ отнелъ отъ Иоана, синъ на То„дора Комненъ гр. Солунъ. (?!“) (Пакъ тамъ стр. 14).

„*до Драчъ гръцката* и *още арбанашката и сръбската.* Само „градоветѣ, които бѣха въ околностьта на Цариградъ и самия „него задържаха ги фрѫзитѣ. „Но и тѣ се повинуваха подъ „ржката на царството ми, понеже нѣмаха другъ царь, освѣнъ

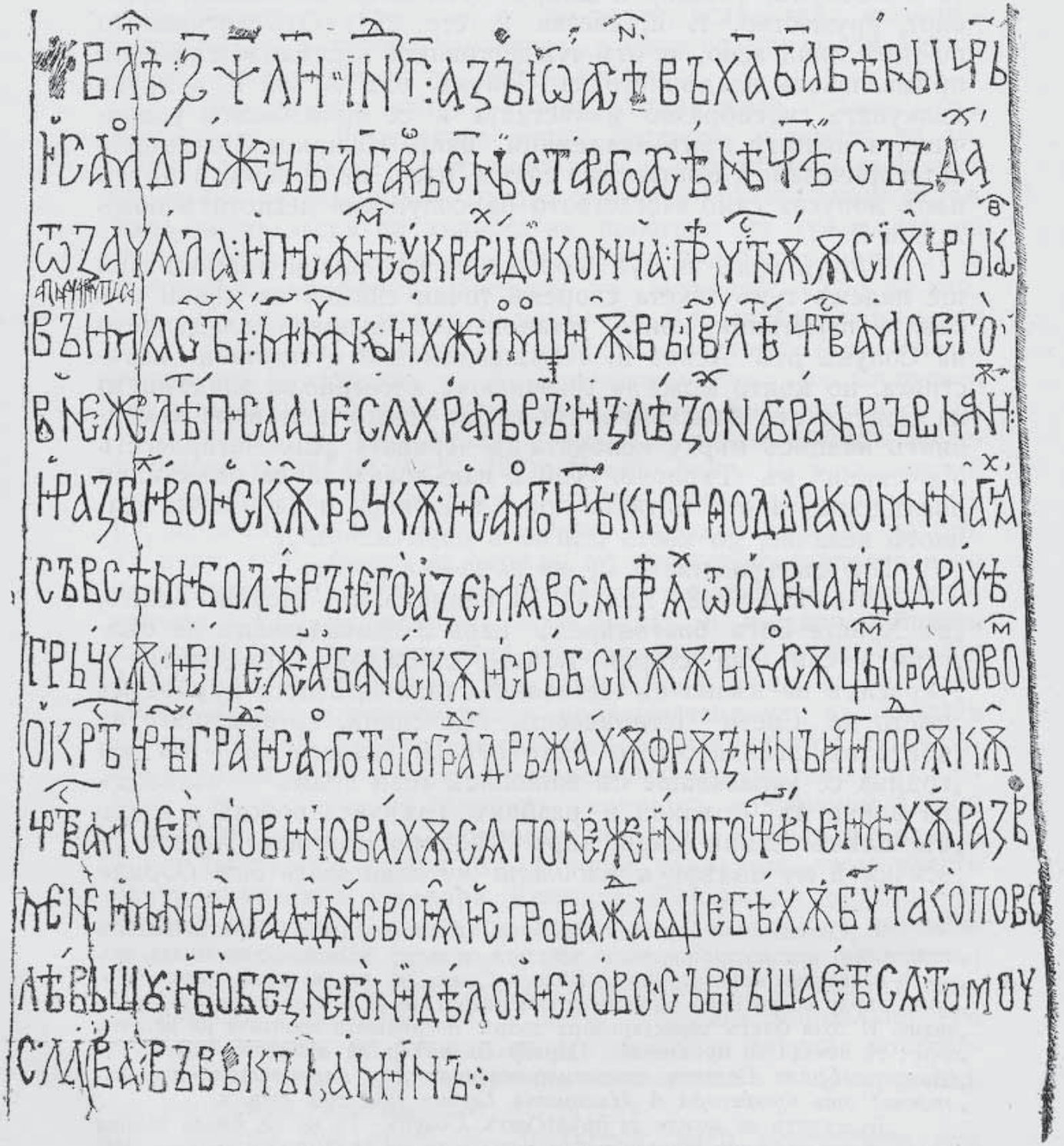

Търновскиятъ каменен надписъ отъ 1230 г.

„мене, и само чрѣзъ мене, тѣ продължиха днитѣ на сѫщест- „вуването си, защото тъй бѣ повелѣлъ Богъ: безъ Него не „се свършва нито дѣло, нито слово. Слава Му въ вѣки Аминъ.

Въ нашия надписъ отъ редъ 7—9 въ клишето личи ясно, че Иванъ Асѣнъ II е завладѣлъ всичката земя на императора киръ Теодора отъ Одринъ до Драчъ и още албанската и сръбската земя. Тукъ изрично не се споменува дали градътъ Солунъ, столицата на императора, е падналъ въ български ржцѣ. Но едва ли трѣбва да се усъмнимъ, когато въ надписътъ се казва, какво само Цариградъ съ околнитѣ крѣпости не подпаднали подъ властьта на българитѣ. Ако бѣше се отървалъ отъ българското владичество гр. Солунъ, то въ надписътъ и за него щеше да се каже, че го задържали гърцитѣ. Въ туй си заключение напълно се убѣждаваме отъ другия царь Асѣновъ документъ, именно:

Грамотата му, дадена на дубровнишкитѣ търговци, въ която по име се причислява и гр. Солунъ между останалитѣ български градове, които владѣлъ Асѣнъ II и се дава право на дубровничанитѣ на търгуватъ и въ Солунъ, както по другитъ български области.

Ето и самата грамота: стр. 266.

Съдържанието ѝ гласи:

„Царството ми дава тъзи заповѣдь на любезнитѣ и все„вѣрнитѣ търговци на царството ми отъ всичката Джбров„нишка страна, да ходятъ кждѣто и да е по всичкитѣ об„ласти на царството ми съ какъвто и да е товаръ, донасятъ „ли го или го задигатъ, или прѣкарватъ какъвто и да е то„варъ, или пристигатъ до каквато и да е земя или страна, „или додатъ до Видинъ или до Браничево (Смедеревско) или „до Бѣлградъ или къмъ Търново и по цѣлото Загорие или „пристигнатъ до Прѣславъ или до Карвунската область (Бал„чишко) или отиватъ въ Крънската страна (Казанлъшко) или „въ Боруйската (Старозагорско) или въ Одринъ или въ Дѣ„мотика или въ Скопската страна или Прилѣпската или въ „Дѣволската страна (Корчанско) или въ Арбанашката земя, „или въ Солунъ, на всѣкждѣ да си купуватъ и продаватъ „свободно, безъ всѣкаква пакость. По всичкитѣ страни на „царството ми по градоветѣ и клисуритѣ да не имъ се за„прѣщава, нъ да ходятъ и да си купуватъ и да си прода„ватъ безъ стѣснение, като всевѣрни и любезни търговци на „царството ми. А който имъ напакости въ каквото и да е, „или по клисуритѣ, или на тържищата или кждѣ и да е, „противъ закона за митата, то нему да е извѣстно, че той е „противникъ на царството и не ще да има милость, нъ ще „има да изтегли голѣмия гнѣвъ на царството ми“.

† Асѣнь царь на българитѣ
и гърцитѣ †

Нѣкои отъ критицитѣ, между които и нашия проф. В. Златарски, прѣмълчаватъ извѣстието въ тоя документъ, че гр. Солунъ спадалъ въ Асѣнови ржцѣ, безъ да се опитатъ

Грамотата на цар Асѣна II, дадена на Дубровничанитѣ.

да кажатъ нѣщо за туй извѣстие или поне да се усъмнятъ въ автентичностьта на документа, (което разбира се, нѣма и да постигнатъ, защото нѣма признаци за каквото и да е съмнѣние). Въ такъвъ случай пита се, можалъ ли царь Асѣнь II да причисли и Солунъ между своитѣ владѣния и да дава привилегии на дубровничанитѣ безъ да го е владѣелъ? Не, разбира се само отъ себе.

А че Асѣнъ подчинилѣ подъ властьта си и Солунъ ний се учимъ още и отъ свидѣтелството, което ни дава търновския патриархъ Евтимии, който прѣзъ прѣбиванието си въ „Св, Гора“ е видѣлъ Асѣнови хрисовули въ мънастиритѣ Лавра и Протатъ. Ето туй извѣстие на нашия патриархъ Евтимия, което се съдържа въ житието на Св. Петка: „Въ „тоже врѣмѧ благочьстіе свѣтлѣ и ꙗвленнѣ крѣпцѣ удръ„жавшу благочьстивому царю блъгарскому, оанну Асѣню сину „старааго царѣ Асѣнѣ. и никако же тѣхъ лааніи ужасшу сѧ. „нѫ и паче врѣмѧ благополучно обрѣтъ нечьстивыкъ одръ„жаніе, храборнѣ вьскочи и вьсе Македонское обьемшу одръ„жаніе, и ещеже и Сѣръ, тако и съ вьсеѫ Аѳонскоѫ пачеже „истиннѣ рѣщи, Стоѫ городѫ. *къ симже и славныи Солунь „съ вьсеѫ Ѳетталіеѫ*, такожде же и Трівалы. такожде и „Далматіѫ, ꙗже и Арванитскаа глѧтсѧ дръжава, даже и до „Драчѣ. Вь нихъ же и митрополиты и епіскопы свѣтлѣ и „благочьстивѣ постави, ꙗко же свѣтліи его хрїсовули вь слав„нѣи Лаврѣ стыя горы и Протатѣ откръвеномъ свѣдѣтел„ствужтъ лицемъ.“

Отъ токо наведеното извѣстие на патриарха Евтимий се установява, че българитѣ сѫ владѣели напълно Солунъ защото съобщението на нашия патриархъ е изрично и не подлежи на съмнѣние. Нъ освѣнъ политически, градътъ е билъ подчиненъ още и въ църковно отношение, тъй като и солунската епархия подпаднали подъ властьта на търновската архиепископия. Туй Евтимиево свидѣтелство намира подтвърждение и въ извѣстието на единъ светогорски традиционенъ отзивъ, намиращъ се въ гръцки ржкописъ на монастиря Ватопедъ, обнародванъ отъ преосвещения Порфирий Успенски въ „Первомъ путешествіе по Аѳону“ („Востокъ Христіянскій, т. I, стр. 46—67). Това гръцко извѣстие дало поводъ на В. Весильевскій да пише; „У насъ есть также указанія, что между новымъ Терновскимъ патріархомъ и Константинопольскимъ возникли съ самаго начала столкновенія вслѣдствіе спора не о внутренемъ объемѣ правъ, а о внѣшнихъ предѣлахъ компетенціи, что Терновскій патріархъ хотѣлъ присвоить себѣ какое то право въ отношеніи къ Солунской митрополіи и даже фактически осуществилъ свои притязанія, рукоположивъ въ Солунъ митрополитомъ какого то Иоанна Протана, что на конецъ онъ, то-есть, патріархъ Терновскій, хотя не прямо, а посредственно стремился подчинить своему

вліянію и аѳонскіе монастыри". (Жур. Мин. Народ. Пр. 1885 год., Мартъ—Апрѣлъ, стр. 214). Ето самото извѣстие:

„Този царь (т. е., Асѣиъ II) се е старалъ да уреди патриаршество въ своето мѣсто)въ Загорие), и за това много принуждавалъ къмъ туй черквата (гръцка) така, че прѣсталъ да ѝ дава данъка, *ἐνδόσιμον*; и било извѣстно (обявено) да бѫде мѣстенъ патриархъ въ Загорье. За пръвъ патриархъ тамъ е билъ поставенъ *Григорий*, бившъ пловдивски митрополитъ. *Той е ржкоположилъ и митрополитъ въ Солунъ въпрѣки канонитѣ*, и употрѣбилъ всичкото си старание, щото и Іерисовскиятъ епископъ да го направи митрополитъ, желайки да отнеме отъ поставениятъ отъ него солунски митрополитъ Михаилъ, по название Протанъ, завеждането на тази епископия. Но солунския се застѫпилъ за своитѣ права и се явилъ прѣдъ царьтъ (Асѣня) съ жалба противъ своятъ патриархъ. При това и калугеритѣ, които сѫ се подвизавали на Св. Атонска Гора, сѫ се събрали на брой около 3000, всички почтени и отдавна прѣуспѣвши въ подвижничествово и въ духовнитѣ подвизи, и не приемайки нито патриарха (Загорски), нито ржкоположения отъ него солунски митрополитъ, не искайки сѫщо, щото епископа, или митрополита Іерисовски да бѫде ржкополаганъ отъ този патриархъ, или отъ Михаила Протанъ, отишли сѫ при царя (Асѣнь), който въ онуй врѣме се намѣралъ въ Галиполи по случай бракосъчетанието на дъщеря си Елена съ сина на приснопаметния царь киръ Іоаннъ Дука Ватацесъ, гдѣто е присѫтствувалъ и константинополския патриархъ киръ Мануилъ, бившиятъ ефески митрополитъ, и по туй дѣло искали сѫдъ, и много говорили на двамата царе и на константинополския владика, както противъ загорския патриархъ, така сѫщо и противъ упоменатия солунски, и прѣдставили освѣнъ другитѣ оправдания (*δίκαια*), веднажъ за винаги станалия приказъ, съ закачения къмъ него восъченъ печатъ, отъ приснопаметния между царетѣ киръ Алексей Комненъ. Тѣзи калугери напълно били оправдани. Защото въ онзи приказъ било казано, че Іерисовския епископъ нѣма никакво право на светата гора. Тогавашниятъ константинополски владика съ постоянно прѣбивавшиятъ при него съборъ отъ архиреи произнесълъ резолюция, съгласно съ съдържанието на горѣспоменатия царски приказъ. Що се отнася до загорския патриархъ, то рѣшено било: съвсѣмъ да му се не мѣшатъ въ митрополията, не подлежаща подъ неговото вѣдомство, и да не извършва ржкополагание, и никакво църковно дѣяние (дѣйствие) да не съставя. А тогавашниятъ филаделфийски митрополитъ прѣдлагалъ дори да се свали загорскиятъ патриархъ. Но тъй като царь Асѣнь настоялъ, да не го свалятъ, то рѣшили да свалятъ само солунскиятъ митрополитъ, като ржкоположенъ противъ канонитѣ и безъ съгласието на константинополския

архиепископъ, което и е станало. Слѣдъ туй константанополскиятъ, още въ присѫтствието на двамата царе, веднага събралъ гласове и ржкоположилъ въ Солунъ свѣтейшиятъ митрополитъ киръ Мануилъ Дисипата, който напослѣдъкъ станалъ проповѣдникъ".

Туй ватопедско извѣстие, колкото и да „носи съмнителенъ характеръ" по отношение подробноститѣ въ съдържанието си, както и самитѣ личности, на които се приписва каква-годѣ роля, то все пакъ по назначаването на солунскиятъ митрополитъ отъ български иерархъ, т. е., главната мисъль въ него, остава вънъ отъ всѣкакво съмнѣние. И съпоставено съ словѣнското свидѣтелство отъ нашия патриархъ Ефтимия придобива историческо значение, защото не остава изолирано, а допълнява едното другото. Въ такъвъ случай пита се, можалъ ли е търновскиятъ архиепископъ, ако да не е господствувалъ царь Асѣнъ II надъ Солунъ, да ржкополага митрополитъ за солунската епархия? Безсъмнѣние, не.

Нека видимъ сега какво ни донасятъ по нашия въпросъ останалитѣ исторически гръцки източници. Византийскиятъ историкъ-писатель Г. Акрополита, който писалъ приблизително 30 год. подиръ знаменитата битка при Клокотница, ни съобщава, че вслѣдствие туй поражение, на царь Асѣна се подчинили: Одринъ, и даже Димотика цѣлата область Волеръ, Сѣръ, Пелагония и Прилѣпъ съ околноститѣ имъ. Тогава Асѣнъ съ войскитѣ си споходилъ не само Велика Влахия, нъ завладѣлъ и Албанъ и оплячкалъ мѣстноститѣ до Илирикъ. И слѣдъ като осѫществилъ по-голѣмата часть отъ желанието си, и наредилъ, както той обичалъ, се върналъ въ своята земя, като оставилъ нѣкои отъ крѣпоститѣ да се владѣятъ отъ ромеи, а повечето подчинилъ на себе си, и поставилъ въ тѣхъ военни гарнизони и военачалници и чиновници за да събиратъ обществените даждия.

Καὶ γίνεται μέν ὑπ᾽ αὐτὸν (τὸν Ἀσὰν) ἡ Ἀδριανοῦ, ἐκ τοῦ σχεδὸν δὲ καὶ τὸ Διδυμότοιχον, εἶτα Βολερὸν ἅπαν, Σέρραι, Πελαγονία καὶ Πρίλαπος καὶ τὰ πέριξ τούτων. Κατέδραμε δὲ καὶ τῆς Μεγάλης Βλαχίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλβάνου κατακυριεύει, καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς λείας ποιεῖ. Ἐπεὶ δὲ τὸ πολὺ τοῦ βουλεύματος κατειργάσατο καὶ ὡς ἠγάπα τὰ καθ᾽ αὐτὸν διέθετο, εἰς τοὺς οἰκείους ἐπανέζευξε τόπους, τινὰ μὲν τῶν φρουρίων καταλελοιπὼς ὑπὸ Ῥωμαίων δεσπόζεσθαι, τὰ πλείω δὲ ὑφ᾽ ἑαυτὸν ποιησάμενος, στρατιώτας ἐν τούτοις τάξας καὶ στρατηγοὺς καὶ τοὺς εἰσπραττομένους τὰ δημόσια φορολογήματα. (Georg. Acropolit p. 46 ed. Bonn.).

Па-нататъкъ сѫщия авторъ разказва ни, че братътъ на киръ Теодора, деспотътъ Мануилъ Ангелъ, сполучилъ да избѣга отъ полесражението при Клокотница, дошелъ въ Солунъ и се наименовалъ деспотъ, като завладѣлъ тоя градъ и околнитѣ страни и градове. Българитѣ не го безпокоявали, за-

щото билъ ожененъ отъ по-прѣди за дъщерята на Асѣна отъ наложницата му.

(*Ὁ μὲν οὖν ἀδελφὸς αὐτοῦ (τοῦ Θεοδώρου). Μανουὴλ ὁ Ἄγγελος, ὃ δοσποτικῷ ἀξιώματι παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἐτετίμητο, φυγῇ χρησάμενος ἡνίκα τὸ Ῥωμαϊκὸν ἐπετρέπετο, στράτευμα, ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἀπήει καὶ δεσπότης ὠνομάζετο, ταύτης τε κυριεύων καὶ τῶν περὶ αὐτήν, . . . Καὶ ἦν μὲν τὸ ἀπὸ τοῦδε ὁ Ἄγγελος Μανουὴλ τῶν ἐναπολειφθεισῶν πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη χωρῶν καὶ πόλεων ἐγκρατής, μὴ παρὰ τῶν Βουλγάρων τὸ σύνολον ἐνοχλούμενος, ἐπεὶ τῇ ἐκ παλλακίδος τοῦ Ἀσὰν συνοκοιτάζετο θυγατρί.* Idid p. 47).

Ако сѫдимъ по това извѣстие на Г. Акрополита, излиза, че царь Асѣнъ, когато се явилъ прѣдъ Солунъ съ побѣдоносните си войски за да завземе царството на киръ Теодора, оставилъ спокойно като самостоятеленъ деспотъ на Солунъ своя зетъ Мануила, който ималъ право да подписва официалнитѣ документи съ червено мастило. Нъ може ли да се счита за вѣрно това извѣстие на Акрополита? Ний слѣдъ като наведохмо словѣнскитѣ извѣстия, които опровергаватъ това съобщение на византийския историкъ и слѣдъ като прибавихме и гръцкото за назначаването отъ търновския иерархъ на солунския митрополитъ, намираме за нуждно да прибавимъ още и слѣднитѣ факти, които косвено доказватъ несъстоятелностьта на твърдението, че деспотътъ Мануилъ билъ останалъ независимъ владѣтель на солунското деспотство, и че не е бивалъ безпокояванъ отъ българския царь Асѣна II. Ето тукъ и косвенитѣ доказателства.

Неоспоримъ фактъ е, че солунскиятъ деспотъ Мануилъ Ангелъ прѣзъ 1231 г., т. е. една година подиръ българската побѣда при Клокотница, се обърналъ къмъ папа Григория IX съ писмено послание, въ което изказвалъ намѣрението си да стѫпи въ лоното на католическата черква *и да се отдаде подъ властьта на свѣтия прѣстолъ въ качество на ленненъ владѣтель.* Въ началото на 1232 г. солунскиятъ деспотъ получилъ отговоръ отъ папата, съ който се извѣстявало, че прѣдложението му ще бѫде прието благосклонно и милостиво, ако то само бѫде въ дѣйствителность приведено въ изпълнение. Съдържанието на тази папска грамота е изложено у Барония-Райналда въ Annales ecclesiäst. XXI an. 1232 § 55. Тамъ четемъ: „Dum Graeci Asiatici de colundo cum Romana ecclesia foedere agitarent, Manuel Comnenus, qui despòtam atque etiam regem Thessalonicae agebat, non modo haerendi in sinu ecclesiae, verum etiam suam illi ditionem fiduciario jure addicendi consilium prae se tulit. Cui rescripsit Gregorius pium consilium sedi apostolicae gratum acceptumque fore, si illud in opus perduxisset". Ср. Du Cange, Histoire de l'empire de Constatinople, II, 93, Paris, 1657.

Отъ туй обръщание на Мануила Комнена къмъ папата става ясно, че солунскиятъ деспотъ не билъ доволенъ отъ обноскитѣ на своя тестъ, великия царь Ивана Асѣна II. Отношенията имъ трѣба да сж биле обтегнати. Слѣдователно, Мануилъ не е билъ оставенъ спокоенъ отъ българския царь, както пише византийскиятъ историкъ Акрополитъ (*μὴ παρὰ τῶν Βουλγάρων τὸ σύνολον ἐνοχλούμενος*), нъ напротивъ е билъ обезпокояванъ и едва ли може да се породи съмнѣние, че солунскиятъ деспотъ не е билъ подчиненъ на Асѣна II, тъй като самото прѣдложение на деспота Мануила, да се признае за светски васалъ на папата, дава ни възможность да съзрѣмь, че той е билъ още отъ по-прѣди подчиненъ на българския владѣтель. Иначе зетътъ на Асѣна не би изявявалъ желание да изгуби своята независимость и да станене ленненъ васалъ на папа Григорий IX.

Сжщо и възприетата отъ Мануила Ангела официална титла „*деспотъ*“ говори въ полза на подчиненостьта му на българския царь, въ чиято държава се намирали и други деспоти, които сжщо тъй управлявали обширни територии отъ българското царство. Тѣзи български деспоти сж се намирали въ подчинено отношение спрямо върховния вождъ, прѣдъ когото полагали, навѣрно, установената клѣтва за вѣрность, както е било и у византийцитѣ (*Ὅρκους παρ' αὐτοῦ λαβὼν φρικώδεις*). Тъй че и зетътъ на царь Асѣна II, солунскиятъ деспотъ, подобно на останалитѣ български деспоти, безъ съмнѣние, е положилъ прѣдъ българския царь прѣдвидената клѣтва за вѣрность, както туй е сторилъ по-прѣди родопскиятъ деспотъ Славъ подъ кулата Кричимъ като цѣлуналъ на цариградския латински императоръ Хенриха ржката и обущата, слѣдъ което билъ признатъ за неговъ васалъ.

Друго обстоятелство, което косвено подтвърждава подчиненостьта на солунския деспотъ прѣдъ българския царь е и фактътъ, че изгонването на Мануила отъ Солунъ, т. е. отниманието на солунскиятъ деспотатъ, отъ неговия братъ, бившиятъ императоръ киръ Теодоръ, който се намиралъ като плѣнникъ въ Търново, е станало съ пълното знание и съгласие на царь Асѣна II, който далъ на киръ Теодора и помощь. Тъй че киръ Теодоръ Ангелъ, прѣди тайното си влизание въ Солунъ, съ намѣрение да извърши прѣвратътъ, билъ прѣдшествуванъ отъ Асѣнови людие, на които било възложено да подготвятъ самия прѣвратъ, като повлияятъ върху духътъ на солунскитѣ по-видни граждани и внушатъ на властитѣ, че това ставало по желанието на царь Асѣна, именно: да се замѣни зетътъ му Мануилъ съ неговия тестъ Теодора. (*Καὶ συναινέσει τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀσὰν ἐγκρατὴς γενέσθαι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάσης ἧς πρότερον ἦρχε χώρας ἠθέλησε. Καὶ δή τινας ὀλίγους παρὰ τοῦ Ἀσὰν προσλαβόμενος... κρύφα μηχανᾶται τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον...*). На всичко туй се

съгласилъ царь Асѣнъ II, защото обичалъ повече своя тестъ Теодора, отколкото своя зетъ Мануила. Такъво благоволение на царь Асѣна II къмъ Теодора се било проявило, вслѣдствие чрѣзмѣрната любовь, която хранѣлъ българския царь къмъ съпругата си царица Ирина, дъщеря на киръ Теодора, която Асѣнъ обичалъ непомалко отколкото Антоний Клеопатра. (*Ὁ δὲ Ἀσὰν τὸν πενθερὸν μᾶλλον ἐφίλει Θεόδωρον ἢ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μανουήλ. Ὑπερηγάπα γὰρ τὴν σύζυγον Εἰρήνην οὐχ ἧττον ἢ Ἀντώνιος τὴν Κλεοπάτραν*).

Отъ изложенитѣ до тукъ прѣки и косвени стари свидѣтелства, вѣрваме, че читателя ни ще се убѣди напълно, какво великиятъ царь Асѣнъ II е билъ пълненъ господарь и на града Солунъ, нѣщо което до днесъ се отказваше отъ ученитѣ.

Ив. Снѣгаровъ.

Положението на Охридската Архиепископия отъ възстановяването на второто българско царство до 1334 г.[1])

I. При българскитѣ царе Асѣна I и Калояна и севастократорътъ Стрѣза.

Слабата връзка между провинциитѣ и Византия въ втората половина на XII в. се изразила въ открито центробѣжно движение на отдѣлнитѣ части на империята. Крупнитѣ землевладѣлци и знатнитѣ дворянски родове, намѣсто да служатъ за опора на централната власть, съперничели съ царския родъ и подготовлявали процеса за прѣвръщането на империята въ феодална държава. Въпрѣки усилията си да утвърдятъ една държавна власть въ империята, Комниновци не успѣли да прѣдотвратятъ държавата отъ разлагане. „Отдѣля се Кипръ, строи се въ самобитно тѣло Трапезундъ съ окржга, подготвя се деспотъ Левъ Сгуръ въ Гърция, образуватъ почти самостоятелни деспотства въ Македония нѣкои отъ българскитѣ водители, повикани отъ византийското правителство".[2])

Въ връзка съ общото разлагане на византийската империя въ старата половина на XII в. се почнало национално движение срѣдъ балканскитѣ славяни въ противовѣсъ на гръцкото владичество. Основателятъ на сръбската династия на Нѣмановцитѣ, Стефанъ Нѣманя, успѣлъ да съедини дребнитѣ сърбски жупанства подъ своята власть и отъ 1159 г. станалъ великъ жупанъ[3]). При императора Мануила Комнина Сърбия се намирала въ извѣстна зависимость отъ Византия, и Стєфнъ Нѣманя отчасти билъ длъженъ на императора за своето възвишение[4]). Обаче слѣдъ смъртьта на имп. Мануила великиятъ жупанъ помислилъ да се освободи отъ всѣкаква зависимость отъ Византия.

---

[1]) Настоящата статия прѣдставлява часть отъ неиздадено още съчинение „История на охридската архиепископия."

Б. Р.

[2]) Успенскій, Образ. второто бълг. царство, стр. 124.

[3]) Успенскій, цит. соч. стр. 137,

[4]) Ibid.

Подъ влияние на събитията въ Сърбия и въ връзка съ междуособицитѣ въ врѣмето на послѣдния Комнинъ Андроникъ, сваленъ отъ Исаака Ангела, въ сѣвероизточна България избухнало голѣмо възстание подъ прѣдводителството на братята Петра и Асѣна. Българското движение още повече възбудило стремежа на Нѣманя да утвърди своята независимость и да разшири своята власть надъ византийскитѣ области. Около 1189 г. сръбското и българското национални движения се съединили въ единъ общъ походъ на балканскитѣ словѣни противъ Византия [1]). Резултатъ отъ тоя походъ било възстановяването на второто българско царство отъ Дунава до Стара Планина и закрѣпването и разширяването на сръбското велико жупанство.

Политическиятъ прѣвратъ, извършенъ отъ балканскитѣ словѣни, се отразилъ и на тѣхнитѣ отношения къмъ цариградската патриаршия и охридската архиепископия, отъ които тѣ зависѣли духовно до тоя моментъ. Чувствувайки потрѣбность отъ морална санкция на своята власть, основателитѣ на второто българско царство считали за първа своя работа слѣдъ провъзгласяването на политическата независимость да устроятъ самостойно църковно управление.

Въ 1185 или 1186 г.[2]) въ Търново, столицата на второто българско царство, споредъ съобщението на охридския архиепископъ Хоматиана [3]), видинскиятъ епископъ съ двама други епископи ржкоположилъ единъ свещеникъ за архиепископъ на освободената България. На новия архиепископъ били подчинени всичкитѣ епархии, които влѣзнали въ територията на българското царство и отъ които до тоя моментъ едни се намирали подъ вѣдомството на подчинения на цариградския патриархъ доростолски митрополитъ, а други — подъ властьта на охридския архиепископъ.

Причината за учрѣждаването на търновската архиепископия наредъ съ другата българска архиепископия въ Охридъ, споредъ Голубински, се заключавала въ обстоятелството, че Охридъ оставалъ подъ властьта на гърцитѣ [4]) Но ако вземемъ прѣдъ видъ, че царетѣ на второто българско царство се отнасяли съ прѣнебрежение къмъ охридската архиепископия и въ това врѣме, когато Охридъ билъ подъ тѣхна власть, ние трѣбва да допуснемъ, че за учрѣждаването на новата българска архиепископия игралъ немалка роля и стремежътъ на българскитѣ водители *къмъ пълно национално освобождение отъ гърцитѣ — политическо и духовно.* Охридската пъкъ архиепископия съ своя гръцки висшъ клиръ прѣдъ очитѣ на българскитѣ освободители не била нищо друго, освѣнъ органъ на византийското правителство. Реакция противъ охридскитѣ архиепископи — гърци се появявала още въ XI в. Борбата на охридското паство

[1]) Успенскій, цит. соч. 139 и 152.

[2]) Първиятъ търновски архиепископъ Василий въ писмото си до папа Инокентия III писано въ края на 1203 г. или въ началото на 1204 г., съобщава, че той е архиепископъ 18 години: quomea anima desideravit per octavum decimum anum (Migne, t. 215, col. 288). Слѣдов. той билъ поставенъ за архиепископъ въ края на 1185 или въ началото на 1186 г.

[3]) Pitra, Analecta sacra t. VII, col. 43 и 567.

[4]) Краткій очеркъ истор. прав. церквей стр. 78.

противъ архиепископа Теофилакта дава ясно понятие за силата на тъзи реакция. Учрѣждаването на търновската архиепископия било най-рѣзка проява на народната борба противъ елинизацията на българската църква. Вслѣдствие тъзи си крайна враждебность къмъ погърчената охридска архиепископия българскитѣ водители Петъръ и Асѣнъ учрѣдили нова българска архиепископия въ Търново даже безъ да питатъ охридския архиепископъ и безъ да вематъ поне неговото благословение.

Както всѣкждѣ въ охридския диоцезъ и доростолския митрополийски окржгъ, тъй и на епископскитѣ катедри въ освободената часть на България седѣли гърци. Лѣтописцитѣ не даватъ никакви свѣдѣния относно туй, по какъвъ начинъ тѣзи епископи-гърци се рѣшили да се откажатъ отъ вѣдомството на своитѣ гръцки началници — цариградския патриархъ и охридския архиепископъ и да поставятъ отдѣленъ български архиепископъ. Едно е несъмнѣно, че съ поставянето на независимъ български архиепископъ въ Търново тѣ прѣкжснали всѣкаква връзка съ своитѣ прѣдишни началници, сигурно, по невъзможность да се противятъ на непрѣклонното желание на възстаналия народъ. Че върху тѣхъ било упражнено нѣкакво насилие, ни дава основание да допуснемъ съобщението на Хоматиана, че видинскиятъ епископъ, който ржкоположилъ търновския архиепископъ, слѣдъ нѣкое врѣме билъ възненавиденъ отъ българитѣ и посѣченъ съ мечъ заради неговото съчувствие къмъ Византия *(διὰ τὸ ἑλέσθαι τὴν πρὸς τὴν Ῥωμανίαν ἐπάνοδον)* [1]) Тоя фактъ може да се обясни съ туй, че видинскиятъ епископъ извършилъ неканоническия актъ по принуждение, но послѣ, когато се почувствувалъ посвободенъ, той се стараелъ да поправи своята постжпка, вѣроятно, чрѣзъ опити да подведе търновската архиепископия подъ извѣстна зависимость отъ гръцкитѣ автокефални църкви — охридската или цариградската.

Търновската архиепископия растѣла за смѣтка на охридската архиепископия и цариградската патриаршия едноврѣменно съ растежа на българското царство. Въ промежутъка отъ 1185—1204 г. въ диоцеза на търновската архиепископия влизали прѣдбалканска България съ исключение на приморскитѣ мѣста, сѣвероизточната половина на сегашна Сърбия и сѣверната часть на Македония съ часть отъ Стара Сърбия.

Въ течение на това врѣме отъ охридската архиепископия тя отнела слѣднитѣ епархии: 1) видинска, 2) софийска, 3) велбуждска, 4) нишка, 5) браничевска, 6) бѣлградска, 7) призрѣнска и 8) скопска. Видинската, нишката, велбуждската, призрѣнската и скопската епархии се споменватъ въ писмото на българскитѣ епископи, подвѣдомствени на търновския архиепископъ, отъ 1204 г. до папа Инокентия III, когото тѣ молятъ, да имъ изпрати палиуми [2]). За браничевската епархия ние намираме указания въ писмото на Калояна отъ

[1]) Pitra, VII, col. 43—44.

[2]) Migne f. 215, col. 289: Inprimis peccator et humilis metropolitanus sanctissimae ecclesiae. Belebusdii Anastasius; post cum peccator et humilis metropo-

1202 г. до папата, комуто съобщава, че му изпраща кандидата за браничевската епископия (electum Brandizuberensem) пресвитера Власия [1]). Сжщо и въ писмото на папата Инокентия III отъ 1203 г. до Калояна се споменва за тая епископия [2]). За бѣлградската епархия отдѣлни указания нѣма, но въ писмото на Калояна до папата отъ 1204 г. се споменва за 5 епископии, отнети отъ маджаритѣ [3]). Маджарскиятъ краль Андрей II споменва за единъ походъ на краля Емериха „contra Bulgaros super fluvium Morava“ [4]). Тоя походъ билъ оня, при който маджаритѣ отнели петь български епископии. Тъй щото отнетитѣ епископии, за които Калоянъ говори, се намирали въ моравската область. Три отъ тѣзи сж извѣстни, именно бѣлградската, браничевската и нишката [5]). Останалитѣ двѣ не сж извѣстни, ако само издателтъ Минъ не е прочелъ погрѣшно цифрата прѣдъ „episcopatus“, което, може би, е III вмѣсто V.

Относно софийската епархия Голубински утвърждава, че тя влѣзнала въ състава на търновската архиепископия едвамъ слѣдъ 1203 г. когато, споредъ него, Калояиъ успѣлъ да прѣвземе София [6]). Сигурно, той се основава на туй, че въ писмото на българскитѣ епископи до папата не се споменува софийскиятъ епископъ. Обаче ние имаме свѣдѣния отъ други източници, споредъ които София била вече въ ржцѣтѣ на българитѣ още въ 1194 г.[7])

Като говори за непрѣкжснатото усилване на българитѣ отъ 1190 г. насамъ, Никита Хониатъ говори, макаръ и неопрѣдѣлено, че българитѣ понѣкога се втургали въ Пловдивъ, понѣкога владичествували въ София, понѣкога приближавали къмъ Одринъ [8]). Тъй като Никита не говори по-нататъкъ за повторно прѣвзимане на София отъ византийцитѣ и тъй като слѣдъ туй съобщение той разсказва за българската побѣда при Аркадиополъ (Люлебургазъ), която се случила прѣзъ есеньта въ 1194 г., то трѣбва да допуснемъ, че между 1190—1194 г. София била въ ржцѣтѣ на българитѣ. Освѣнъ това, въ житието на св Иванъ рилски се говори, че мощитѣ на св. Ивана рилски били прѣнесени въ Търново отъ Асѣна I и че цър-

---

litanus Saccas magnae ecclesiae Prostlave (Прѣславъ); et episcopus, licet indignus, Sanctissimae ecclesiae Dei Genitricis de Scopia Marinus; humilis episcopus sanctissimi episcopatus Prisdiani Abraham; sanctissimae ecclesiae beati et gloriosissimi magni martyris Procopii de Niso Kiricus; et indignus episcopus atque peccator sanctissimae eclesiae Dei Genitricis Hydmensis (намѣсто Bydmensis Clemens.

[1]) Migne t. 214, 1113.

[2]) Migne t. 215, 280: Adpetitionem insuper venerabili fratris, Blasii, Brandizuberensis episcopi.

[3]) Migne t. 215, 291: Sciat autem sanctitat tua buod quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium, quas invasit et detinet rex Ungariae.

[4]) У Иречека, Историја Срба, 276.

[5]) Срв. Иречекъ, Историја Срба. 276, заб. 5.

[6]) Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей стр. 99.

[7]) Срв. Иречекъ, ц. соч. стр. 263.

[8]) Ed. Bonnae стр. 573.

квата, гдѣто били поставени мощитѣ, била осветена въ 6703 г. (1195) [1]). Ясно е, че София била прѣвзета около тъзи година.

Отдѣлилата се часть отъ диоцеза на охридската архиепископия имала въ себе си такъво интенсивно чувство на самобитность, че тя скоро проявила стремежъ къмъ каноническо оформяване на своята независимость. Като че ли въ противовѣсъ на властьта на охридския архиепископъ се титулувалъ архиепископъ на цѣла България и Влахия [2]). Еднъжъ скжсали всѣкакви връзки съ своитѣ бивши началници, иерарситѣ на българското царство безвъзвратно вървѣли подиръ националистичната политика на Калояна и заедно съ него дѣйствували прѣдъ папата за признаването автокефалията на търновската църква. Отъ 1199 г. до края на 1204 г. сж се водили усилени прѣговори между Калояна и търновския архиепископъ Василия отъ една страна и папа Инокентия III отъ друга относно признаването на търновския архиепископъ за патриархъ. Исканията на Калояна и Василия се поддържали отъ епископитѣ на търновския диоцезъ. Шестима отъ тѣхъ писменно молили папата за палиуми слѣдъ писмото, съ което архиепископъ Василий молилъ между другото папата да изпрати палиумъ за двамата новоназначени митрополити — прѣславски и велбуждски. Браничевскиятъ епископъ отъ своя страна изпълнявалъ ролята на Калояновъ легатъ прѣдъ папата. И както е извѣстно, на 8 ноември 1204 год. папски легатъ коронясалъ Калояна съ кралски вѣнецъ, а на търновския архиепископъ далъ чинъ на примасъ.

Обръщането на българския владѣтелъ и българскитѣ иерарси до папата Голубински обяснява само съ политическн мотиви, именно съ туй, че българскиятъ господарь чувствувалъ потрѣбность да бжде признаванъ отъ съсѣднитѣ държави не за простъ бунтовникъ противъ византийския императоръ, а за дѣйствителенъ господарь. Достигането пъкъ на туй признание отъ западнитѣ народи, особено отъ съсѣднитѣ маджари, възможно било не иначе, освѣнъ посрѣдствомъ папата, защото по тогавашнитѣ понятия само папата могълъ да прави дѣйствителни и законни господари.[3]) Къмъ туй ние ще прибавимъ, че сношенията на Калояна и българскитѣ иерарси съ папата се извиквали и отъ тѣхния *силенъ стремежъ къмъ национално самоопрѣдѣляване въ своя политически и църковенъ животъ*. Калоянъ искалъ отъ папата не само да го признае за дѣйствителенъ и законенъ господарь на българския народъ, а и да му даде *императорска корона*, като не се задоволявалъ само съ кралски титулъ, какъвто папата охотно му даваль. Сжщо и търновскиятъ архиепископъ молилъ папата да бжде признатъ не само за автокефаленъ глава на България, но и за нейнъ патриархъ, равенъ съ източнитѣ патриарси,

---

[1]) Спространовъ. Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката при рилския монастиръ стр. 41. гл. XXII, 286.

[2]) Прибавката на думата „Влахия“ къмъ титула на новия български архиепископъ показва, че за издигане на новъ духовенъ центъръ въ България е оказвалъ влияние и влашкиятъ елементъ, който участвувалъ въ освободителното движение на Петра и Асѣна.

[3]) Цит. съч. стр. 79.

като да искалъ да отнеме първенството на по-древния и каноническия български архиепископъ въ древната столица на България — Охридъ. Самиятъ титулъ на търновския архиепископъ говори за това, че послѣдниятъ съперничилъ съ авторитета на охридския архиепископъ. Съ една рѣчь, всичкитѣ ржководни кржгове въ новото българско царство били обхванати отъ идеята за възстановяване на древнитѣ атрибути, които имали българската държава и църква при Симеона, Петра и Самуила — царското достоинство и патриаршията.

Растежътъ на търновската архиепископия за смѣтка на охридската се спрѣлъ въ 1204 г. 12 априлъ, когато цѣлата останала часть на европейска Византия била завзета отъ кръстоносцитѣ. Положението на охридската архиепископия още повече се влошило, защото противъ нея стоялъ вжтрѣшенъ врагъ — латинската стихия, която заплашвала да унищожи не само нея, но и самото православие въ диоцеза ѝ.

Между 1205—1206 г. Калоянъ прѣвзелъ заедно съ другитѣ македонски градове и Охридъ. Калоянъ не се осмѣлилъ да посѣгне на автокефалията на архиепископията и да я подчини на търновския архиепископъ, както правѣли той и неговитѣ прѣдшественици съ нейнитѣ епархии, когато ги прѣвзимали безъ самия архиепископски градъ. Въпрѣки стрѣмежа си да обедини цѣлия български народъ, той не могълъ да намѣри начинъ за отстраняването на двуначалието въ българската църква, а оставилъ диоцеза на охридската архиепископия въ тоя видъ, въ какъвто той билъ въ момента, когато той завладѣлъ Охридъ, т. е. безъ горѣказанитѣ епархии, отнети отъ търновската архиепископия още до падането на Охридъ подъ България. Калоянъ не измѣнилъ statu-quo-то на българската църква, не защото не искалъ, а защото не могълъ да го измѣни. За църковното обединение на българския народъ, той трѣбвало да разрѣши дилемата: да подчини или търновския архиепископъ на охридския или послѣдния на първия. Първото рѣшение не било възможно, защото: 1) началникътъ на българската църква трѣбвало да има своето сѣдалище въ столицата на българския царь, 2) търновскиятъ архиепископъ носилъ титула на примасъ или патриархъ, както го наричали българитѣ[1]) и 3) България се намирала въ уния съ папата и търновската църква нѣмала нито иерархически връзки, нито каноническо общение съ православнитѣ църкви. Двувластието въ българската църква не могло да бжде отстранено и по втория пжть, т. е. чрѣзъ подчиняването на охридската архиепископия на търновската. По нашето мнѣние двѣ сж били причинитѣ: 1) чувството на високо почитание, което Калоянъ ималъ къмъ паметьта на своя великъ прѣдшественикъ Самуила, учрѣдителя на охридската патриаршия архиепископия и 2) силната привързаность на българското население въ Македония къмъ Охридъ, като къмъ свой най-близъкъ църковенъ центъръ, като къмъ градъ,

[1]) Че народътъ въ търновското царство наричали търновския примасъ патриархъ, свидѣтелствува Хоматианъ, който даже говори, че папата му далъ патриаршеско достоинство. Pitr. VII, 43.

осветенъ отъ паметьта на българскитѣ просвѣтители и светии Климентъ и Наумъ и като къмъ по стара църковна и царска българска столица, отколкото Търново.

Ако Калоянъ не могълъ да унищожи раздвоението на българ. ската църква, то той се стремилъ да побългари охридската архиепископия. Калоянъ толкозъ ненавиждалъ гърцитѣ, че по подражание на Василия Българоубиеца, той се наричалъ *Ромеоктонъ* (гъркоубиецъ), а гърцитѣ го наричали *Скилояни*, т. е. кучешки Иоаннъ[1]). Щомъ завладѣлъ цѣлия охридски архиепископски диоцезъ, той изгонилъ гръцкитѣ епископи и на тѣхно мѣсто поставилъ български епископи, ржкоположени отъ търновския примасъ. Тѣзи епископи пъкъ отъ своя страна ржкоположили навсѣкждѣ по диоцеза свещенници и диакони българи[2]). Калоянъ не закачилъ само охридския гръцки архиепископъ Иоана Каматира. Прѣзъ врѣме на българското владичество въ Охридъ хартофилаксъ на Иоана Каматира билъ Димитрий Хоматианъ, сжщо гръкъ. По какви съображения Калоянъ се показалъ толерантенъ къмъ тѣхъ, не е извѣстно. Хоматианъ не говори нищо за личнитѣ си отношения съ българскитѣ владѣтели, при които той дѣйствувалъ като хартофилаксъ и архиепископъ. А между това съ сръбскиятъ великъ жупанъ Стефанъ II той билъ въ прѣписка до учрѣдяването на сръбската архиепископия. Ако може да се направи нѣкакво заключение за това, то само на основание на неговата жалба въ писмото му до керкирския митрополитъ Василий Педиадитъ, че той станалъ варваринъ, намирайки се подъ властьта на българитѣ.[3]) Хометианъ изобщо съ недоволство се отнася къмъ българското владичество, на което той не признава никаква законность.[4]) Обаче отъ една неразположеность на Хоматиана къмъ българската власть ние нѣмаме още основание да правимъ заключение за нѣкакви притѣснения на българскитѣ владѣтели надъ охридския архиепископъ. Ако Калоянъ намиралъ за полезно да замѣни Иоана Каматира съ българинъ, то нему нищо не струвало да свали гръцкия архиепископъ, смѣло подражавайки на визаитийскитѣ императори Иоана Цимисхия, който свалилъ доростолския патриархъ и Василия Българоубиецъ, който свалилъ охридския патриархъ Давида.

Не може да се каже, че Калоянъ равнодушно се отнасялъ къмъ факта, че въ неговата държава сжществувала друга архиепископия съ претенции да управлява цѣлата българска църква. Самото поставяне на български епископи въ епархии на охридския архиепископъ показва, че Калоянъ прѣслѣдвалъ опрѣдѣлена цѣль, да очисти диоцеза на охридската архиепископия отъ гръцкото духовенство. Ако оставилъ гръцкия архиепископъ въ Охридъ, то това той сторилъ: или заради личнитѣ достоинства на Иоана Каматира, който, може би

---

[1]) Акрополитъ у Mign'a t. 140, 1017—1019.

[2]) Хоматианъ у Pitra, VII 42 и 564.

[3]) Pitra, VII, *Καὶ γὰρ ἁγιέ μου δέσποτα, οὐδέν ἔμοι γε βεβαρβαρωμένῳ ἀνδρὶ (χρόνος γὰρ ἐν Βουλγάροις ἐγώ).*

[4]) Ib. 361—362. 361—362.*Οὐδὲν γὰρ Βουλγάροις καὶ πράξεσιν ἐκ νομικῶν ἀρχῶν ἐχούσαις τὴν σύστασιν.*

знаелъ българския язикъ и съумѣлъ да спечели благоволението му, или вслѣдствие съпротивата на охридскитѣ българи, които може би, обичали своя архиепископъ; или защото самъ Калоянъ се боелъ да даде чисто националенъ характеръ на охридския прѣстолъ, най-вѣроятно ни се вижда третото прѣдположение. Ако Калоянъ свалѣлъ гръцкия архиепископъ и на негово мѣсто би поставилъ българинъ, то съ това, естествено, още по рѣзко щѣлъ да се прояви дуализмътъ въ българската църква и даже щѣла да се създаде почва за борба между двамата български духовни началници. Охридскиятъ архиепископъ-гръкъ по-скоро се помирявалъ съ своето второстепенно положение въ българската държава, отколкото охридския архиепископъ-българинъ, който смѣло могълъ да оспорва първенството на търновския архиепископъ въ българската църква, опирайки се на историческия фактъ, че охридската архиепископия била непосрѣдна приемница на древнебългарската патриаршия и че охридскиятъ прѣстолъ билъ осветенъ отъ словѣнобългарския апостолъ св. Климентъ, Охридската архиепископия била висока прѣграда за унитарната църковна политика на Калояна. Противъ нея той само негодувалъ и минавалъ покрай нея съ досада. Оттукъ ние виждаме, че ако Калоянъ не се рѣшавалъ да я унищожи, то той и не искалъ да я облагодѣтелствува. Византийскитѣ императори дарявали архиепископитѣ, сръбскитѣ господари нейнитѣ монастири. Царетѣ на второто българско царство не й направили никакви пожертвувания. Напротивъ Калоянъ (както по-сетнѣ и Асѣнъ II, за когото ще видимъ по-долѣ) всѣкакъ се стараелъ да намали нейния блѣсъкъ и богатство за възвеличаване на столичната си архиепископия. Тъй напр. той прѣнесълъ мощитѣ на св. Илариона Мъгленски отъ подвѣдомствения на Охридъ епископски градъ Мъгленъ въ Търново.[1])

Прѣнебрѣжението на Калояна къмъ авторитета на охридския архиепископъ особено се проявило, когато той поискалъ царска корона отъ папата, а не отъ охридската архиепископия, която се признавала отъ тогавашния свѣтъ за *законна* носителница на идеята за българската национална самобитность и *каноническа* наслѣдница на древната българска патриаршия, па при това и за архиепископия, основана отъ законодателя-императоръ Юстиниана. Ако коронясването на епирскиятъ деспотъ Теодора за царь отъ охридския архиепископъ било валидно, то толкозъ повече коронясването на българския господарь отъ автокефалния архиепископъ на цѣла България щело да бѫде признато отъ тогавашнитѣ владѣтели, както било признато и коронясването на Симеона отъ прѣславския патриархъ. Въ туй не се съмнѣва и Василевски. Говорейки за вѣнчаването на Теодора отъ Хоматиана, той забѣлѣзва: „неволно умътъ дохожда до мисъльта, че би било напълно естествено, ако епископътъ носящъ такъвъ титулъ (архиепископътъ на Охридъ и цѣла България), вѣнчаелъ именно българския царь, и нѣма съмнѣние, че ако Калоянъ гледалъ намѣсто къмъ Римъ, на тази страна, то възможното за Теодора Комнина би станало възможно за българския

[1]) Спространовъ, Описъ на ржкописитѣ въ библ. при Рилск. монастиръ.

царь“[1]). Нѣма основание да се мисли, че охридскиятъ архиепископъ би му отказалъ да го короняса за царь. Такъво прѣдложение само би погалило амбицията на охридския архиепископъ и би било прието като най-здрава гаранция за запазване неговата юрисдикция въ българското царство. Примирителното съборно рѣшение на въпроса за поставенитѣ отъ българскитѣ власти епископи въ охридския диоцезъ[2]) показва, че въ висшия охридски клиръ се намирала силна българофилска партия и че, ако Калоянъ се обърнѣлъ къмъ охридския архиепископъ, той би намѣрилъ въ него съчувственъ отзивъ.

Изобщо отношенията на Калояна къмъ охридската архиепископия ни се прѣдставляватъ като отношенията, които имаме къмъ единъ необичанъ сѣмеенъ членъ и ние не можемъ нито да се освободимъ отъ него, нито да проявимъ нѣжность.

Слѣдъ смъртьта на Калояна, както се знае въ Търново, станалъ династически прѣвратъ: на прѣстола се качилъ племенникътъ на Калояна, Борилъ, а законниятъ наслѣдникъ Иванъ Асѣнъ, Калояновъ синъ, се видѣлъ принуденъ да търси прибѣжище въ Русия. Послѣдицитѣ на тоя прѣвратъ билъ разлагането на българското царство и междуособната борба на българскитѣ владѣтели. Братовчедътъ на Борила, деспотъ Славъ се провъзгласилъ независимъ господаръ въ Родопитѣ и взелъ страната на латинитѣ. Въ сѫщото врѣме и севастократоръ Стрѣзъ, сѫщо родственикъ на Борила, се утвърдилъ въ Просѣкъ и съ помощьта на великия жупанъ Стефана Нѣмана II успѣлъ да привлѣче къмъ себе си почти всички македонски градове, между които и Охридъ.[3])

Политическото отцѣпване на охридска България освобождавало охридската архиепископия отъ моралното унижение, що тя чувствувала при Колояна. Диоцезътъ на охридския архиепископъ почти съвпадалъ съ границитѣ на стрѣзовото княжество. Архиепископътъ и Стрѣзъ се съпосрѣщали и по това, че и двамата искали да бѫдатъ независими отъ Търново и живѣли съ претенции за простиране своята власть върху земитѣ на търновска България. Повидимому, при Стрѣза охридската архиепископия имала всички условия, за да се сроди съ интереситѣ на държавата, въ която тя се намирала, и да играе такъва ржководна роля, каквато тя бѣ играла като патриаршия при царя Самуила. Обаче въ писмата на Хоматиана, който при Стрѣза билъ хартофилаксъ, не намираме нѣкакъвъ отзвукъ за сътрудничество между архиепископа и княза. Хоматианъ, както видѣхме, даже се оплаква на Керкирския митрополитъ Педиадита, че той се оварварилъ, намирайки се подъ властьта на българитѣ. Но отъ друга страна тъкмо туй съобщение иде да ни покаже до колко силно било българското влияние въ живота на архиепископията. Епископитѣ и низшето духовенство пакъ се вербували изъ грамотната класа на българското паство. Дори въ самата архиепископска

---

[1]) Ж. М. Н. Пр. 1885 г. мартъ, стр. 22.

[2]) Гл. по-долѣ.

[3]) Стефань прьвовѣньчаный краль въ Домаћи изворъ 87—88.

канцелария българскиятъ езикъ билъ въ употрѣбление, за което ни увѣряватъ срѣщащитѣ се български думи въ синодалнитѣ актове, като напр. *σδλάνιτζα* (постланица, засѣдална зала) *κατὰ τὴν ἐξερίαν*. Окржженъ отъ българско население, български власти и български клиръ, Хоматианъ, по всѣка вѣроятность, говорѣлъ български и толкозъ възприелъ българския битъ, че се чувствувалъ вече побългаренъ или, по неговия изразъ, оварваренъ.

При Стрѣза охридската архиепископия си върнала отнетитѣ отъ търновската архиепископия *скопска* и *призрѣнска епархии*, отъ които първата влизала въ стрѣзовото княжество, а втората — въ сръбското велико жупанство. Обаче слѣдъ смъртьта на Калояна тя изгубила дѣволската и костурската епархии, гдѣто слѣдъ повторното отнимане на Дѣволъ и Костуръ отъ латинитѣ въ 1208 год. се се явяватъ католически епископи [1]) Костурската епархия оставала подъ властьта на цариградския латински патриаркъ до 1215 г. [2]). Дѣволската и другитѣ епархии въ Албания били подъ латинско вѣдомство, навѣрно, до 1212—1213 г. [3]), когато епирскиятъ деспотъ Михаилъ въ съюзъ съ Стрѣза почналъ борба противъ латинитѣ въ Македония, Тесалия и Албания. [4]).

II. При епирскиятъ владѣтель Θеодора Комнина.

Отъ 1216 г. настжпила нова промѣна въ положението на охридската архиепископия. Извѣстно е, че съ прѣвземането на Цариградъ отъ латинитѣ въ 1204 г. 13. априлъ византийската империя се разпаднала на нѣколко независими господарства: въ Трапезундъ, Никея, Епиръ и Гърция. Императорътъ Алексѣй III, оставилъ своя прѣстолъ и слѣдъ петгодишно безуспѣшно скитане по тракийскитѣ градове, съ цѣль да подигне походъ противъ латинитѣ, избѣгалъ при българския царь Калояна[5]). Сжщо и цариградскиятъ патриархъ Иоанъ Каматиръ побѣгналъ въ Димотика и отъ тамъ отишълъ при българския царь, съ когото той ималъ „разговоръ“ (*ὁμηλία*) относно прѣнасянето на вселенската патриаршия въ България[6]). Мнозина отъ дворянитѣ и висшитѣ клирици избѣгали въ новообразувалитѣ се независими държави. Скоро слѣдъ прѣвземането на Цариградъ у нѣкои отъ гръцкитѣ владѣтели се появилъ стрѣмежъ за събиране разкжсалитѣ се гръцки земи подъ една власть. Въ туй врѣме, когато приемникътъ на избѣгалия императоръ Алексѣй III, Теодоръ I Ласкарисъ, поставилъ въ Никея основитѣ на източното гръцко царство, пелопо-

---

[1]) Migne T. 215, 1468, 1492, 1504, 1505, 1557.

[2]) Theiner T I. 65.

[3]) Migne T. 215, 497, 807.

[4]) Срв. Иричекъ, Историја Срба 285.

[5]) За това се съобщава въ писмата на Хоматиана. Pitra, Analecta sacra VII, col. 44 и 567. срв. *Μαλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, σελ.* 81.

[6]) ibibem.

нескиятъ топархъ Михаилъ Ангелъ Комнинъ Дука[1]) основалъ въ Епиръ западната гръцка държава или тъй нареченото епирско деспотство, което се простирало отъ Драчъ до Навпактската область съ столица Арта. Това деспотство почнало бързо да се разширява при приемника и брата на Михаила, Теодора (1215—1230). Още въ началото на своето владичество той прѣвзелъ отъ латинитѣ Тесалия и отъ българитѣ Охридъ, Прилѣпъ [2]) и Скопие. [3]) Прѣзъ пролѣтьта на 1217 г. въ елбасанскитѣ тѣснини Теодоръ успѣлъ да нанесе пълно поражение на новия цариградски латински императоръ Петъръ Куртене, който идѣлъ прѣзъ Драчъ отъ Римъ, гдѣто билъ коронясанъ отъ папата. [4]) Слѣдъ тая блѣскава побѣда епирскиятъ деспотъ утвърдилъ своята власть въ Драчъ и въ цѣла Албания и подчинилъ и други македонски градове, между които Сѣръ и Драма. Той оставилъ непокжтнати само владѣнията на своя зетъ деспотъ Славъ или Светославъ въ сѣвероизточна Македония въ Родопитѣ съ главенъ градъ Мелникъ[5]).

Падането на Охридъ подъ властьта на епирския деспотъ Теодора изведнъжъ подобрило положението на охридската архиепископия. Отъ второстепенъ духовенъ центъръ, какъвто е била при българскитѣ владѣтели, тя станала ржководителка на цѣлата църква на епирското деспотство. Това станало по слѣдующия начинъ. Разпокжсването на византийската империя слѣдъ падането на Цариградъ въ 1204 г. било и разпокжсване на диоцеза на цариградския патриархъ. Слѣдъ бѣгството на цариградския патриархъ Иоанъ Каматира цариградскиятъ патриаршески прѣстолъ останалъ вакантенъ и на чело на цариградската черква латинитѣ поставили свой патриархъ. Когато въ Никея деспотъ Теодоръ Ласкарисъ билъ провъзгласенъ за царь отъ събора на избѣгалитѣ византийски свѣтски и духовни сановници, никейцитѣ поканили патриарха Иоана Каматира да короняса Теодора за царь. Иоанъ Каматиръ отказалъ да иде въ Никея и на 20. мартъ 1206 г. никейското духовенство избрало Михаила IV Авториана за свой началникъ съ титулъ „цариградски и вселенски патриархъ“. Авторианъ извършилъ коронацията на Ласкариса. [6])

Учрѣждазането на никейската патриаршия било формално разцѣпване между църквитѣ въ другитѣ гръцки държави и никейския патриархъ. Византийскиятъ възгледъ, че царство безъ патриархъ не може да сжществува, подбудилъ и другитѣ гръцки владѣтели да

---

[1]) Михаилъ I Ангелъ билъ незаконенъ синъ на императора Андроника. Императоръ Андроникъималъ двама синове — Исакъ II и Алексѣй III, отъ които първиятъ се качилъ на прѣстола въ 1185 г. и билъ сваленъ отъ втория въ 1195 г., като билъ ослѣпенъ отъ него и затворенъ въ тъмница. *Малиарáки*, цар. стр. 49.

[2]) Акрополитъ у Migne' a t. 140 col. 1020.

[3]) Скопие билъ подъ неговата власть още въ 1217 г. м. априлъ. Pitra, Anal. Sacra VII, № 59.

[4]) Г. Акроп., col. 1021.

[5]) *Малиарáки* цит сог 127—128.

[6]) Г. Акрополитъ у Migne' a t. 140 col. 196; *Малиарáки*, ц. сог. 96.

създадатъ самостойно висше духовно учрѣждение въ своята държава. И въ трапезунската иперия, и въ епирското деспотство властьта на никейския патриархъ взела да не се признава. Въ вакантнитѣ епархии се поставяли архиереи, ржкоположени не отъ никейския патриархъ, а отъ архиереитѣ, на които владѣтелитѣ на тѣзи държави бѣха дали върховното църковно управление. Изпращанитѣ пъкъ отъ никейския патриархъ архиереи въ епархиитѣ на другитѣ гръцки държави не се приемали. Тъй напр. трапезундскиятъ императоръ Давидъ Комнинъ върналъ амастрадийския кандидатъ, като му заявилъ, че не допуска въ своята държава епископъ, избранъ отъ друга политическа власть. Той изпѫдилъ и епископитѣ, изпратени отъ Никейския патриархъ въ градоветѣ Херсонъ и Сугдуфулъ, които до падането на Цариградъ влизали въ диоцеза на цариградския патриархъ[1]).

Сѫщо такъвъ стрѣмежъ съ църковна автокефалия сѫществувалъ и въ епирското деспотство. Тукъ още отъ врѣмето на първия деспотъ Михаилъ Ангелъ църквата се управлявала самостойно. По заповѣдь на Михаила, епирскитѣ митрополити ржкоположили архиереи за вакантнитѣ катедри въ деспотството безъ да питатъ никейския патриархъ и да искатъ неговото съгласие и благословение. Напр. въ 1214 г. навпактскиятъ митрополитъ Иоанъ Апокавкъ ржкоположилъ драчкия митрополитъ Докианъ, а левкадийскиятъ митрополитъ — лариския митрополитъ Калснити. [2]) Но при все това при Михаила I иерарситѣ на епирското деспотство не сѫ били още тъй силно проникнати отъ духъ на независимость и обособленость. Тогава стрѣмежътъ на епирското деспотство къмъ църковна автокефалия се извикналъ главно отъ политическата вражда между Никея и Епиръ, и автономията на църквата на епирското деспотство се подържала най-вече отъ деспота Михаила. Затова послѣ ние виждаме, че съборътъ на иерарситѣ на деспотството се обърнали чрѣзъ деспота Михаила къмъ никейския патриархъ съ молба да утвърди извършенитѣ отъ тѣхъ ржкоположения, като указвали на извинителнитѣ причини, поради които тѣ извършили тѣзи ржкоположения[3]). Тая тѣхна молба, несъмнѣно, била извикана отъ тѣхното съзнание, че ржкоположенията имъ не сѫ напълно канонични. Но слѣдъ прѣвземането на Охридъ автономното църковно течение въ епирското деспотство тъй силно обхванало клира, че послѣдниятъ встѫпилъ въ явна борба съ претенциитѣ на никейския патриархъ. Начело на това движение стояла *автокефалната охридска архиепископия*. Между нея и епирския деспотъ Теодора се установили такива тѣсни връзки, каквито били между византийскитѣ императори и цариградскитѣ патриарси. *При Теодора Комнина охридската архиепископия пръвъ пѫть (слѣдъ царя Самуила и неговитѣ приемници) добила господствуваще положение въ цѣлата държава, въ която тя се намирала.* Особено пъкъ се затвърдилъ ней-

---

[1]) *Μαλλιαράκη*, 102.

[2]] ib. 103.

[3]) Вж. у Маллиараки стр. 103.

ниятъ съюзъ съ епирската държава и се възвисили нейниятъ авторитетъ и мощь, когато охридскиятъ архиепископъ Димитръ Хоматианъ коронясалъ Теодора Комнина за царь.

По силата на тъзи връзка заедно съ завоеванията на Теодора Комнина сѫ растѣли и границитѣ на диоцеза на охридската архиепископия. Нейната власть била напълно утвърдена въ скопската епархия слѣдъ прѣвземането на гр. Скопие отъ Теодора и освѣнъ това, ней сѫ били подчинени *верийската* (сега караферийската) и *сервийската* (селфидже) епархии, които въ началото на XI в. сѫ влизали въ нейния диоцезъ, а по-послѣ въ диоцеза на солунския митрополитъ. При туй юрисдикцията на охридската архиепаскопия de facto се простирала надъ цѣлото епирско или западно гръцко царство. При Теодора Комнина (1217—1230) тя прѣдставлявала единъ видъ ареопагъ, кѫдѣто сѫ се обръщали за разрѣшаване различни канонически и юридически въпроси православнитѣ жители отъ островъ Керкира (Корфу) и Драчъ до Драма и Родопитѣ и отъ Пелопонесъ до Кроя (сѣверна Албания).

Обаче' въпрѣки всичкото това възвишаване на охридската архиепископия въ материално и морално отношение, тя стояла далече отъ това положение, което тя имала при царь Самуила и даже при византийския императоръ Василий II. Прѣди всичко, нейното вънкашно могѫщество и блѣсъкъ, подарени отъ гръцкия царь, били купени твърдъ скѫпо — *съ новото погърчване на охридската иерархия.*

По-рано ние видѣхме, че, когато българитѣ завладѣли охридския диоцезъ, на епископскитѣ катедри на тоя диоцезъ тѣ сѫ поставили епископи — българи, намѣсто измрѣлитѣ и изпѫденитѣ епископи—гърци. Когато пъкъ Теодоръ Дука отнелъ Македония отъ българитѣ възникналъ въпросъ относно по-нататъшното прѣбиване на епископитѣ—българи, поставени отъ българскитѣ власти. Теодоръ Дука не могълъ да рѣши този въпросъ, койтоималъ за него голѣмо политическо значение. manu militare, защото отъ една страна той трѣбвало да се съобразява съ впечатлението, което могълъ да произведе тоя актъ въ България, а отъ друга страна въ самата иерархия на охридския диоцезъ, а, навѣрно, и въ паството на охридската архиепископия сѫществували двѣ противоположни течения, които се опрѣдѣляли отъ двоякия характеръ на националнитѣ стрѣмежи на иерарситѣ и пасомитѣ. Едното течение било въ полза на българскитѣ епископи, другото пъкъ — противъ тѣхъ. Въпросътъ се осложнявалъ още съ това, че тѣзи течения, национални по своя изворъ, имали своитѣ прѣдставители, които се стараели да обосноватъ своето гледище върху канонитѣ. По такъвъ начинъ въпросътъ за „загорскитѣ епископи" ставалъ канонически въпросъ. Еднитѣ утвърждавали, че епископитѣ българи и рѫкоположенитѣ отъ тѣхъ лица трѣбва да бѫдатъ отстранени като „прѣлюбодѣйци" и „натрапници", подобни на Максима Циника, осѫденъ отъ IV правило на втория вселенски съборъ. Другитѣ пъкъ намирали такъво отнасяне къмъ българскитѣ епископи противно на человѣколюбивия духъ на църк-

вата, като указвали на това, че тѣзи епископи сѫ чада на православната църква, че всичкитѣ тѣхни свещени книги и творенията на църковнитѣ отци нѣматъ никакви измѣнения, освѣнъ това, че сѫ прѣведени отъ гръцки на български язикъ и че тѣхниятъ „патриархъ", макаръ и поставенъ отъ папата, билъ рукоположенъ отъ канонически епископи — отъ видинския въ съслужение съ други двама епископи. Това обстоятелство, че видинскиятъ епископъ по сетнѣ билъ убитъ отъ българитѣ за гръкофилство, споредъ тѣхъ, не унищожавало силата на свещенодѣйствията на българскитѣ епископи, защото — казвали тѣ — рукополагащиятъ не прѣдава на ржкополагаемия своитѣ недостатъци (душевни или тѣлесни), а само благодатьта на св. Духа. Тѣ привождали като смегчаващe обстоятелство и тоя фактъ, че слѣдъ прѣвземането на Цариградъ отъ латинитѣ, цариградскиятъ патриархъ избѣгалъ въ България, гдѣто той влѣзълъ въ прѣговори съ българския царь и българския патриархъ да прѣнесе своя вселенски прѣстолъ въ България и да ржкополага архиереи на българскитѣ епархии. По такъвъ начинъ, по тѣхното мнѣние, мнозина отъ епископитѣ, поставени отъ българската власть на катедри въ охридския диоцезъ, сѫ били ржкоположени отъ самия вселенски патриархъ и за това тѣ не допускали никакво сравнение между българскитѣ епископи и Максима Циника. Архиереитѣ българофили сѫ утвърждали, че епископи българи били поставени не на мѣстото на изгоненитѣ гръцки епископи, както увѣрявали архиереитѣ—гръкофили, а на мѣстото на починалитѣ. Тѣ указвали и на опасната послѣдица за църквата, ако не се признаели българскитѣ епископи за канонически. Въ тоя случай, споредъ тѣхъ, би трѣбвало отново да ржкоположатъ всички ржкоположени отъ тѣхъ лица, както се постжпвало съ кръстенитѣ и ржкоположенитѣ отъ еретици, съгласно съ 68 апостолско правило. Обаче, по тѣхния възгледъ, това правило било непримѣнимо къмъ българскитѣ епископи, защото тѣзи сѫ били православни, а не еретици. Сжщо и 70. правило на VII вселенския съборъ тѣ считали непримѣнимо къмъ тѣхъ, тъй като българскитѣ епископи и ржкоположенитѣ отъ тѣхъ лица сѫ признавали църковното прѣдание.

Както виждаме, българската партия имала по-твърди канонически основания, отколкото гръцката. Но затуй пъкъ послѣдната, като изразителка на политическитѣ стрѣмежи на гръцкия владѣтель, намирала подръжка въ държавната власть. По всѣка вѣроятность, между двѣтѣ партии се водила силна борба, безъ да отстжпятъ отъ взетитѣ позиции. Може да се допусне, че това раздвояване на охридската иерархия по въпроса за българскитѣ епископи накарало охридския арлиепископъ Димитрия Хоматиана да се обърне къмъ тогавашния църковенъ авторитетъ въ епирското деспотство, керкирския митрополитъ Василий Педиадитъ съ молба да изкаже своето мнѣние по развълнувалия охридската църква канонически въпросъ [1]).

За рѣшение на спора, по разпоредбата на Теодора Дука билъ свиканъ (между 1217—1220 г.) въ Охридъ съборъ отъ архиереитѣ

[1]) Гл. Pitra, VII, 39=48.

на епирското деспотство подъ прѣдседателството на охридския архиепископъ. И въ събора архиереитѣ се раздѣлили на сѫщитѣ два непримирими лагера, каквито били въ охридския синодъ: начело на гръцкия лагеръ стоелъ *костурскиятъ епископъ*, а начело на българския— *мъгленскиятъ епископъ*. Споръ̀тъ могълъ да бѫде смекченъ само съ намѣсата на Теодора Комнина, който чрѣзъ канинския епископъ съобщилъ на събора своето желание да се вземе прѣдъ видъ при рѣшението на въпроса человѣколюбието и ненормалнитѣ политически обстоятелства, при които тѣ сѫ се намирали. Намѣсата на епирския деспотъ имала за цѣль да удовлетвори българската партия и било изобщо отстѫпка, която респектирала националното чувство на подвластното многобройно българско население. Гръцата партия повече не могла да упорствува въ своитѣ крайни искания. Появило се въ събора примирително течение, по което въпросътъ трѣбвало да се рѣши тъй, че да не се прѣстѫпи нито „ясното слово“ на канонитѣ, нито пъкъ да не се даде на епископитѣ-българи основание да мислятъ, че извършеното отъ тѣхъ е канонично. На основание на 12 и 13 правила на халкидонския съборъ, охридскиятъ съборъ рѣшилъ: ржкоположенитѣ въ „Загория“ (въ България) български епископи да оставятъ своитѣ катедри, бидѣйки поставени на тѣхъ противъ канонитѣ и отъ политическа власть, и намѣсто тѣхъ да бѫдатъ поставени законни епископи; ржкоположенитѣ пъкъ отъ тѣхъ свещеници, диакони и иподиякони да се признаватъ законни и свободно да свещенодѣйствуватъ.

Ето и самия съборенъ актъ [1]):

„Съвѣщанието е най добро и свето нѣщо, понеже укрѣпява слабитѣ и колебливитѣ човѣшки сѫждения. Ето защо и св. Писание поржчва да се прави всичко по пѫтя на съвѣщанието, за да бѫде всичко яко и обосновано и да не се върви подобно на коренитѣ, които, нѣмайки почва, се носятъ по водата. Както и въ други случаи, днеска ние се събрахме на общо съвѣщание да разгледаме въпроса за ржкоположенитѣ отъ загорскитѣ епископи българи свещеници и диакони и да изнесемъ правилно и обосновано на канонитѣ и законитѣ рѣшение.

Прѣди много години жителитѣ на сѣверната страна (*ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ζυγοῦ*), като сломиха гръцкото иго и покориха много страни подъ своята тирания, утвърдиха своето владичество до западната страна (*τῆς Ἑσπερίου λήξεως*). Кичейки се съ червени дрѣхи и други украшения, които обикновено означаваха тѣхното царствено положение, тѣ по безумие подукрасиха своята тирания съ името царство. Не само тукъ се прояви тъзи смѣлость, но и по отношение къмъ иерархическото достоинство, тъй като тѣ искаха съ царското достоинство да впрѣгнатъ и патриаршеското, за да не куцала тѣхната власть съ нѣкакъвъ недостатъкъ. И гръцкиятъ архиерей, блаженията видински епископъ, ржкоположи за епископъ единъ законенъ свещеникъ, а сетнѣ римскиятъ папа го произведе патриархъ

[1]) Pitra, VII, 563—570.

чрѣзъ своя кардиналъ. Този новъ патриархъ постави епископи-българи по всичкитѣ епархии на българската църква (*κατὰ πάσης τῆς Βουλγαρίας ἐκλησίας* [1]), при което едни отъ каноническитѣ архиереи бѣха изгонени отъ свѣтската власть, други пъкъ, за нещастие, бѣха загубени въ това затруднително врѣме. Тѣзи пъкъ епископи-българи ржкоположиха навсѣкждѣ (*πανταχοῦ*) свещеници и диакони. Това поведение на епископитѣ-българи се показа съмнително на законнитѣ архиереи и заради това стана съборно обсѫждане за рѣшението на въпроса, трѣбва ли ние да приемемъ въ иерархическое общение рѣченитѣ епископи и ржкоположенитѣ отъ тѣхъ лица.

И съборно подъ прѣдседателството на наша мѣрность се произведе изслѣдване на тоя въпросъ въ нашата свещенна засѣдателна зала (*ὁμυγύρεως*).

Едни отъ нашитѣ братя, като напр. костурскиятъ епископъ, ржководѣйки се отъ точностьта на канонитѣ и църковнитѣ обичаи и на основание на 7 правило на VII вселенски съборъ, бѣха на мнѣние да бѫдатъ отхвърлени (*ἀποβλήτους ἐτίθεντο*) епископитѣ-българи и ржкоположенитѣ отъ тѣхъ лица. Какъ да не се отхвърлятъ— казваха тѣ — епископитѣ-българи и ржкоположенитѣ отъ тѣхъ лица, когато тѣ сѫ получили ржкоположение въпрѣки писанието и каноническото прѣдание съ съдѣйствието на българската власть и приличатъ почти на Максима Циника, за когото се споменава въ 4 правило на II вселенски съборь и когато канонитѣ прѣдписватъ отлѫчване на тоя, който получилъ епископски чинъ по протекция на началствуващитѣ? При това, както говори цариградскиятъ патриархъ Сисиний, ако всѣко недостойно дѣло подлежи на отговорность, то какъ може да бѫде неотговорно грабването на божествената благодать, която се дава слѣдъ изпитване и други прѣдпазителни мѣрки? И не само за туй тѣ подлежатъ на отговорность, но и за това, че тѣ нечестно се качили на прѣстоли, които имаха още живи архиереи.

Други пъкъ, начело съ свещенѣйшия мъгленски епископъ, имайки прѣдъ видъ нуждитѣ на врѣмето и затруднителното положение и движими отъ человѣколюбивия духъ на църквата, казваха, че гръцкото царство и иерархия се разколебаха отъ тиранията на нападналитѣ на Романия, [2]) народи и се яви нужда да се измѣни обичая за ржкополагане на кандидатитѣ. Въ тия врѣмена се извършили много други работи мимо свещения законъ и именно подвѣдомственитѣ на цариградския патриархъ митрополити сѫ ржкополагали въ западнитѣ епархии безъ знанието и пълномощието на патриарха. За да не се случи нѣщо опасно и неотразимо, трѣбва да се примиримъ съ случилото се; иначе, заедно съ тѣхнитѣ ржкоположения губятъ сила и извършеното отъ тѣхъ кръщение и тѣхнитѣ молитви и приношеня, и всичкитѣ останали свещенодѣйствия, досѣгащи християн-

---

[1]) Съборътъ разбира не само църквата на българското царство, което той нарича църква на Загория, а цѣлата българска църква заедно съ охридската архиепископия.

[2]) Визант. империя.

ския животъ, Вслѣдствие на туй, ако кръстенитѣ отъ тѣхъ сж още живи, то тѣ трѣбва да бждатъ пръкръстени; ако пъкъ сж умрѣли, то тѣ да се считатъ непросвѣтени [1]). Не бива да се прѣнася на всички други това, що се отнася до извѣстна личность. Не бива да ги уподобяваме на Максима Циника, който не иначе, освѣнъ чрѣзъ пари достигналъ до иерархически чинъ и който произвелъ голѣмъ смутъ въ църквата, и затова отцитѣ го лишиха отъ иерархическото достоинство и звание. Сжщо не бива да ги наричаме прѣлюбодѣйци и натрапници. Тъй като щастливиятъ нѣкога Цариградъ се прѣвзе отъ иноплеменици, то величавостьта на царството и иерархията изчезна, и мнозина отъ архиереитѣ се разпръснаха по разни страни и повечето отъ тѣхъ починаха въ тая задгранична страна [2]). Почти цѣлата царска власть се прѣнесе на западъ у българитѣ въ онова врѣме, когато самъ царьтъ на ромеитѣ избѣга въ България; сжщо и цариградскиятъ патриархъ (Иоанъ Каматиръ бѣше той), като се отчаялъ за възстановяването на гръцкото владичество, той ималъ разговоръ съ царя на българитѣ и даже съ самия български патриархъ относно това, че не би било неприлично да бжде признато неговото първенство (*ἡγεμονίαν*) и да му се даде право да ржкополага архиереи въ подвѣдомственитѣ нему страни. Само тогава тѣ биха били натрапници и грабители на божествената благодать, когато при нормално положение на нѣщата, както това било при Циника, тѣ постжпѣха като него и отстранѣха поставенитѣ архиереи. Но тъй като тѣ заеха вдовствуващи епархии, то тѣхното ржкоположение не подлежи на осжждане, нито прозвището прѣлюбодѣйци не съотвѣтствува на тѣхъ.

И изказанитѣ мнѣния, като се прѣдложиха на излѣдване, се разглеждаха и раздѣляха, и членоветѣ на подвѣдомственото намъ свещено сждилище склонваха на едно или друго мнѣние. За да дойдемъ до единомислие, ние избрахме срѣдния и царския пжть, нито да не прѣнебрѣгваме съвсѣмъ точностьта на свещенитѣ канони, нито да не дадемъ на тѣзи прѣзрители (*καταφρονιταῖς*) основание да мислятъ, че тѣхнитѣ дѣла сж канонични и законни. Нашата съборна мисъль, ржководена отъ благодатьта на св. Духъ и отъ 13. и 14 правила на халкидонския божественъ и свещенъ съборъ, който постановилъ, щото Васиянъ и Стефанъ, получилитѣ епископия въ Ефесъ — първиятъ чрѣзъ насилие, вториятъ чрѣзъ заговори и хитрость да напуснатъ ефеската църква, като запазятъ своя епископски санъ и намѣсто тѣхъ да се ржкоположи канонически другъ. Освѣнъ това, ние имахме прѣдъ видъ и желанието на благочестивѣйшия и христолюбивия нашъ господарь, най-силния великъ Комнинъ киръ Теодоръ Дука, съобщено на насъ чрѣзъ свещенѣйшия илирийски или канински епископъ, възлюбенъ въ Господа нашъ братъ и съслужитель.

На основание на всичко това съ съборно единомислие ние постановихме: ржкоположенитѣ въ Загора епископи-българи безвъз-

---

[1]) т. е некръстени.

[2]) България.

вратно да се отстранятъ отъ всички епархии, които заемаха, като прѣстжпили каноническата точность и прѣданието и като такива, които получили епископския чинъ чрѣзъ свѣтска власть; да се утвърдятъ живитѣ законни архиереи, които сж се върнали въ епархиитѣ, гдѣто сж били избрани, и да се поставятъ нови въ тия епархии. гдѣто прѣдишнитѣ канонически архиереи не сж останали между живитѣ; да се признае степеньта на ржкоположенитѣ отъ тѣхъ иподиакони, диакони и свещеници ида се позволи на тѣхъ да свещенодѣйствуватъ съ останалия клиръ, като православни и имащи дѣйствително ржкоположение, защото и ржкоположенитѣ отъ Васиана и Стефана не били лишени отъ сана.

Като взехме такъво рѣшение, съборътъ се вдъхновявалъ отъ человѣколюбивия духъ на църквата, който подбужда да бждемъ милостиви къмъ всички и съ които трѣбва да се съобразяваме въ всички съмнителни случаи. Църквата именно поради своето человѣколюбие е признавала ржкоположението, извършено не само отъ отлжчени епископи, но и отъ явно признати еретици. Много исторически свидѣтелства има за такъво отнасяне на църквата. Анатолий патриархъ на блаженѣйшия по възпоминания [1]) Цариградъ, билъ ржкоположенъ отъ еретика александрийския папа Диоскора, който пъкъ билъ собственоржчно ржкоположенъ отъ св. Флавиана. Това е така защото ржкополагащитѣ не прѣдаватъ на ржкоположенитѣ нищо отъ своитѣ душевни или тѣлесни неджзи, а само дароветѣ на св. Духа: иерархътъ това е раздаватель на божественитѣ дарове, и благодатьта на св. Духа дѣйствува чрѣзъ него. Обаче за по-дълго възпоминаване на тоя актъ се налага епитимия на ржкоположенитѣ отъ епископитѣ българи иподиакони, диакони и свещеници въ течение на четири мѣсеца да не ядатъ въ понедѣлникъ и четвъртъкъ месо, сирене и яйца, а въ срѣда и петъкъ (да ядатъ) само хлѣбъ и вода и всѣки день, освѣнъ сжбота и недѣля и господскитѣ праздници, да правятъ по 40 колѣнопрѣклонения.

Ние сме увѣрени, че человѣколюбивиятъ Господъ, отъ когото е всѣки благъ даръ и очистяване на човѣшкитѣ грѣхове, ще наложи печатъ на тоя нашъ съборенъ актъ съ своето благословение и бладать и къмъ всички ще бжде милостивъ сега и въ послѣдния день на сжда. Всичко, що бѣ направено и прочетено въ събора, се постави въ кодекситѣ на свещения хартофилаксъ на нашата светѣйша архиепископия, за да може да се освѣдомява отъ тука всѣки, който поиска".

Съборътъ, както виждаме, доста ловко и тактично излѣзналъ отъ затрудителното положение, въ което го поставяха двѣтѣ крайни партии. Извѣстна доза отъ истина той призналъ въ аргументитѣ и на едната, и на другата партия. Съгласно съ гръцката партия, той призналъ, че епископитѣ-българи, ржкоположени отъ търновския архиепископъ, сж били поставени на катедри въ охридския диоцезъ отъ свѣтската българска власть. Съгласно пъкь съ българската пар-

---

[1] т. е въ миналото.

тия той не се рѣшилъ да ги признае неправославни и призналь ржкоположенитѣ отъ тѣхъ низши клирици за канонически. Съборътъ собствено се постаралъ да избѣгне политическото гледище върху въпроса, и го формулиралъ като чисто канонически въпросъ: законно ли е поставянето на епископитѣ-българи въ епархиитѣ на охридската архиепископия отъ свѣтската власть? При такъва постановка било взето рѣшение, съ което се постигнали двѣ цѣли: и каноническитѣ искания се удовлетворявали, и политическата цѣль на епирския деспотъ Теодора — отстраняване на епископитѣ българи — се постигнала. По такъвъ начинъ българската партия дипломатически била склонена да замълчи, безъ да спечели това, за което тя главно ратувала.

При Теодора Комнина охридската архиепископия се лишила отъ своитѣ епархии въ сръбското велико жупанство. Въ 1219 год. била учрѣдена сръбска автокефална архиепископия, а Сава, братътъ на великия жупанъ Стефана, билъ поставенъ отъ никейския патриархъ „вьсѣмъ срьбьскыимъ землямъ и поморьскыимь“ съ право да поставя епископи въ новоучрѣденитѣ и прѣдишнитѣ епархии въ Сърбия. Призрѣнскиятъ епископъ, който вѣроятно, непризналъ извършения църковенъ прѣвратъ, билъ сваленъ отъ катедрата и на негово мѣсто билъ поставенъ новъ епископъ сърбинъ. Отцѣпването на Сърбия отъ охридската архиепископия проф. Палмовъ обяснява само съ вжтрѣшни причини — съ развоя на сръбското национално съзнание и сръбската политическа мощь въ първата четвъртъ на XIII вѣкъ. Споредъ него, съ учрѣждаването на самостойна сръбска архиепископия Сърбия достигнала „такого положения, какое было согласно съ фактомъ ея болшой политической свободы и независимости страны“. [1]) Нѣма съмнѣние, че националното самосъзнание въ Сърбия играло голѣма роля при основаването на самостоятелна църква. Тъзи причина лесно е изразена и въ ходатайството на св. Сава прѣдъ никейския императоръ Ѳеодора Ласкариса да заповѣда на патриарха да постави единъ отъ дошлитѣ съ него братя за архиепископъ на Сърбия, за да просвѣщава той народа [2]). Ясно свидѣтелство за националния подемъ въ Сърбия служи самиятъ фактъ, че Сава замѣнилъ въ призренската епархия епископа на погърчената охридска архиепископия съ свой „съмишленикъ“, т. е. сърбинъ. Нетърпимостьта къмъ епископитѣ, поставени отъ охридския архиепископъ,

---

[1]) Христ, Чтение 1892, ч. I, стр. 430.

[2]) За подбудитѣ на Сава въ едно житие се говори слѣдующето: „скрьбьно и печално ми есть, царю зане не имѣетъ ми земля своего архиепископа; паче же и земле многыше соуть окрьсть отъ чьства ми въ области дрьжавы нашеіе, ни не достигноуты соуть исправленіемъ Божьствьныимь, да хотѣль быхъ да повели великоіе ти царьство патриарьхъ, да ми освети архиепископа иедньаго отъ братіе моіеіе соуштеіе съ мною, да си га имать земля отъчьстка ми на освештеніе си“. Живот. св. Симеона и св. Сава, изд. Даничичъ, 1865 г. стр. 218.

била въ Сърбия сѫщо такава, каквѣто и нетърпимостьта на българскитѣ царе слѣдъ прѣвземането на охридския диоцезъ. И това сходство въ чувствата на Търново и Раса къмъ Охридъ може да бѫде показание на туй, че църковно-националното движение въ България се отразило и върху живота на Сърбия, и учрѣждаването на търновската архиепископия било заразителенъ примѣръ за сърбитѣ.

Но при все това отцѣпването на Сърбия отъ своя древенъ духовенъ центъръ не може да се обясни само съ причини отъ националенъ характеръ. Ние имаме свѣдѣния, че не повече отъ година до провъзгласяването на сръбската църква за независима великиятъ жупанъ Стефанъ Нѣманя II се отнасялъ съ пълно почитание къмъ авторитета на охридския архиепископъ, като къмъ свой законенъ духовенъ началникъ. Въ края на 1217 г. или въ началото на 1218 г. архиепископъ Димитръ Хоматианъ писалъ на великия жупанъ писмо, съ което той му забранява да встѫпи въ бракъ съ Мария, дъщерята на Михаила Комнина Дука, първия епирски деспотъ. [1]) Въ туй писмо Хоматианъ го нарича най-благороденъ великъ жупанъ на Сърбия и Діоклея и възлюблено въ Господа свое чедо и му изпраща привѣтствие и благопожелание. [2]) Всичко това показва, че нѣколко мѣсеци прѣди първото пѫтешествие на брата на Стефана Нѣмана, Сава, въ Никея отношенията между Сърбия и Охридъ сѫ били добри. Ако църковното положение на Сърбия се измѣнило само по национални причини, то защо сърбитѣ не накарали епископитѣ въ Сърбия да ръкоположатъ за архиепископъ угодното тѣмъ лице, както направили българитѣ при основаването на търновската архиепископия? Или, ако не искали да иматъ самозвана архиепископия, то защо тѣ се обърнали къмъ никейския патриархъ, а не къмъ охридския, който, както самъ увѣрява въ своя протестъ до Сава, не би отказалъ да даде на Сърбия национално архиепископско управление въ случай, че това се поискало отъ него? Споредъ Палмова, Сава не се обърналъ къмъ охридския архиепископъ, защото въ Сърбия не се уважавалъ авторитетътъ на охридския архиепископъ, правата на когото цариградскиятъ патриархъ не признавалъ за толкова безусловни, за каквито си ги считали самитѣ охридски архиепископи. [3]) Като на доказателство Палмовъ указва на протеста на никейския патриархъ Германа до охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана.

До колко авторитетътъ на охридския архиепископъ се зачиталъ въ Сърбия, ясно показва прѣписката между великия жупанъ и охридския архиепископъ, за която споменахме по горѣ. Борбата пъкъ между никейския патриархъ Германа II и охридския патриархъ поч-

---

[1]) Гл. Pitra VII, Col. 49—52.

[2]) *Τῷ πανευγενεστάτῳ μεγάλῳ Ζουπάνῳ πάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας, ἐν κυρίῳ ἀγαπητῷ ἡμῖν τέκνῳ, κυρῷ Στεφάνῳ τῷ Νεμάνῃ Δημήτριος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, χάριν ἀπὸ Θεοῦ καὶ εἰρήνην καὶ ἐπὶ πᾶσιν εὐόδωσιν, ὡς καὶ τὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀσπασμὸν.* сор. 29.

[3]) Хр. чт. 1892, ч. I, стр. 452 и 453.

нала слѣдъ учрѣждаването на сръбската архиепископия, и, слѣдователно, въ Сърбия не сж могли още да знаятъ за непризнаването на правата на охридския архиепископъ отъ вселенския патриархъ. Апопрѣди до тая борба между никейския патриархъ и охридския архиепископъ нѣмало такива явни разправии, отгласъ отъ които да е могълъ да се прѣдаде въ Сърбия.

Отдѣлването на Сърбия отъ охридската архиепископия и обръщането на Сава къмъ никейския патриархъ се намирали въ връзка съ политическитѣ отношения на сърбитѣ къмъ гръцкитѣ държави, както туй обясни и проф. М. Дриновъ. [1]) Епирскиятъ деспотъ Теодоръ Дука прѣкратилъ почнатитѣ отъ Михаила I враждебни отношения къмъ Сърбия и тъй се сближилъ съ великия жупанъ Стефанъ Нѣманя, че послѣдниятъ искалъ да се ожени за дъщерята на Михаила дука, племеница на Теодора. Но въ 1218 г. слѣдъ бързитѣ завоевания въ Македония и Албания Теодоръ взелъ да внушава страхъ на Сърбия и България, и сърбитѣ влѣзли въ сношения съ Никея въ противовѣсъ на засилването на Теодора. Намирайки се въ неприязнени отношения съ епирския деспотъ, великиятъ жупанъ естествено не могълъ повече да търпи църковната зависимость на своята страна отъ охридския архиепископъ, който билъ орждие на епирския деспотъ. Вслѣдствие на това се сформирувала идеята за учрѣдяване на самостойна сръбска архиепископия по примѣра на търновската. Въ врѣмето именно на политическитѣ сношения на Сърбия съ никейския императоръ пратена била въ Никея депутация начело съ Сава, за да изходатайствува отъ никейския патриархъ архиепископъ за Сърбия.

Съ отцѣпването на Сърбия охридската архиепископия изгубила четири епархии: *рашка, призрѣнска, липенийска* и *срѣмска.* [2])

Признаването на сръбската църква за автокефална и ржкополагането на Сава за архиепископъ на Сърбия отъ никейския патриархъ били за охридския архиепископъ Хоматиана, неканонически актове, тъй като тѣ били намѣса на чужда църковна власть въ неговия диоцезъ. Чрѣзъ скопския епископъ Иоанъ архиепископътъ и неговиятъ синодъ изпратили на сръбския архиепископъ Сава протестъ, съ който го заплашвали съ отлжчване отъ църквата въ случай на неразкайване.

---

[1]) Съчинения I, стр. 594.

[2]) Споредъ Голубински излиза, че само рашката епархия била изгубена. Погрѣшно считайки *τὰ Πρισδριάνα* въ хрисовула на Василия II за *Прищина* той твърди, че въ Призрѣнъ била открита епископска катедра отъ сръбския краль Милутина (въ послѣдната четвъртъ на XIII в.). Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей стр. 469. За призрѣнската епархия като принадлежащ ∞ на охридската архиепископия въ първото двадесетилѣтие на XIII в. има прѣко указание въ писмото на Хоматиана до сръбския архиепископъ Сава: *Καὶ μαλιστα εἰ κακεῖνο ἐστὶν ἀληθὲς, ὅτι εὑρὼν καθεστῶτα ἐπίσκοπον κανονικῶς, δηλονότι τὸν Πρισδριάνον αὐτὸν μὲν τυρρανικῶς τοῦ ἐπισκόπου ἐξέβαλες.* Липенийската пъкъ и срѣмската епархии влѣзнали въ диоцеза на сръбската архиепископия като части отъ сръбското велико жупанство (срв. Gelzer, der Patriarchet von Ochrida, s. 11). Гелцеръ погрѣшно отнася къмъ епархиитѣ на сръбската архиепископия браничевската, нишката и бѣлградската, които, както по-горѣ видѣхме, били отнети отъ търновската архиепископия.

Тоя протестъ ималъ слѣдното съдържание:

„Димитръ по милостьта Божия архиепископъ на Първа Юстиниана и на цѣла България и свещеното божествено събрание (*δμήγυρις*) на архиереитѣ на неговия диоцезъ до честнѣйшия срѣдъ монаситѣ и на сина на великия жупанъ на Сърбия, господина Сава, благодать отъ Бога и миръ и привѣтствие въ светия Духъ.

Отдавна ние сме слушали, че ти, като си оставилъ своята земя и родство и всичкото бащино наслѣдство, просто казано, мира и всичко, що е въ мира, отъ младини си избралъ крайморския Атонъ, наричанъ света гора заради живущитѣ тамъ синове-аскети, и като си се постригалъ тамъ, си се отдалъ на монашески животъ и си станалъ подобенъ на тамошнитѣ аскети, мжжествено борещи се противъ врага, Сатаната. Вече и задъ границата се разнесе за тебе слава, като за знаменитъ срѣдъ монаситѣ. А какво ще бжде сетнѣ, ние не можемъ да кажемъ. Но сега мълвата донесе нѣщо друго и разруши величието на твоя подвигъ, именно, че аскетъ Сава оставилъ Атонъ и тамошния животъ и се върналъ назадъ подобно на промѣняващитѣ намѣренията (си) за зло (*κατὰ τοὺς μεταβουλευσαμένους κακῶς*), противъ които негодува евангелието, и се случило почти това, що било отъ началото, защото любовьта къмъ отечеството го плѣнила отъ крѣпостьта на Св. Гора, го лишила отъ неговото всеоржжие, и той пакъ се поселилъ въ Сърбия; отъ аскетъ се прѣвърналъ въ устроитель и управитель на свѣтскитѣ работи и взелъ върху себе си длъжностьта (*κεχειροτόνηκε*) на пратеникъ на властителитѣ и по такъвъ начинъ спечеленото срѣдъ монаситѣ уединение (*ἀπορρησίαστον*) замѣнилъ съ свѣтски сношения (*εἰς λαϊκὴν ἐπιμιξίαν*) и се прѣдалъ съвсѣмъ на мирски помисли и мирско пустославие, присжтствувалъ на пирове (*συσσιτία συνιστῶν*); ѣздилъ на коне отъ най-благородна порода красиви на видъ, хвалени за походката (имъ), обиколени отъ голѣма свита, прославянъ въ врѣме на шествието, раскошно и разнообразно съпроважданъ. Вървейки по тоя пжть (букв. оттука по пжтя), той пожелалъ иерархическо достоинство и, като заминалъ, не знаемъ кждѣ, изведнажъ достигналъ това достоинство (*καὶ τυχὼν τῆς ἀξίας ταύτης ἀθρόον*) и се върналъ въ своето отечество величествено (*μεγαλωστὶ*) провъзгласяванъ за архиерей на Сърбия. Тукъ пъкъ той ржкоположилъ и много архиереи, не знаемъ безъ всѣкакво ли назначение (*ἀπολελυμένως*) или за нѣкои опрѣдѣлени мѣста. И изобщо казано той не само нарушилъ монашескитѣ обѣти, но и произвелъ смутъ въ самото положение на църковнитѣ работи (*ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀνακένυσε*).

Като чухме за тебе това и друго подобно — едно по напрѣдъ, друго съвсѣмъ неотдавна, ние не повѣрвахме на това, защото знаемъ, че мълвата въ висша степень обича лъжата (*φιλοψευδῆ γὰρ ἐπὶ πλεῖστον εἶναι τὴν φήμην ἐμάθομεν*), затова ние считахме, че не е наша длъжность да изслѣдваме, какъ ти отъ Св. Гора си се явилъ срѣдъ свѣтскитѣ работи, тъй като ние никакъ не сме се научили да изслѣдваме живота на другитѣ, за да ги осжждаме на порицание (*ὥστε λόγον καταψηφίζεσθαι τούτων*), понеже това се забранява и

отъ божествената заповѣдь: не сждете, се казва, за да не бждете осжждани [1]) не сждете за нѣщо прѣждеврѣмено, и всичко друго, що прѣдаватъ свещенитѣ думи на тоя стихъ.

Обаче, ако ти си получилъ архиерейство, то какъ и отъ каква църква? А да разслѣдваме това прилично е за насъ, и ние твърдѣ много разсждихме. Ползувайки се отъ божественитѣ и свещени канони, ние искаме да знаемъ, ако ти, о блаженени, си станалъ архиерей, както мълвата прѣдава, то гдѣ? И ако въ Сърбия, то ние казваме: какъ? И ако отъ свѣтѣйшия цариградски патриархъ, то защо? [2]) Защото, ако ти си станалъ митрополитъ по правото, отъ древность принадлежаще на царетѣ да обновяватъ градове и да ги възвеждатъ отъ по-малка честь, т. е епископска, къмъ по-голѣма — митрополийска и архиепископска, то 12. и 17. правило на халкидонския съборъ и 39. правило на трулския съборъ (букв. на събора, който станалъ въ Трула на царския палатъ), разглеждатъ това; но ти трѣбваше прѣди всичко да бждешъ епископъ, сетнѣ да вървишъ напрѣдъ отъ по-низкия чинъ къмъ по-почетния и по-високия. А ти не си билъ ни епископъ и никакъ нѣмашъ царско разрѣшение, което да подтвърждава твоето възвеждане (въ архиепископъ). Гдѣ е сега и царството, на което *принадлежи между другитѣ права* и такъва почетна привилегия, когато въ настояще врѣме мнозина властвуватъ тукъ-тамъ и никой нѣма (букв. не спасява) пълно царско достоинство? И ако нѣма истинско царство, то ти нѣмашъ никаква благословна причина. [3])

Ако пъкъ ти наново си произведенъ за архиерей като чели за безепископска Сърбия, то ти повече отъ всѣки другиго знаешъ, че Сърбия се намира въ диоцеза на прѣстола на България. Ако именно нѣкоя Сърбия е избрала за (свой) епископъ архиерея на града Раса, който се ржкополага отъ архиепископа на България, то ти по такъвъ начинъ въпрѣки канонитѣ си се облѣкълъ съ архиерейско достойнство и си е втурналъ въ чужда епархия и, както се каза, си се забравилъ отъ неразумие и подвърналъ себе си на наказанието на божественитѣ канони, като (човѣкъ който) обърналъ (букв. измѣнилъ) въ нищо или, подобрѣ казано, унищожилъ добрѣ установенитѣ отъ опититѣ опрѣдѣления. И затова ти си се облѣкълъ въ клетва като въ риза, по думитѣ на псалнопѣвеца [4]).

---

[1]) Матея VII, I.

[2]) *Εἰ μέντοι προεχειρίσθης ἀρχιερεὺς καὶ ὅπως, καὶ ποίας ἐκκλησίας, ἀλλὰ τοῦτο ζητεῖν προσῆκον ἡμῖν, καὶ λίαν ἀνελογισάμεθα. Τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς κανόσιν εἰς τοῦτο καὶ τοῖς φιλευσεβέσι νόμοις ὁδηγοῖς χρώμενοι εἰ τόινυν ἀρχιερεύς, ὦ μακαριε, γέγονας, ὡς, ἡ φήμη παρέστησε θέλομεν μαθεῖν ποῦ καὶ εἰ ἐν Σερβίᾳ, λέγομεν πῶς καὶ εἰ παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τὶ* col. 383—384.

[3]) *Ποῦ δὲ καὶ βασιλεία νῦν, ἧς τὰ τε ἄλλα καὶ τὸ τοιοῦτον προνόμιον σέμνωμα, πολλῶν ἄρτι κατὰ τόπους ἐξουσιαζόντων, καὶ μηδενός, ἀποσώζοντος ἀκέραιον τὸ τῆς βασιλείας ἀξίωμα: καὶ εἰ οὐκεστιν ἀληθινὴ βασιλεία, οἴχεταί σοι πάντη καὶ ποντῶς τὸ εὔλογον.* col. 384.

[4]) Псалм. 108, 18.

Ако пъкъ трѣбва да се каже правдата, ако ти, отче, отъ ревность къмъ евангелието на благодатьта си приелъ архиерейство, то съгласно съ великия благовѣстникъ Павла [1]), ти трѣбва да благовѣствуващъ не тамъ, гдѣто Христосъ е извѣстенъ (букв. нареченъ), за да строишъ на чуждо основание, но, както е написано, на тѣзи, на които той не е извѣстенъ ; чрѣзъ него ще погледнатъ и тѣзи, които не сж чули. И (тогава никой благочестиво разсжждаващъ не би порицалъ твоето ржкоположение, като (нѣщо) очевидно съотвѣтсвуваще на апостолската ревность. (*ὡς πεπληγμένην ζήλου σαφῶς ἀποστολικοῦ*). Ако пъкъ нѣма мѣсто, кждѣто да не я проникнала проповѣдьта на апостолитѣ(тъй като въ всю землюизыде вѣщание ихъ, [2]) както ти знаешъ), а Сърбия по божията благодать благочестиво прѣкарва живота и християнски, бидѣйки поставена на основанието на апостолитѣ и управлявана въ лицето на дадения ней отъ отцитѣ архиерей ; то, слѣдователно, не отъ ревность къмъ евангелието, а отъ славолюбие ти си достигналъ (букв. прѣскочилъ) архиерейското достойнство и си го приелъ за собствена осжда и опасность подобно на тия животни, които желаейки да нападнатъ, се хвърлятъ противъ най остритѣ мечове. Виждашъ ли, какъ е неумѣстно твоето свещенство ?[3]).

И особено, ако и това е истина, че ти, като си намѣрилъ католически поставения епископъ именно въ Призрѣнъ, тиранически ти си го свалилъ отъ епископската катедра и си принудилъ нещастния да се отрече, разбира се, за да оправдаешъ безотговорно злото подъ видъ на отречение ; на негово мѣсто пъкъ си поставилъ тамъ свой съмишленикъ и потакъвъ начинъ си увеличилъ противъ себе си негодованието на канонитѣ и още повече негодованието божие за нарушението на канонитѣ. Ако пъкъ, може би и нужно бѣше да се направи отстжпка (букв. да се даде мѣсто) на твоето желание, то ти длъженъ бѣше, о добрѣйши, да прибѣгнешъ не къмъ нѣкой другъ, а къмъ прѣдстоятеля на българския диоцезъ, като къмъ автокефаленъ, и къмъ неговитѣ подвѣдомствени епархиални архиереи и да молишъ за себе си достойнство, и ти би си достигналъ това при каноническо обсжждане съ подобаващата икономия. [4]) Доколко е неумѣстно това, че ти си приелъ ржкоположение отъ другиго, намѣсто отъ автокефалния архиерей, знаятъ тия, които точно сж изучили книгитѣ (*δέλτους*) на законитѣ и канонитѣ.

За да покажемъ това явно, ние ясно привеждаме извлѣчения отъ божественитѣ и свещенитѣ канони, отъ които 35. правило на светитѣ апостоли говори това. . .“

Слѣдва текста на указаното правило 2. правило на втория вселенски съборъ, 13. правило на антиохийския съборъ 12. правило на халкидонския съборъ, съ които се забранява на епископа отъ една епархия да се бърка въ работитѣ на епископа отъ друга епархия.

---

[1]) Ікоръ III, 14.
[2]) Псал. 18, 4.
[3]) *Ὁρᾷς ὅπως τῆς σῆς ἱερατικῆς ἀπάγοντα εἰς τὸ ἄτοπον;* col. 385,
[4]) Т. е. въ съгласие съ духа на църковното благоустройство.

Въ заключение охридскиятъ архиепископъ и синодъ говорятъ: „Въ сила на това, че свещенитѣ и божественитѣ закони прѣдписватъ туй и тъй като не ни подобава да замълчимъ това дѣло, което тъй очевидно се показва неумѣстно, ето ние синодално обявяваме на твоя честность, че ако ти се откажешъ отъ правата, отъ древность принадлежащи на нашия диоцезъ, които сега ти държишъ насила (ἐπιβατικῶς), добрѣ ще направишъ и добрѣ ще постѫпишъ; като се вразумишъ и съзнаешъ тази неканонична постѫпка (букв. прѣдприятие) и се върнешъ въ този пѫть, по който отъ древностъ сѫ вървѣли твоитѣ отци, то ти можешъ да получишъ прощение заради разкаянието. Ако пъкъ ти останешъ неизмѣненъ въ своята дръзка постѫпка и настоявашъ на своето, игнорирвайки това наше писание, то ти самъ себе си ще подвърнешъ на онова каноническо наказание, съ което справедливо те застрашаватъ по силата на правото. Ние те подлагаме на отлѫчване отъ светата и живоначална Тройца и те отсичаме отъ общението съ вѣрнитѣ като нарушитель на повелѣнието на свещенитѣ божествени канони и като човѣкъ, който произвелъ смутъ и нарушение въ църковното устройство, което отдревность светитѣ отци сѫ опрѣдѣлили. Оттукъ и намиращитѣ се въ общение съ тебе ще бѫдатъ подхвърлени на сѫщитѣ наказания, били тѣ съ духовенъ санъ или отъ мирско звание и състояние. А приносителя на настоящето наше синодално писание, свещенѣйшия епископъ скопски, възлюбленъ въ Господа нашъ братъ и съслужитель, господина Иоанна, ние избрахме чрѣзъ подигане ржка (ἐχειροτονήσαμεν), за да изясни на твоя четность и устно (букв. съ живъ гласъ) горѣнаписаното. Мѣсецъ май, индиктъ 8-ий.“

Отъ тоя документъ се вижда, че охридскиятъ синодъ е гледалъ на Сърбия като на неотемлима часть отъ охридския диоцезъ. Изхождайки изъ тоя възгледъ, той не намиралъ никакво оправдание— нито каноническо, нито морално — за основаването на самостойна сръбска църква. За охридския синодъ постѫпката на Сава била актъ на възставане противъ своето духовно началство — българския (охридския) архиепископъ. Той хвърлялъ три обвинения върху Сава: 1) получване на архиерейски санъ отъ чужда духовна власть, 2) навлизане въ рашката епархия, която имала свой епископъ, ржкоположенъ отъ българския архиепископъ и 3) сваляне на призрѣнския епископъ, поставенъ отъ българския архиепископъ, и поставяне на мѣсто него свой съмишленикъ. Охридскиятъ синодъ не признавалъ за справедливъ даже нито мотива, по който Сава могълъ да стане архиепископъ — непросвѣтеностьта на Сърбия, понеже, по съзнанието на синода, охридската архиепископия всѣкога се е грижила за християнското просвѣтяване на Сърбия, като ѝ назначавала епископъ — ржководитель.

Ние нѣмаме прѣки указания, какъ се отнесли въ Сърбия къмъ протеста на охридската архиепископия и въ частность сръбскиятъ архиепископъ Сава къмъ отлѫчването, което тя произнесла надъ него. Неизвѣстно е, дали Сава е отговорилъ на Хоматиана. Но по всичко изглежда, че въ Сърбия сѫ се присторили на глухи на охридскитѣ

заплашвания. До колкото се знае, въ никое житие на Сава и Стефана Първовѣнчани нѣма нито поменъ за нѣкаква схизма между новооснованата сръбска архиепископия и охридската. До 1233 год. Сава управлявалъ свободно сръбската църква и въ качеството си на автокефаленъ архиепископъ на Сърбия той е вѣнчалъ за кралье своя братъ Стефана II и своя племеникъ Радослава. Въ 1236 г. 14 януарий той умрѣлъ въ Търново въ пълно общение съ българската патриаршия, отъ която въ това врѣме охридската архиепископия се намирала въ извѣстна морална зависимость. Сръбската църква, а подиръ нея и латинската сж причислили Сава къмъ лика на светиитѣ. Всичко това дава основание да се мисли, че заплашванията на охридската архиепископия не направили такъво впечатление, каквото се очаквало въ Охридъ. Димитръ Хоматианъ и по сетнѣ [1]) изказва недоволство по поводъ учрѣждаването на сръбската архиепископия, но то е насочено противъ самия патриархъ, като главенъ виновникъ за отдѣлянето на Сърбия отъ «българския прѣстолъ» и нищо не споменва за сърбитѣ, вѣроятно, затова, че вече се убѣдилъ въ невъзможностьта да ги върне отново къмъ своята архиепископия. Слѣдъ Хоматиана нѣма никакви извѣстия за какви-годѣ опити на охридскитѣ архиепископи да си върнатъ сръбскитѣ епархии, ако не се смѣта, разбира се, прѣдложението на византийския императоръ Михаила Палеолога въ лионския съборъ въ 1272 год. да бждатъ подчинени сръбската и българската църкви на охридската архиепископия. А при проглася-ването на ипекската архиепископия за патриаршия въ 1346 год. охридскиятъ архиепископъ заедно съ търновския патриархъ и другитѣ архиереи „не само не се възпротивнли на намѣрението на сръбския царь Душана, но побързали да изпълнятъ неговата просба, когато той потърсилъ отъ тѣхъ благословение за новоучрѣдената сръбска патриаршия". [2])

По-горѣ ние видѣхме, че политическото раздѣление на гърцитѣ слѣдъ 1204 г. довело и до църковно раздвоение. Църквата на епирското деспотство, което още при Михаила I се отдѣлила отъ никейската патриаршия, продължавала да се управлява самостойно и при Теодора I дори вече въ канонническа за нейнитѣ пастири и пасоми форма, като имала за свой върховенъ ржководитель автокефалния охридски архиепископъ. Независимото управление на епирската църква се търпѣло въ Никея безъ открить протестъ до патриарха Мануила I Харитопула. При послѣдния и при императора Иоана Дука Ватаци билъ подигнатъ отъ никейската патриаршия въпросъ за каноничностьта или неканоничностьта на ржкоположенията на архиереитѣ на западното царство, извършени отъ навпактския и левкадийския митрополити. Отъ това врѣме се почнала страстна полемика между никейския патриархъ и западнитѣ иерарси.[3]) Туку що встжпилъ на патриаршески прѣстолъ, Мануилъ I почналъ да дѣйствува

---

[1]) Въ своя отговоръ до никейския патриархъ Германа II.
[2]) Пальмовъ, Хр. чт. 1892, ч. I, стр. 456.
[3]) срв. *Μαλλιαράκη*, цит. съч. стр. 104.

за възстановяването на юрисдикцията на вселенската патриаршия въ епархиитѣ на другитѣ гръцки царства. Той свикалъ мѣстенъ съборъ, гдѣто било прочетено горѣпоменатото писмо на епирскитѣ архиереи, на което прѣдшественицитѣ на Мануила не отговорили. [1]) Съборътъ постановилъ да прости западнитѣ иерарси за ржкополагането на дирахнйския и лариския митрополити но съ заплашване, че тѣ ще бждатъ подложени на прѣдвиденитѣ на канонитѣ епитимии, ако тѣ повтирятъ това, тъй като — казвалъ съборътъ — не бива да се разломва доброто и безкорнзнено тѣло на църквата. [2]) Съборното постановление, адресирано до иерарситѣ на западното царство, които по-рано били подъ вѣдомството на патриарха, било вржчено на навпактския митрополитъ Иоана Апокавка. Увѣдоменъ билъ за това и деспотъ Теодоръ. Едноврѣменно съ това никейскиятъ императоръ Теодоръ I Ласкаръ дѣйствувалъ за примиряването на гръцката и латинската църкви. Въ 1220 г. той свикалъ въ Никея съборъ отъ архиереитѣ на всичкитѣ източни патриархати за избиране делегати до папата. За свикването на тоя съборъ патриархътъ съобщилъ и на Теодора Дука, когото въ поканителното си писмо той нарича „всеблагородни свой духовенъ синъ“, и на прѣдстоятеля на епирския клиръ, митрополита Апокавка.

Новпактскиятъ митрополитъ Иоанъ Апокавка отговорилъ на патриаршеската покана съ дълго писмо, въ което той изказвалъ съмнѣние въ възможностьта да се съединятъ римската и гръцката църкви и прѣдлагалъ да се свика съборъ въ епирското деспотство прѣдъ видъ на това, че за архиереитѣ на западното царство било трудно да пжтуватъ въ Никея, а архиереитѣ на източното царство по-лесно сж могли да заминатъ за Епиръ, отъ кждѣто по скоро щѣли да пристигнатъ делегатитѣ въ Римъ. [3]) Обаче той съвѣтвалъ патриарха да не изпраща въ Римъ делегати, защото, споредъ митрополита, не си струва тѣ да се унижаватъ прѣдъ латинитѣ — враговетѣ и гонителитѣ на вѣрата, а по добрѣ би било, ако двата гръцки владѣтели— никейскиятъ и епирскиятъ — се сдружатъ за борба противъ латинитѣ. [4]) Тая мисъль, нѣма съмнѣние, била внушена на митрополита Апокавкъ отъ Теодора Дука, както това се прозира въ сжщото това писмс на Апокавка, гдѣто се говори, че архиереитѣ на западното царство умножаватъ своитѣ молитви за държавния великъ дѣецъ Комнина, който прѣдъ нищо не се спира въ своята борба съ латинската тирания. [5])

Като не успѣлъ да свика проектирания съборъ, патриархъ Мануилъ свикалъ мѣстенъ съборъ, въ който отъ архиереитѣ на западното царство сж присжтствували само дирахийскиятъ митрополитъ

---

[1]) *ib.* стр. 105.

[2]) ib.

[3]) *Μαλλιαράκη*, цит. съч. 106. Малиараки прѣдава извлѣчения отъ това писмо въ новогръцки прѣводъ.

[4]) ib.

[5]) ib. 106—107.

и езерскиятъ епископъ (въ Тесалия). [1]) Отсѫтствието на архиереитѣ отъ западнитѣ епархии на вселенската патриаршия въ тоя съборъ ясно свидѣтелствува, че юрисдикцията на вселенския патриархъ била недѣйствителна въ тия мѣста. Участието пъкъ на дирахийскиятъ митрополитъ и езерския епископъ съвсѣмъ не говори противъ туй, защото тѣ не сѫ били дошли въ Никея нарочно за събора, а съборътъ ги заварилъ въ Никея, кѫдѣто тѣ още по-рано сѫ били избѣгали отъ своитѣ епархии. [2])

Отказътъ на архиереитѣ на западното царство да се явятъ въ събора било вече формално прѣкратяване на сношенията между църквитѣ на източното и западното царства. Отъ тоя моментъ взели да се нападатъ патриаршията и западнитѣ иерарси. Прицѣлна точка на нападенията на никейскитѣ патриарси билъ *охридскиятъ архиепископъ Димитъръ Хоматианъ*. Въ 1222 год. м. февруарий патриархътъ Мануилъ I изпратилъ на навпактския митрополитъ писмо, въ което като му напомва за съобщеното нему рѣшение на помѣстния никейски съборъ въ 1220 г., му пише: „Узнахъ, че пакъ билъ ржкоположенъ новъ лариски архиерей слѣдъ смъртьта на Калоспити, и се удивлявамъ и не мога да разбера, кой и какъ има смѣлость да извършва такива дѣла, безъ да вижда висящата вслѣдствие това опасность. Какъ можемъ да приемемъ да се приобщаваме съ чужди грѣхове, за да не кажа, че мжже, въспитаници на църквата и непознаващи нейнитѣ свещени закони, карать христолюбивата душа въ всичко най-щастливия великороденъ Комнинъ да враждува съ Бога.“ [3]) Патриархъ Мануилъ е увѣренъ, че всички тия безпорядъци въ Западното царство сѫ работа на българския архиепископъ, когото той смѣта за „вънкашенъ“ човѣкъ, *(ἄνθρωπος ὢν ἐξωτερικὸς)* т. е. за човѣкъ, който получилъ своята катедра съ помощьта на силнитѣ на деня. Споредъ патриарха, българскиятъ архиепископъ „не вкусилъ напълно отъ църковното възпитание“, „не вижда вѣрно туй, що е въ краката и не държи здраво туй, що е въ ржцѣтѣ.“ „Неговото иерархическо положение стоело твърдѣ далече отъ древния обичай.“ Патриархътъ увѣщава западнитѣ иерарси „да не желаятъ да стоятъ по-долѣ и отъ тѣзи сѣверни варвари-християне, които търсятъ на изтокъ (т. е. въ гръцката църква) настоящи иерарси по нѣмане на свои.“ Както виждаме, патриархътъ гледалъ на охридската архиепископия като на българска и смѣталъ за голѣмо унижение, щото началникътъ на българската църква да ржководи гръцкитѣ иерарси.

На туй послание, проникнато отъ високомѣрие и оскърбляващо знаменития охридски архиепископъ Димитрия Хоматиана, отговорилъ Иоанъ Апокавкъ съ гордо съзнание на автономното положение на църквата на западното царство, силно защищаващъ името на Хоматиана.

„Азъ не съмъ отъ тѣзи, писалъ той, които смѣло и бързо търсятъ да ржкополагатъ архиереи, а отъ тѣзи, които бавно при-

---

[1]) ib. 108.

[2]) ib. 110.

[3]) *Μαλλιαράκη*, стр. 172.

стѫпватъ къмъ това, макаръ и мнозина да ме принуждаваха, прѣдполагайки, че въ Никея знаятъ, че азъ съмъ най старияътъ отъ архиереитѣ на великия градъ.[1]) Но дирахийскиятъ митрополитъ бѣ ржкоположенъ прѣди деветь годиии по желанието на приснопаметния Михаила Комнина; а той е мѫжъ праведенъ и мѫдъръ. Сѫщо и ларискиятъ митрополитъ бѣ ржкоположенъ отъ левкадския митрополитъ, вече починалъ. Не бихме оправдавали ржкоположението на керкирския митрополитъ, ако не знаехме добродѣтелитѣ и знанията на тоя, когото самъ архиепископътъ на България опрѣдѣли за гребенския прѣстолъ. [2])

Това имахъ да отговоря, когато получихъ друго писмо, насочено противъ гардикийския митрополитъ и мене, означено съ твоя новъ подписъ, досега на мене неизвѣстенъ, защото доколкото зная, до днесъ никой отъ епископствувавшитѣ въ Цариградъ не прибавяха къмъ собствения си подписъ думитѣ „и вселенски патриархъ"; азъ пъкъ и патриарси съмъ признавалъ, и отъ патриарси съмъ билъ признаванъ.

Ларискиятъ митрополитъ, който единъ пѫть заболѣ отъ краката, живѣе и работи за своята църква и е по-здравъ отъ кротонския. Блаженѣйшиятъ пъкъ архиепископъ на България, който ме удивлява съ своя животъ и разсѫдителность, нито заповѣдва, нито поржчва, но доволенъ отъ своитѣ собствени привилегии, той не прѣкрачва древнитѣ граници. Той съвсѣмъ не е отъ вънкашнитѣ, нито пъкъ отъ невкусилитѣ църковно възпитание, а е най-добриятъ нейнъ познавачъ, и той удивлява мнозина и е почитанъ заради неговото благонравие (*μέτριον ἦθος*), спокойна рѣчь, сдържаность въ разговоритѣ (*διὰ τὸ ἐν τοῖς ὁμιλίαις ἀπρόσκοπτον*). . . И за тѣзи, за които не знаешъ точно, не се изказвай така.

Що не достига на нашето архиерейско положение, за което ти пишешъ, азъ самъ не зная. То е признато отъ нашия архонтъ (*ἀπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν ἄρχοντος*), когото ние считаме за изпратенъ отъ Бога и го признаваме за царь, и гледаме на Бога, който го вѣнчалъ съ честитѣ побѣди надъ противницитѣ и разширилъ неговитѣ граници. Отъ него бѣше избранъ архиепископътъ на България и бѣше ржкоположенъ отъ синода на неговата държава по древния обичай. Ако казвашъ, че той нѣмалъ царско утвърждение (*προβολή*), казвамъ, че и мнозина други архиереи нѣмали такъво утвърждение. И какъвъ царь поставилъ александрийския, антиохийския и иерусалимския? Царското възвеждане е само срѣдство за узнаване разсѫдителностьта на лицата, нищо повече не притуря къмъ епископското съвършенство.

Освѣнъ това, моля твоята свещена душа азъ, който повече отъ всички тѫгувамъ за тебе и приемамъ твоята иерархия, да не се интересувашъ много за чуждитѣ работи. Ако пъкъ и твоето слово иска да бѫде вселенско око, добрѣ ще направишъ, ако простираш ь

---

[1]) Има прѣдъ видъ Цариградъ.

[2]) Гребенски епископъ, поставенъ отъ Хоматиана, билъ знаменитиятъ богословъ Георги Вардани.

своя взоръ и на далечнитѣ прѣдмети. И ти говоря братски, че отначало ти трѣбва да се научишъ, кой именно е архиепископътъ на България и да оцѣнишъ неговитѣ дѣла, за да не осѫждашъ честния мѫжъ и почитания за добродѣтелитѣ и познанията.“[1])

По нататъкъ той разяснява, че паднала властьта на патриарха въ Понтъ и въ Одринъ и въ други мѣста, гдѣто се устроило самостойно управление, че сѫщо и иерарситѣ на западното царство не сѫ могли да оставятъ народа безъ пастири и че вслѣдствие на тъзи нужда тѣ сѫ ржкоположили архиереи за овдовѣлитѣ катедри, като въ Нова Патра, Сѣръ, Левкада. Митрополитъ Иоанъ Апокавкъ прави упрѣкъ, че патриархътъ не хвали „добродѣтелния Теодоръ Комнинъ“, който не желаелъ да отнима църковнитѣ права, а като изпѫждалъ латинитѣ отъ единъ градъ, тозчасъ той се загрижвалъ за поставяне на православенъ епископъ тамъ. Подиръ това Апокавкъ развива мисъльта, че политическата раздѣла обуславя и сѫществуването на двѣ духовни власти въ двѣтѣ гръцки царства.

„Мисля, прочее, честни владико — заявява той че, както сѫ раздѣлени помежду си свѣтскитѣ власти, тъй по необходимость трѣбва да бѫдатъ раздѣлени и духовнитѣ. Колко искашъ, ти пиши и се бори за противното. Що се отнася до вѣрата и духовното обединение, ние сме обединени и до смъртъ ще бѫдемъ съединени“. По-нататъкъ Апокавкъ указва на бѣдствията, които биха могли да нистѫпятъ за християнитѣ на западното царство, ако тѣ останатъ безъ пастири само за това, че кандидатитѣ трѣбва да идатъ въ Никея, да се ржкоположатъ, което не могатъ да сторятъ вслѣдствие опасноститѣ по пѫтя.

„Ако пъкъ мислишъ — продължава митрополитътъ — да свалишъ ржкоположенитѣ и ржкоположилитѣ ги, то това значи, че ти искашъ да увеличишъ схизмата, но не да я зашиешъ, като раздухвашъ свещената война“ [2]).

Главна причина, по която се ощетилъ опитътъ за църковно обединение на двѣтѣ гръцки царства била разликата въ възгледитѣ на източнитѣ и западнитѣ гърци върху нинейския и епирския владѣтели. Иоанъ Апокавкъ прѣдложилъ да се свика съборъ въ Епиръ не затуй, защото за западнитѣ иерарси било трудно да пѫтуватъ на Истокъ, а затуй, че въ неговитѣ очи западното гръцко царство стоело по-горѣ отъ източното. За източнитѣ писатели, иерарси и жители само никейскиятъ императоръ билъ истиненъ наслѣдникъ на византийската династия; епирскитѣ владѣтели за тѣхъ били узурпатори, срѣщу които, споредъ тѣхъ, трѣбвало да се води такъва война, каквато и противъ варваритѣ. Побѣдитѣ на епирскитѣ господари на истокъ се считали зло, а тѣхнитѣ поражения — божие наказание. Георгий Акрополитъ тъй се отзовава за Теодора Комнина: „*Ἀφυῶς δὲ ἔχων περὶ τοὺς τῆς βασιλείας δεσμοὺς Βουλγαρικώτερον ἢ μᾶλλον βαρβαρικώτερον ταῖς ὑποθέσεσι προσεφέρετο, οὐ τάξιν γινώσκων οὐδὲ*

[1]) *Μαλλιαράκη*, цит. съч. стр. 173—175.

[2]) ів. 176.

κατάστασιν οὐδὲδσα ἐν τοῖς βασιλέοις ἀρχαῖα ἔθιμα καθεστήκασιν“ [1]). Като разказва за приемането на епирското деспотство отъ Теодора Комнина, Никифоръ Григора казва: „*ἐν τούτοις ἀνίσταται τῶν Θετταλικῶν βαράθρων νέον κακὸν, ὁ τοῦ Ἀγγέλου Μιχαὴλ ἀδελφὸς Θεώδορος.*“ [2]). Плѣняването и ослѣпяването на Теодора отъ Ивана Асѣна II той счита за божие наказание затуй, че той прѣзрѣлъ законното царство на гърцитѣ [3]).

Съвсѣмъ иначе гледали на епирскитѣ владѣтели западнитѣ гръцки писатели, иерарси и жители. Тѣхниятъ възгледъ се намиралъ въ зависимостъ, както обяснява гръцкиятъ професоръ Маляраки, отъ външнитѣ и вжтрѣшнитѣ условия, въ които се намирали западногръцкитѣ провинции Слѣдъ кръстоносния походъ и прѣвземането на Цариградъ надъ тѣзи провинции надтегнало латинското ито. Гонението на православието било много по силно и повече се чувствувало въ тѣхъ, отколкото въ Мала Азия, гдѣто латинитѣ не сж могли да иматъ дълговрѣменно прѣбивание. Островитѣ на гръцкитѣ морета сж били подчинени на венецианцитѣ. Голѣма часть отъ Македония примадлежала на солунското латинско царство; сжщо Тесалия, Морея, голѣма часть отъ Беотия и останалата континентална Гърция били подъ латинитѣ. Намирайки се подъ тежъкъ латински гнетъ, православното население на тѣзи земи не могло да гледа иначе на епирскитѣ владѣтели, освѣнъ като на свои освободители и законни свои господари, пратени отъ Бога за тѣхна защита.

Освѣнъ отъ политически причини, сепаратизмътъ на западното православно население се опрѣдѣлялъ още и отъ етнографски причини. Населението въ централнитѣ области на епирското деспотство се състояло отъ албанци и българи, които се намирали подъ влиянието на гръцката култура. Съ утвърждаването на особена държавна власть въ тѣхнитѣ страни тѣ, разбира се, не можели да не гледатъ на никейския царь като на по чуждъ, отколкото господарьтъ на тѣхната страна. При епирскитѣ господари населението на Епиръ, Албания и Македония се почувствувало по самостойно, отколкото при византийскитѣ императори. Въ устройството на новото царство то взимало активно участие; то съставлявало кадритѣ на епирската армия; мѣстни архонти главно държели въ ржцѣтѣ си разнитѣ части на държавното управление. Изобщо трѣбва да се каже, че между Цариградъ и Илирия (разбирана въ широкъ смисъль на думата — западната половина на балканския полуостровъ) още въ римско врѣме се забѣлѣзва една отчужденость, несродность по духъ и битъ. Диоклетианъ отдѣлилъ Илирия като отдѣлна префектура, а пъкъ Аркадий и Хонорий окончателно сж раздѣлили империята на двѣ половини. До основаването на архиепископията на Първа Юстиниана Илирия влизала въ диоцеза на римската църква. Западното бъдгарско царство се образувало въ земитѣ на древна Илирия въ противовѣсъ на из-

---

[1]] Migne, t. 140, col. 1037.

[2]) Ed. Bonnae, XXXVIII, 25.

[3]) ib. 28.

точното българско царство, което се намирало подъ влиянието на Византия. Тъзи отчужденость между Византия и западната часть на Балканския полуостровъ сжществувала и въ турско врѣме — въ отношенията на охридската архиепископия и цариградската патриаршия и въ борбата на охридскитѣ архиепископи-туземци съ придошлитѣ (*ἀλλοδαπεῖς*) отъ други диоцези. Чувството на отчужденость къмъ цариградската патриаршия донѣйдѣ обяснява тоя фактъ, че българското национално възраждане започна най-рано въ Македония.[1]) Сжщо то играе не малка роля въ църковно-националното движение на македонскитѣ власи и православнитѣ албанци. Даже погърченитѣ македонци и албанци въ дълбочината на своята душа чувствуватъ, че властьта на цариградския патриархъ е натрапена надъ тѣхната родина; затова именно, щомъ патриаршията направи опитъ да лиши тѣхния народъ отъ всѣкакво автономно църковно съзнание, тѣ негодуватъ и се борятъ. Напр. гръцкиятъ писатель Димица, погърченъ охридчанинъ отъ фамилията Димзовци, въ своята книжка „*Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν*“ тъй горещо защищава автокефалията на охридската архиепископия, както нѣколко години слѣдъ него българскиятъ общественъ дѣецъ Гаврилъ Кръстевичъ. Други примѣръ. (Монастирьтъ Св. Наумъ на южния брѣгъ на охридското езеро принадлежи на гр. Охридъ). До сръбската окупация го владѣеше гръцката охридска община, която прѣди 40 години тя успѣла да го отнеме отъ българитѣ и го държеше съ покровителството на мѣстната турска власть. Въ 1908 г. цариградската патриаршия поиска да го направи ставропигиаленъ; обаче тя срѣщна рѣзка съпротива отъ страна на охридската гръцка община, като заяви, че монастирьтъ отъ древно врѣме принадлежи на града. Разбира се въ тоя актъ на самосъхрана играли голѣма роля материялнитѣ облаги, които гръцката община има отъ монастиря, но въ всѣки случай той показва, че у охридскитѣ гъркомани има и локаленъ патриотизмъ.

Несродностьта именно между византийското или малоазийското гръцко население и илирийското била една отъ силитѣ, които поддържали полувѣковния антагонизмъ между западното и източното гръцки царства. Никейското население живѣело съ идеята за чисто гръцка (византийска) държавность, илирийското пъкъ население — съ идеята за оббригененъ *невизантийски* държавенъ битъ. Ясни изразители на привързаностьта на западното царство къмъ своитѣ господари били западнитѣ иерарси. Атинскиятъ митрополитъ Михаилъ Акоминатъ нарича Теодора Дука „държавнѣйши“, господинъ“, „отъ Бога повѣренъ да запази подчиненитѣ нему народи свободни отъ италянската тирания.“ [2]) Керкирскиятъ митрополитъ Георги Вардани нарича Теодора „благороднѣйши и мжжественѣйши побѣдоносенъ царь“, „направенъ отъ Бога силенъ самодържецъ“, „великъ Комнинъ Дука, държавенъ господинъ, великъ Комнинъ богохранимъ.“ [3]) Сжщо

---

[1]) Както е извѣстно, скопяни първи сж поискали български владика.

[2]) *Μαλλιαράκη*, стр. 143.

[3]) ib. 143 и 144.

и за охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана Теодоръ Комнинъ билъ »държавнѣйши самодържецъ»,[1]) „държавенъ и свети великъ Комнинъ“ [2]), „благочестивѣйши и прѣотличенъ (τρισαριστέα)“, [3]) „свети владѣтель“, [4]) „богоуправляванъ“, [5]) „потомъкъ на славния и великия царь Комнинъ господина Алексия“ [6]), „наслѣдникъ на царството“ [9]). Навпактския пъкъ митрополитъ Иоанъ Апокавкъ заминалъ и тримата по хвалене на Теодора Дука. Къмъ неговата жена той се обръща съ думитѣ: „света и държавна госпожа Дукена“, а Теодора нарича „величественъ и държавенъ Комнинъ“, „държавнѣйши царь, всещастливѣйши“, „отъ Бога изпратенъ“, „чудотворецъ царь“, „свети владика и божественѣйши царь“, „богохранимъ“. „богоспасаемъ“. [7])

Това настроение на населението на западното гръцко царство е дало конкретни резултати слѣдъ прѣвземането на Солунъ (1223 г.) отъ Теодора Дука. Прѣвземането на Солунъ и окончателното унищожаване на латинското владичество въ Македония било най-великъ воененъ и политически актъ, добритѣ послѣдици отъ който почувствували всички освободени жители. Веднажъ станалъ владѣтель на Солунъ, втория центъръ на гръцкия свѣтъ, и господарь отъ адриатическото море до егейското и дори до р. Марица, Теодоръ Комнинъ Дука поискалъ да има царско достойнство. По съобщението на Г. Акрополитъ, той почналъ да се облича съ порфира и да носи червени чехли по примѣра на византийскитѣ императори. [8]) Но той не се задоволявалъ само да бѫде признаванъ отъ своитѣ поданици за царь, а искалъ да бѫде коронясанъ и помазанъ отъ църквата за царь. Той прѣдложилъ на тогавашния солунски митрополитъ Константинъ Месопотамитъ да го короняса за царь, но митрополитътъ се отказалъ, тъй като той признавалъ само никейската династия за законна. По свидѣтелството на керкирския митрополитъ Георгия Вардани, той напусналъ, като прѣдпочелъ скитническия животъ, отколкото да се подчини на желанието на Теодора [9]). Споредъ Георгия Акрополитъ, Теодоръ Комнинъ го подложилъ на изтезания и го накаралъ да приеме монашеска схима.

Слѣдъ отказа на Месопотамита, Теодоръ се обърналъ къмъ охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана, като къмъ прѣдстоятель на автокефалната църква, да го короняса за царь. Архепископътъ се съгласилъ[10]) да възложи короната на Теодора, считайки себе сн

---

[1]) Pitra, VII, col. III.
[2]) ib. col. 135.
[3]) ib. col. 335.
[4]) ib. col. 393.
[5]) ib. col. 473.
[6]) ib. col. 492.
[7]) ib.
[8]) *Μαλλιαράκη*, стр. 144.
[9]) Migne, t. 140, col. 1037.
[10]) Никифоръ Григора твърди, че Хоматианъ извършилъ тая коронация отъ страхъ прѣдъ Теодора и по своето лекоумие: *τοῦτο γὰρ ἄλλοις ἐφεῖται παρὰ τῶν νόμων· ἀλλὰ διὰ φόβον ἤδη τοῦ τυραννοῦντος Ἀγγέλου, καὶ πρός ἔτι διὰ κουφότητα καὶ ἀφέλειαν τοῦτινικαῦτα διέποντος*

независимъ и незадълженъ да дава нѣкому отчетъ за своитѣ дѣла и имѣющъ право „да помазва за царство когото, когато и гдѣто той поиска“ *Ὁ δὲ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος Δημήτριος τὸ βασιλικὸν περιδιδύσκει τοῦτον διάδημα, ὡς ἔφασκεν, αὐτόνομος ὢν καὶ μηδενὶ εὐθύνας ὀφείλων δοῦναι, καὶ διὰ ταῦτα ἐξουσίαν ἔχειν βασιλέας χρίειν, οὕς το ἂν καὶ ὅπον καὶ ὅτε βούλοιτο.* (Г. Акрополитъ у Migne'a t. 140, col. 1037), но Димитръ Хоматианъ не самоволно извършилъ коронацията, а по единодушното рѣшение на цариградския синклитъ, които се нимирали въ епирското деспотство, на духовното съсловие и на цѣлата войска.

За това рѣшение Хоматианъ съобщава въ своето писмо до до патриарха Германа II: ..... *σκέψις γέγονε* — четемъ тамъ — *κοινῇ τῶν ἐν τῇ δύσει περιληφθέντων ἀπό τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως, ναὶ δὲ καὶ σίμπαντος τοῦ στρατιωτικοῦ μυριοπληθοῦς ὄντος τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, προβληθῆναι εἰς βασιλέα τὸν ἀναγεγραμμένον Δοῦκαν κυρὸν Θεόδωρον ἅμα δὲ καὶ χρισθῆναι ... τῆς κοινῆς τόινην ταύτης σκέψεως καὶ ὁμοβουλίας ἔργον γέγονεν ἡ χρισις τούτου τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοκράτορος ἦν δὴ καὶ προεκρίθημεν ἡμεῖς γνώμη πάντων ἱερουργῆσαι, ὡς τὴν ὑπεροχὴν ἔχοντες ἀπὸ τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς θρόνου μεγαλειότητος (οὕτως οὐχ' ἡμεῖς μόνοι θεσπέσιε δέσποτα, τὸν βασιλέα ἐχρίσαμεν* (Pitra, VI). Това свидѣтелство се подтвърждава отъ съборния актъ на архиереитѣ на епирското деспотство за провъзгласяване Теодора царь. Въ тоя паметникъ се говори, че всичкитѣ епископи, всичкитѣ прѣдстоятели на висши и низши прѣстоли на западната държава рѣшили да провъзгласятъ Теодора за царь, да го миропомажатъ и го коронясатъ, бидѣйки увѣрени, че само той има право да носи царски титулъ и като бодъръ стражарь, изпитанъ воинъ и освободитель на западнитѣ страни „отъ безбожнитѣ латини и хемскитѣ скити“ (българитѣ). Въ заключение на акта съборътъ заявява: „*Καὶ τοῦτον μόνον βασιλέα ὁμολογοῦμεν καὶ τοῦτον στέφομεν καὶ τοῦτον χρίομεν, καὶ τὰ πιστευθέντα παρ' ἡμῶν καὶ ὁμολογηθέντα εἰς δικαιοσύνην, εἰς σωτηρίαν καὶ ταῖς οἰκείαις ὑπογραφαῖς βεβαιούμεθα. Ἀμήν*“[1]).

Слѣдъ коронацията на Теодора членоветѣ на събора на западното царство, желайки да узаконятъ своето автономно положение въ независимото царство, изпратили съ разрѣшението на Теодора до никейския патриархъ писмо, съставено отъ навпактския митрополитъ Апокавка. Въ него западнитѣ гръцки архиереи заявяватъ, че царь Теодоръ не приема въ своето царство архиереи ржкоположени и из-

---

τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ἐς τοσοῦτον ἀτοπίας τὸ πρᾶγμα ἐκκεκίλισται (Ed. Bon. стр. 26). И първиятъ и вториятъ мотиви приведени отъ Н. Григора нѣматъ историческо оправдание. Адмирацията, съ която Теодоръ Дука се ползува прѣдъ Хоматиана не дава основание да се прави никакво прѣдположение за нѣкакъвъ страхъ и изобщо тероръ упражняванъ отъ епирския деспотъ надъ Хоматиана. Обвиняването на Хоматиана въ лекоумие явно доказва, че Никифоръ Григора безъ критика прѣдава възгледа на цариградската патриаршия за българския архиепископъ.

[1]) *Μαλλιαράκη*, 653—654.

пратени отъ източното царство[1]). Архиереитѣ молятъ патриарха да признае новия редъ на нѣщата на западъ, за да не дойде Теодоръ до мисъльта да подчини западнитѣ епархии на римския папа. Въ туй писмо западнитѣ архиереи се оплакватъ, че никейския патриархъ въ своитѣ писма до клира на западното царство не нарича Теодора царь. Отъ своя страна и тѣ не споменватъ никейскиятъ императоръ, съ което още по-силно подчертавали, че тѣ признаватъ за законенъ гръцки царь само Теодора.

Коронацията на Теодора Дука Ангела произвела окончателна политическа раздѣла между гръцкия изтокъ и западъ. Всѣкой отъ тѣхъималъ свой царь и императоръ на ромеитѣ, вѣнчанъ и помазанъ отъ църквата. Никейскиятъ и епирскиятъ царе единъ на други си оспорвали царското достойнство, и всѣки отъ тѣхъ се стараелъ да унищожи другия и да завладѣе Цариградъ.

Заедно съ окончателното оформяване на двѣтѣ враждебно настроени гръцки царства се образували и *двѣ автокефални гръцки църкви*, сжщо враждебно настроени между себе си. Въ това врѣме, когато иерарситѣ на западното гръцко царство признавали напълно законна коронацията на Теодора отъ охридския архиепископъ, никейскитѣ иерарси сж считали тоя актъ антикониченъ и тъпчене правата на вселенската патриаршия. По поводъ коронацията на Теодора, въ Никея билъ свиканъ съборъ отъ около 40 архиереи, които рѣшили да прѣдложатъ на Теодора да се откаже отъ носенето пурпурна дрѣха (порфира), тъй като не е полезно за гръцкия народъ да има двама императора и двама патриарси[2]). Но тѣхниятъ позивъ останалъ, разбира се, гласъ въ пустиня.

Коронацията на Теодора извикала окончателна раздѣла между никейския патриархъ и неговитѣ подвѣдомствени епирски иерарси затова, че слѣдъ тоя актъ всичкитѣ епархии на западното царство се обединили въ една църква съ автокефаленъ прѣдставитель, охридския архиепископъ Димитрий Хоматианъ. Заради туй въ момента на най-горещата борба, която настжпила слѣдъ вѣнчаването на Теодора за царь между източнитѣ и западнитѣ гръцки иерарси, виждаме вече да излиза охридския архиепископъ като защитникъ на създаденото политическо и църковно положение въ Илирия, оправдавайки своето участие въ това дѣло съ правата и привилегиитѣ на своята архиепископия. Макаръ Хоматианъ и да противоставялъ себе си по достойнство и положение на никейския патриархъ, но той все пакъ признавалъ, че само по силата на обстоятелствата той владѣе епархиитѣ, които принадлежали на патриарха. Затова той позволявалъ да се споменува името на патриарха въ врѣме на богослужение въ бившитѣ епархии на патриарха. Хоматианъ на първо врѣме искалъ да склони патриарха да признае неговото първенствующе поло-

---

[1]) *Μαλλιαράκη*, стр. 165: *ὡς ἀθέλητον ἐστὶ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ ἀρχιερεῖς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει χηρευούσας ἐκκλησίας καὶ χειροτονεῖσθαι καὶ καταπέμπεσθαι.*

[2]) *Μαλλιαράκη*, стр. 169.

жение на западъ и да бѫде съ него въ братско общение. Прѣдъ видъ на туй, когато на патриаршеския прѣстолъ се възкачилъ Германъ II, Димитрий Хоматианъ, като прѣдстоятель на цѣлата църква на западното царство, му изпратилъ изящно написано сърадвателно писмо, въ което той съвсѣмъ замълчва въпроса за раздѣлата на двѣтѣ царства и му изказва своята радость по случай възшествието му на патриаршески прѣстолъ.

„На всесвѣтѣйшия владика — писалъ Хоматианъ на новия вселенски патриархъ — и духовенъ мой господинъ и отецъ, на богочтимия цариградски, новоримски и вселенски патриархъ Димитрий по милостьта божия архиепископъ на Първа Юстиниана и на всичка България благодатъ отъ Бога, и миръ, и привѣтствие въ светия духъ. Благословенъ е богъ, който ни далъ сега (случай) писмено да се поклонимъ на величието на твоята светость и да привѣтствуваме това, което е свещенно и длъжно, и ние отдавна съгрѣвахме въ себе си този стремежъ и желаехме да го приведемъ въ дѣйствие Защото, говорейки споредъ псалмопѣвеца Давида[1]), какъ е красиво и какъ е приятно да се виждатъ и съ очи, и съ писма на тѣзи, които свещенството и правовѣрието призвало къмъ единение Но тъй като прѣдварително се противопоставиха нашитѣ грѣхове, а заради тѣхъ ненормалното положение на нѣщата и безпорядъкъ ни прикриваха като свѣтовна сѣнка[2]). Благодарение на това ние не можахме да пишемъ на твоя светѣйша висота. . . Сега пъкъ, като намѣрихме удобно врѣме за писване, принасяме своето почитание на твоето величие и молиме (Бога), за да се спасятъ това писмо и приносителътъ и да прѣминатъ къмъ твоята священа стѫпка. А за тѣзи нѣща само туй имаме да кажемъ. Ти пъкъ, божествена и свешена глава, приими ни чрѣзъ тѣзи бѣдни думи (букв. слогове), като привѣтствуваме разумно твоето величие, се докосваме до слѣдитѣ на твоитѣ достойнства (*τῶν σῶν ἁπτομένους ἰχνῶν*) и отдаваме ти прилично поклонение, и когато се молимъ, да дойде на насъ твоятъ миръ и благословение ; защото, по благодатьта на Духа, като подражатель на Христа ти имашъ способностьта да ги давашъ, както въ древность, Той (Христосъ) — на ученицитѣ. Зная, че тѣсно срасналата се съ тебе грижа за всичкитѣ апостолски църкви, те кара да узнаешъ, какъ стоятъ работитѣ у насъ. Съ твоитѣ свети молитви тукъ работитѣ стоятъ добрѣ и тъй, както законътъ и словото на благочестието изискватъ въ туй врѣме, когато държавнѣйшиятъ и боговѣнчаниятъ императоръ се възкачва все по-горѣ и по-горѣ чрѣзъ много военни подвизи, и мѫки, и грижи, и безсъници; тъй като чрѣзъ тѣхъ тоя благороденъ изгони изъ дупкитѣ тѣзи, които, като лисици бѣха се скрили, и ги унищожи. Отъ това врѣме свещенитѣ епископии се украсиха съ пастири, не броейки моята мѣр-

---

[1]) ib. 132.

[2]) Архиепископътъ иска да каже, че поради грѣховетѣ на хората настѫпили на западъ ненормални обстоятелства, които не му давали възможностъ да пише на патриарха.

ность, — отличаваши се съ добродѣтели възвишени въ православието, мждри въ божественитѣ работи, изобщо казано, облѣчени съ свещенството на справедливостьта, чисти като свѣтлината на фосфора, тѣ блѣснаха съ подвизи на усамотено живущитѣ [1]), християнското общество дойде въ своя редъ, макаръ и да го разклати свѣтовната буря и, изобщо кратко казано, нищо отъ направенитѣ отъ него (Теодора) подвизи не подлежи на упрѣкъ по (своето) благочестие. За всичко туй, благодарение на светия Богъ, ние силно желаемъ да се свърши това и въ източната страна, тъй, както и въ западната, и царствуващитѣ и въ двѣтѣ държави да се свържатъ съ връзки на единомислие, за да остане по такъвъ начинъ неразрушимо единението на светата Божия държава прѣдъ всѣко порицание, и въ края на краищата да изчезнатъ останалитѣ противници и да бждатъ изхвърлени като смѣтъ на земята.

Нека Богъ на мира и съгласието, който раздѣленото събира въ едно, възвеличаванъ за (своята) милость, да примири царствуващитѣ и да благоволи да имъ внуши едно желание, за да сломятъ италянското владичество съ стѣгнати редове и да освободятъ скованитѣ и съкрушенитѣ, споредъ свещеното евангелие. Удостой съ твоитѣ свети молитви и духовни грижи и насъ западнитѣ! (Надѣваме се) да приемемъ наврѣме божественитѣ бесѣди на твоята светость, за да види туй и слънцето като нѣщо ново и за да изпѣемъ и ние на Бога нова пѣсънь псалмодически“ [2]).

Това писмо, пълно съ миролюбие и благосклоность, несъмнѣно, било пробна крачка на охридския архиепископъ за примирение на църквитѣ въ западното и източното гръцки царства. Ако вземемъ прѣдъ видъ, въ какви тѣсни връзки сж били охридскиятъ архиепископъ Хоматианъ и царь Теодоръ и че примирението на църквитѣ щѣло да подобри и политическитѣ отношения между двѣтѣ царства, то нѣма основание да се съмнѣваме, че сърадвателното писмо на Хоматиана до патриарха Гершана II било написано по желанието на самия царь Теодора, който слѣдъ коронацията си могълъ да бжде разположенъ за споразумение съ никейския императоръ като съ равно по атрибути лице за обща борба противъ цариградската латинска империя и за раздѣла на послѣдната на другарски начала. Обаче въ Никея се показали непримирими и непрѣклоннивъ своя възгледъ за Теодора като узурпаторъ и за коронацията му отъ охридския архиепископъ като антиканониченъ актъ.

Доколко писмото на прѣдстоятеля на църквата на западното царство, охридския архиепископъ, било благоприлично и ласкаво, дотолкова нервозенъ и оскърбителенъ билъ отговорътъ на патриарха Германа II.[3])

„Блаженнѣйши архиепископъ на всичка България, не се сърди, не се мръщи, ако ние говоримъ не споредъ обичая и като чужди и

---

[1]] т. е. съ аскетически подвизи.

[2]) Pitra VII. 481—484.

[3]) Pitra, VII, 483—486.

избѣгваме сладкото привѣтствие на братството и достойнството на съслужителството. Защото причината не отъ наша мѣрность произлиза, а отъ твоето невѣжество или непобѣдимо забравяне. Словото на нашето отговорно писмо, като се изказа чрѣзъ гжсто мастило, се въплоти въ веществени знаци и като си прикачи бѣлъ покровъ — това е книгата — грабна острилото на твоята мисъль и се отправи до цѣлото западно свещенно братство, изобличавайки и показвайки прѣдъ неговото лице направеното беззаконие и не се бои, че то ще бжде побито съ камъни за изобличението, тъй като словото не се бие съ камъни. Сега пъкъ наша мѣрность специално ще говори съ твое блаженство и нашата дѣсница, пишеща това, ще удари твоята дѣсница и ще нарани нейната смѣлость и невъздържаность. Защото кажи, свещенѣйши мжжъ, отъ какви отци ти си наслѣдилъ правото за вѣнцедавание? Кои отъ архиепископитѣ на България, нѣкога сж вѣнчавали царе? Кога архипастирътъ на Охридъ протегналъ патриаршеска ржка и възвеличилъ царствующа глава? Покажи ни бащата и ни е достатъчно. Въздържай се отъ изобличавания. Бжди мжжъ, и, макаръ раненъ, люби. Защото това е свойството на душата, която прощава и проси прощение и, оскърбяванъ (люби) излѣченитѣ отъ насъ. Не се сърди, тъй като извършеното отъ тебе ново царско помазание не е за насъ елей на радостьта, а негодно и неприятно (нѣщо) отъ дива маслина. Изобщо и у какъвъ мироваръ си купилъ това драгопѣнно и ненаправено миро? И отъ кждѣ ти съмироточиви[1]) Димитрий сиималъ миро, съ което излизащитѣ отъ банята на покибитието се помазватъ? И съ какво отеческитѣ дарове се запечатватъ? Откждѣ е у тебе това миро? Ти никакъ нѣмашь, тъй като лакомото врѣме унищожило или съвършенно опустошило всички вехти сждове. Или откждѣ ти си доставилъ новъ мироваръ? И противъ природата на елея твоето помазание произведе вълнения и смутове противъ църквата, като разломи единството на гръцката патриаршия на двѣ. (*Καὶ ἀπεναντίας τῇ τοῦ ἐλέου φύσει κυμαγωγίας ἀνήγειρε τὸ σὸν χρίσμα καὶ κλύδωνας κατὰ τῆς ἐκκλησίας, τὸν ἐνιαῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς πατριαρχίας εἰς δύο διελεῖν ἀποθρασύναμενον.* Col. 485). Какво наказание струва това дѣло? Каква епитимия изисква тази грѣшка? Но азъ ще търпя тази несправедливость и съ противопрѣстолника ще сключа примирие и съперника ще приближа при себе си и ржката, която нарани, не ще задържа.

Защото моятъ висшъ утѣшитель укротява душата ми и заспива вълненията на моето сърдце, правейки моя гласъ краткословенъ и казвамъ, че не тебе прѣзрѣха, а мене, който съмъ (издигналъ на изтокъ новъ рай на църквата, който поставилъ за стража на рая

---

[1]) Сарказмъ. Патронниятъ светия на Хоматиана билъ св. Димитрий солунски мироточиви. Патриархътъ, желаейки да обезцѣни коронацията на Теодора, се старае да докаже фалшивостьта на мирого, съ което билъ помазалъ Теодоръ, защото, споредъ неговото мнѣние, само патриархътъ могълъ да освети миро. Като мислѣлъ, че отникадѣ Хоматианъ не могълъ да достави истинско миро, Германъ го иронизирва: „да не би и ти си мироточивъ, както твоятъ патронъ св. Димитрий?“

пламенна мълния, благоименния императоръ, опитенъ умъ, тогова, който устно отговаря на невѣрнитѣ агаряне и на всичкитѣ некръстени, инакъ пъкъ ласкавъ и радостенъ къмъ поданницитѣ".

По нататъкъ Германъ прави на Хоматиана други упрѣци и му прѣдлага да проси отъ него извинения, като му съобщава, че изпраща въ Солунъ амастридския митрополитъ, съ цѣль да се удостовѣри напълно, дали въ западното царство иматъ желание да живѣятъ въ любовь и съгласие съ патриарха и чрѣзъ Хомитиана да се яви прѣдъ лицето на владѣтеля (*κρατοῦντος*) на западнитѣ градове и села и любезнѣйния синъ на свѣтѣйшата божия велика църква и да говори на висотата на неговата слава за туй, що му е поржчано отъ наша мѣрность . . . "

Своето писмо Германъ завършва съ молитвено обръщение къмъ Христа за миръ между западъ и изтокъ! „Да, Христе, началникъ на мира и Ангелъ на великия съвѣтъ, застани между насъ, както между своитѣ ученици нѣкога (си застаналъ) и като укрѣпишъ мира, съедини изтокъ и западъ за твоя слава, за хвала на твоята държава и дай ни съ едни уста и едно сърдце и единомислие на душата да величаемъ твоето име, което се хвали отъ изтока на слънцето до западъ".

Въ претенциитѣ на охридската архиепископия никейскиятъ патриархъ виждалъ претенции на западна гръцка патриаршия, сжществуването на която, разбира се, Германъ съ нищо не могълъ да оправдае. Главниятъ упрѣкъ, който той прави на охридския архиепископъ, е за коронясването на царь и мироварението, право за което, споредъ него ималъ само патриархътъ.

Като получилъ това писмо на патриарха, Хоматианъ вече промѣнилъ своята позиция и излѣзналъ съ всичкитѣ си оржжия да докаже каноничностьта на своя актъ на царско вѣнчание и помазание и изобщо да защити достойнството на своята архиепископия. Той написалъ дълъгъ отговоръ, въ който неговата логика се придружава съ ядовита ирония и негодование. Рѣчьта си той украсява съ образни сравнения отъ класическия и повседневния животъ. Ето и писмото [1]): „Ние трѣбваше да не отговаряме, о божествена и свещена главо, на писмото, което величието на твоя светость ни написа неотдавна. Не затова, че ние нѣмаме езикъ, който може да говори, или че силата на написаното (отъ тебе) ни принуди да мълчимъ, а затуй, защото ние прѣдупрѣдително говорихме на висотата на твоята светость за едни прѣдмети, а слушахме за съвсѣмъ други. Оттукъ възможно ли е да говоримъ съ притчата за лопатитѣ и коритата,—първитѣ отъ тѣхъ се изисквали, а отъ вторитѣ се отказвали. Ние испълнихме къмъ твое съвершенство братския и обществения светъ длъгъ и прѣдполагахме, че съ писмото ще ни бжде дадено и привѣтствие, и поклонъ. Но твое совершенство не се отзова по подобенъ начинъ, но извънмѣрно се хвърли върху насъ съ ругателства и улични думи (*τοῖς ἐξ ἀμάξης τὸ δὴ λεγόμενον ἡμᾶς ἐξουδενώμασιν*). Вслѣдствие

[1]) Pitra, VII, coi 487-498.

на това ние едвамъ-едвамъ открито не паднахме въ опасность да склонимъ себе си да постжпимъ подобно на мжжа Лида, за който въ древность се казвало, че, нѣмайки работа, се скиталъ безъ цѣль [1]) (*ἀπελθὼν ἐποίατο*), *тъй като между насъ и ваше съвършенство нѣма нищо общо, освѣнъ благочестието и правилнитѣ догмати на вѣрата* (*к. н.*) [2]). Но за да не се покажемъ неспособни да защитимъ себе си отъ обвинения и безсилни да прѣдставимъ нѣщо благословно за наше оправдание, отговаряме на писмото на твоя светость.

Руга ни и ни счита достойни за порицание за туй, че ние помазахме за царь нашия силенъ самодържецъ господинъ Теодоръ Дука и подчъртавашъ това дѣло като най-велика смѣлость. Ти пишешъ, че не трѣбвало да го помажемъ, че безсрамно ние похитихме твоето право и че сѣкашъ никога никой не билъ вѣнчанъ отъ ржката на свещеноначалника на България.

И прѣдварително казваме, че не подобаваше да бжде туй писмо произведение на патриаршеското разсжждение и мисъль. Или ние не разбираме, че отъ нужда се повтаря древниятъ разказъ на свещеното писание за патриарха Якова, че гласътъ на писмото това е гласъ на сжществуващата власть, а ржката, която го написала, това е ржката на помощника-секретаря на твоя светость. Подиръ туй ще кажемъ, че ние не сме толкозъ дръзки и невъзпитани да се осмѣляваме да правимъ като че ли непрѣдвидено туй, що не ни подобава, или самоволно да прѣзираме и нарушаваме добритѣ и непоколебими обичаи. Но тъй като се случи политическо забъркване, каквото, както азъ мисля, никога не изпитала гръцката земя и тъй като нашата безукоризнена вѣра заплашваше опасность да загине отъ догматитѣ и обичаитѣ на народитѣ, които разрушиха гръцкото владичество, оцѣлѣлитѣ на западъ членове на сената, иерархията и всичкото многобройно войнство общо рѣшиха по благодатьта Божия да провъзгласятъ Дука господина Теодора за царь и да го помажатъ. като взехъ прѣдъ видъ настоящитѣ обстоятелства, не даващи ни-Каква надежда за обща съпротива, защото източната страна, окржжена отъ много затруднения едвамъ може себе си да поддържа. Цѣлта на провъзгласяването бѣше и тази, отъ една страна, за да се стѣсняватъ и отстжпятъ прѣдъ царското име и достоинство окржжаващитѣ насъ врагове, които всѣки день ни причакватъ и които нашиятъ силенъ и светъ царь изгони съ неизразими трудове и мжки, а отъ друга страна да внуши на подданицитѣ, а най-вече на войската твърдата мисъль, че тѣ се намиратъ не подъ простъ и нищоженъ полководецъ, а подъ властьта на най силния царь. Защото е извѣстно, че страшното и почтено име на царството не само ободрява и радва подданицитѣ, но и (ги) удържва отъ враждебни мисли.

---

[1]) Смисълътъ е тоя че Хоматианъ не искалъ да отговаря на Германовото писмо, което, споредъ него, се занимавало съ пусти работи.

[2]) col 487 : *Οὐδὲν γὰρ ἡμῖν καὶ τῇ ὑμῶν τελειότητι πλὴν μόνης τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν ὀρθῶν δογματων τῆς πίστεως.*

Работа на това обсѫждане и общо увѣщание бѣше помазанието на тоя нашъ императоръ, което ние и рѣшихме да извършимъ съ съгласието на всичкитѣ, като имащи прѣимущество по силата на величието на нашия прѣстолъ (по такъвъ начинъ не само ние, божествени владико, помазахме царя), не за удовлетворение на човѣшка прищѣвка и не отъ стремежъ да тъпчемъ чужди права, но слѣдвайки подиръ обстоятелствата, които убѣждаватъ, че често трѣбва да се прѣдпочита икономията, като по полезно нѣщо, прѣдъ точностьта (на закона). Да се ржководи човѣкъ отъ обичаитѣ само тогава е добрѣ, когато на тѣхъ не противостоятъ трудни обстоятелства. При туй ще кажемъ, че туй, що направихме не по своему направихме, а като че ли по примѣра, който ни показа надминалиятъ ни изтокъ въ това отношение, тъй като, въпрѣки древнитѣ цариградски обичаи, и царьтъ, и патриархътъ бѣха провъзгласени въ витинската епархия. А това нововъведение бѣше резултатъ на тиранизирващитѣ обстоятелства, тъй като кога се е чуло митрополитътъ на Никея да се нарича и патриархъ на Цариградъ? Така именно и на западъ сѫщото се случи.

И никой не може да каже, че тамъ[1]) това се извърши по рѣшението на сената и архиереитѣ, понеже слѣдъ завоеванието на великия градъ отъ останалитѣ живи сенатори едни избѣгаха на изтокъ, други на западъ и по такъвъ начинъ нито тамъ провъзгласяването на царя не стана съ участието на сената и съ архиерейско събрание и мисля, че, ако не повече, то половината отъ епархиитѣ на Цариградския прѣстолъ се намиратъ на западъ.

Виждашъ ли, о божественъ и величайши архиереи, какъ обстоятелствата измѣниха редътъ на нѣщата и у васъ, тъй че слѣдъ прѣвземането на всеизвѣстна Византия и нашитѣ, и цариградскитѣ древни обичаи относно избирането на царе и патриарси и останалитѣ свещени и свѣтски чинове останаха, както би казалъ нѣкой, мъртви (ἐξαναλώθησαν — се суспендираха).

Упрѣци заслужва тоя, който не умѣе да оцѣнява добрѣ и прѣко и съ голѣма способность врѣмената и камъка, който, както говорятъ, води къмъ Спарта[2]), т. е. (тѣзи, които) се носятъ по течението на събитията.

И ако нѣкой подигне ума къмъ онѣзи древни хора, които не само ржководѣли свѣтскитѣ работи, но и въ вехтия, и въ новия завѣтъ (букв. и въ древната и въ новата благодать) обявили благочестието и царството Божие, подкрѣпвайки своитѣ думи съ дѣла, той ще намѣри, че тѣ сѫ били хора, отнасящи се съ внимание къмъ обстоятелствата. Тоя възгледъ върху значението на обстоятелствата е не само мой, но и на тѣзи, които сѫдѣха за прѣдметитѣ на основание на своя животъ, на тѣзи, които се държали за неповрѣденитѣ

---

[1]) На изтокъ, въ Никея.

[2]) Отъ всичкитѣ гръцки градосе само Спарта нѣмала крѣпость; на мѣсто нея вънъ отъ Спарта на извѣстно разстояние поставенъ билъ камъкъ, който никой отъ нападателитѣ на Спарта не могълъ да мине.

православни догмати на вѣрата и евангелското апостолско прѣдание, за основанията на вѣрата, оставащи непоклатими, и ние, които ги имаме, оставаме вѣрни на тѣхъ. Древнитѣ мѫдреци казвали, че обстоятелствата (букв. врѣмената) това сѫ думитѣ на нѣщата, като изкарвали на пръвъ планъ въ мирно врѣме точността (на закона), а за ненормално врѣме, което поразява и измѣнява точността и я прави непрактична, добрѣ внушавали мисли за икономия, т. е. да се възстанови прѣдишното положение по другъ практиченъ пѫть. (*ἵνα δηλονότι ἐντεῦθεν τὸ τῆς ἀκριβείας ἄπρακτον δι᾽ ἄλλης οδοῦ τὴν εἰς τὸ ἔμπρακτον λαμβάνῃ ἀποκατάστασιν*). Както за достигване на удобна гостилница пѫтешественикътъ трѣбва да ходи поголѣмия пѫть, но ако той го счита непроходимъ вслѣдствие на туй, че нѣкой готви (букв. произвежда) въ срѣдата (на пѫтя) прѣпятствия (*διά τινα ἐν μέσῳ φύεντα σκῶλάτε καὶ προσκόμματα*), то той минава покрай него, по неизтѫпканъ пѫть и пристига въ сѫщата гостилница; точно така се явява нужда да се отстѫпи отъ обичаитѣ и туй ни най-малко не може да обвини знаещитѣ църковната история и учащитѣ, че не всѣко отстѫпление отъ обичая е беззаконие, а отстѫплението, което води къмъ различието на догматитѣ. За туй твоя светость не трѣбваше да ни ругае, но да (ни) обича и счита приятель по силата на еднаквото отнасяне отъ наша и ваша страна къмъ обстоятелствата, като и стагирскиятъ мѫдрецъ[1]) обяснява, че първата дружба произхожда отъ точното сходство.

Кого ние възведохме чрѣзъ помазание въ царско достоинство? нѣкой безславенъ и безименъ, нѣкой Саулъ ли, синъ на Кифа, който води магарета и се движи отъ зълъ духъ, или неблагородния и безразсѫдния Иеровоамъ, като робъ и отстѫпникъ, или Ефраима, раздразненъ противъ телицата и нападащъ заедно съ иноплеменицитѣ на Израиля? Съвсѣмъ не такъвъ, а тоя, който принадлежи на висотата на царството не само по произхождение отъ маслинена вѣтка, която го създава свѣтло съ самодържавието по прѣка и косвена линия, а и по своитѣ велики успѣхи, славата за които напълни не само нашата страна, но и задграничната. Кой може да разкаже страданията и мѫкитѣ на неговитѣ подвизи? никакво слово не може никакво лъстиво слово (*τὸν θῶπα λόγον*) не може да изрази величието на неговитѣ дѣла. Защото, казано всичко наведнъжъ и просто, той, не щадейки себе си, се подложи на болести и прѣнесе не само безсъници, гладъ и други тежки страдания, но и зимни студове и лѣтни горещини, най силни лънчеви удари въ пустинни, непроходими и безводни мѣстности, както се говори въ божественото писание. И това той направи за какво? За туй, че едни отъ втурналитѣ се насамъ за ловъ да отстрани, други пъкъ да избие и освободи отъ тѣхнитѣ бѣдствия тѣзи части на Романда (*καὶ τὴν μερίδα ταύτην τῆς Ῥωμαΐδος*). И това той успѣ да свърши благополучно съ съдѣйствието на Бога. Що ново и необикновено, прочее, ако сега ние удостоихме с ь настоящето име тоя, който произхожда отъ цар-

[1]) Аристотель.

ска кръвь, сина на всеизвѣстния вѣнчанъ севастократоръ, потомъка на багренородната, двойния потомъкъ на славния и великъ царь господинъ Алексѣя, наслѣдника на царството и героя, упражняващъ се отъ младини до настояще врѣме въ военнн подвизи, тоя, който много по-рано въ дѣйствителность царствовалъ и който по природа е сраснатъ съ царството. И въ сжщность ние не измѣняваме закона на неизбѣжностьта, по който лъвътъ е дѣте на льва и орелътъ пиле на орела [1]). Но достатъчно за това.

Относно цъкъ приготовлението на миро не зная, какъ само твое съвершенство наслѣдилъ това право, когато мироосвещението е равносилно съ извършването на другитѣ божествени тайнства, както за това ясно учи съзерцательтъ и изяснительтъ на небеснитѣ чинове, на божественитѣ свещенодѣйствия и иерирхията, великиятъ Дионисий. Защото, ако тайнството на събирането или на общението [2]) е позволено на всѣки иерархъ, то, споредъ сжщия Дионисий Ареопагитъ, на това тайнство е равносилно и тайнството на извършване мира; и ако иерархътъ го употрѣбява при всѣко иерархическо свещенодѣйствие, то какъ помазанието при най-великото тайнство, т. е. при кръщението, остава неизслѣдвано отъ величието на твоя светость, а изслѣдвате царското помазание, и безъ основание сждите, че то е неотдѣлимо отъ ржката на цариградския патриархъ. Защото всѣки знае, че царското помазание е свещенодѣйствие на иерархията, а помазанието на царя отъ патриарха е случайность; царското помазание по такъвъ начинъ може да бжде -извършено отъ нѣкой отъ стоещитѣ непосрѣдно подиръ него архиереи. Това царско помазание [3]) бѣ извършено по настойчивата нужда на врѣмето и на основание на здравитѣ и неизмѣннитѣ обичаи и догмати; биватъ пъкъ случаи, когато не е възможно, по господствуващия обичай, да се помаже възкачилиятъ се на царски прѣсторь, а съ масло, осветено отъ свещеницитѣ. Какъ (слѣдъ това) ти се осмѣлявашъ да ни обвинишъ, когато ние не употрѣбихме такъвъ способъ на помазване? И затова, не зная, на шега ли или насмѣшливо ти ни нарече мироточивъ Димитрий.

И може би ще ни се каже, че, ако ни е позволено да помазваме съ миро царе, когато се удаде случай, то ние сме нѣмали приготвено или съставено миро. И що по-ново да се каже по поводъ на това? Ами ако ни послужилъ при това свещенодѣйствие честниятъ гробъ на славния мжченикъ Димитрия, отъ който като рѣка тече миро, ублажавайки помазващитѣ се съ своитѣ благодатни дарове? То не е подобно на твоето мнро, както пишешъ, т. е. то не е нито приготвено, нито съставено отъ разни благовонни вещества — защото приготовлението на мирото принадлежи на всѣки благочестивъ и православенъ иерархъ, както за това говори шестото правило на картагенския съборъ, но просто само съ молитви се извършва и царетѣ освещава, и се съединява съ кръщението. Да бжде така!

---

[1]] Хоматианъ иска да каже, че Теодоръ Комнинъ по своя произходъ тъй е достоенъ за царството, както и прѣдшествовавшитѣ византийки императори.

[2]] Причащението.

[3]) На Теодора Дука.

Ако пъкъ искашъ да знаешъ, какъ нашиятъ прѣстолъ добилъ сила да помазва царе, то не ще се забавимъ да кажемъ и за това. Ако нашето право никога не било приложено въ дѣйствие и сега се прилага, то (туй право) не е ново, тъй като слѣдъ паданието на славния Цариградъ не угаснаха още по тѣзи мѣста двойнитѣ и светитѣ светила — на царството и църквата, казвамъ, които, споредъ древния обичай, едни отъ други се запалваха. Великиятъ ромейски царь и славенъ Юстинианъ, който възвисилъ прѣстола на Цариградъ съ прѣкрасни постройки и образци на църковното устрой-ство (букв. съ образци на църковнитѣ порядъци), като утвърдилъ прѣдсѣдателскитѣ и подпрѣдсѣдателскитѣ мѣста на най-старитѣ и велики иерарси и като нарекълъ пръвъ между всичкитѣ свещеници свѣтѣйшия папа на стария Римъ, слѣдъ това вторъ слѣдъ него нарекълъ блаженнѣйшия Цариградски, изведнъжъ слѣдъ него споменва за архиепископския прѣстолъ на България. Него и нарича юстиниановски, тъй като отъ тамъ той водилъ рода си (*τὸ γένος εἶλκε*) и съ собствените си усилия и воени походи присъединилъ тъзи българска страна къмъ областитѣ на римската империя, като подчинилъ на нейния прѣстолъ и различни епархии, които неговата 131 новела, намираща се въ V книга на базиликитѣ, титл. . . ., главаI, тема II, пространно излага. Слѣдъ туй той украсилъ тоя прѣстолъ съ привилегиитѣ на апостолския римски прѣстолъ въ подчиненитѣ нему епархии и му подарилъ правото на картагенския епископъ въ африканския диоцезъ [1]) и постановилъ да има дѣйствителна и неизмѣнна сила опрѣдѣленото отъ светия папа Вигилий относно това. Тѣзи именно привилегии сж за насъ като нѣкой свѣтълъ и великолѣпенъ стълпъ, който показва на всички висотата и блаженството на тоя прѣстолъ, [2]) макаръ и да усмирили тъзи висота отъ врѣме на врѣме налаганитѣ отъ великата църква на Прѣмждростьта на Словото Божие [3]) архиепископи, които, като нейни възпитаници, запазвали срасналото се съ тѣхъ подчинение на цариградскитѣ патриарси и слѣдъ получването на архиерейския санъ. Благодарение на тѣхъ висотата ия прѣстола на България ставала нищожна прѣдъ прѣстола на цариградския. Ако, прочее, ние имаме въ своитѣ епархии привилегиитѣ на папата, що ново направихме, ако и помазахме царь, както това прави именно и папата? Нима ние направихме нѣкое дѣтинско дѣло, което би давало смѣлость да се изтъква несправедливостьта и да се вика съ рева на Стентора ?

Ти пъкъ се моли за дълготърпѣние, както и за други добродѣтели, защото ти си образецъ за всички. За да извършимъ такива дѣла, които въ сжщность сж безукоризнени, а на васъ се показватъ достойни за порицание, ние намираме основание, о отче и владико, не въ насъ, а въ тамошнитѣ примѣри, които въ всѣкой случай трѣбва да бждатъ първообразъ на каноническа правда и всѣка добродѣтель.

---

1) т. е. архиепископътъ на I Юстиниана получилъ такъво право, каквото ималъ и каритаииииии.

2) Българския охридския.

3) Цариградската.

Защото, за да се каже непозволено, отъ тамъ въ наше онеправдание билъ ржкоположенъ архиепископътъ на Сърбия, която украшаватъ благочестие и евангелски животъ и благопристойни обичаи и която пасятъ и направляватъ къмъ богоприятни дѣла и къмъ длъжното иерарси, отъ древность подчинени на епархията на прѣстола на България споредъ горѣспоменатото постановление на Юстиниана. Що значи това, щото при сжществуването на архиереи въ това мѣсто и епархиаленъ архиепископъ, т. е, архиепископътъ на България, поставенъ отъ тѣхъ на прѣстола, да бжде провъзгласенъ натрапникъ за архиепископъ? И както играещитѣ въ нѣкаква игра и поддигащитѣ на себе си участницитѣ въ играта, едни иерарси подстилали на други и се създаде нѣкакво ново иерархическо положение. Доколко азъ зная, това дѣло бѣше извършено или съ цѣль да се възобнови нѣкаква нова кула Халанска, или да се очисти, туй, що е свето и задължително въ канонитѣ. Ако всичко това е канонично и безупрѣчно и безучастно въ несправедливостьта, то нашитѣ дѣла съвсѣмъ не заслужаватъ порицание; ако пъкъ то е несъгласно съ заповѣдитѣ на канонитѣ, то и въ тия случаи нашигѣ дѣла пакъ сж безукоризнени, защото, както ние казахме, подъ влиянието на тамошнитѣ примѣри ние се отвърнахме отъ задълженията.

Ако пъкъ прибавимъ въ срѣдата и поставянето на иерархически глава въ Загора то ще намѣримъ, че и това неканонически утвърждава (букв. запечатва) тамошнитѣ древни прѣдшественици, които правото слово на църквата нарече прѣлюбодѣйци и натрапници [1]). И нє само това а и наше право наруши, тъй като Търново е часть на нашата епархия. Но достатъчно се говори за тѣзи въпроси. Ние бихме говорили и за други подобни нѣща, но нѣмаме врѣме. Виждашъ ли, божественнѣйши велики пастиръ, какъ ние дойдохме до тѣзи думи, които ние считахме непозволени като да закриваше нашитѣ уста ненормалното положение на нѣщата, а сега ние явно говоримъ, бидейки принудени отъ писмото на твоя светость. Ако тѣзи думи добрѣ подѣйствуватъ, да бжде благословенъ тоя споръ. Ако пъкъ тѣ доведатъ до безполезни дрънканици, то ще кажемъ: „не грижи се Ипоклидъ“ [2]), защото ние знаемъ, какъ да управляваме себе си въ настоящитѣ врѣмена и какъ да отговоримъ и на тоя гнетъ, когато ще ни сждятъ, и на бждащия общъ сждъ, когато всѣкиму ще се въздаде по дѣлата му“.

Въ това писмо, както виждаме, говори не вече охридски архиепископъ, пъленъ съ чувство на почитание къмъ патриарха, като къмъ най-старъ прѣдстоятель въ православната църква, а архиепископъ, който разбива авторитета на „вселенския“ патриархъ и поставя себе си на трето мѣсто между автокефалнитѣ църковни глави. Германъ не признавалъ нито политическата, нито пъкъ църковната независимость на западнитѣ гръцки области. Отъ своя страна Хома-

---

1] Хоматианъ има прѣдъ видь епископитѣ, които Калоянъ поставилъ на катедри въ охридския диоцезъ.

2] Неизвѣстно име отъ числото на гномолозитѣ.

тианъ считалъ напълно законни и едната и другата независимость. Коронацията на Теодора Дука споредъ Хоматиана, имала три основания: царския произходъ на Теодора, избирането му отъ велможитѣ, иерархията и армията на страната му и правото на българския архиепископъ да помазва царе. Германъ обвинявалъ Хоматиана въ това че той раздѣлилъ гръцката патриаршия на двѣ части; за него върховното църковно учрѣждение на западното царство — охридската архиепископия — не било нищо друго освѣнъ самозвана втора гръцка патриаршия или учрѣждение, което се стреми да си присвои правата на патриарха съ съдѣйствието на свѣтската върховна власть.

При такъвъ възгледъ Германъ се чувствувалъ правъ въ своя сърдитъ протесть. Обаче Хоматианъ унищожава тъзи прѣдстава на Германа, като му дава да разбере, че охридската архиепископия, която прѣдставлява независимата църква на западното царство, не е втора гръцка патриаршия или учрѣждение стремяще се да си присвои патриаршескитѣ права, а върховно църковно учрѣждение на България, и че на тъзи архиепископия е дадена автокефалия не отъ Теодора Дука, а отъ Юстиниана велики. Той самия, по мнѣнието на Хоматиана, е далъ на нейния архиепископъ и тѣзи права, въ силата на които нейнитѣ прѣдстоятели могатъ да вѣнчаватъ царе. Съ други думи, Хоматианъ се стреми да докаже въ своето писмо, че властьта на охридския архиепископъ има своето основание не въ случайната политическа раздѣла на гръцкия свѣтъ, а въ правото на областьта, наричана България, да има автономенъ църковенъ животъ, узаконенъ съ 131-та новела на Юстиниана. А тъй като тъзи область била е отдѣлена отъ Юстиниана като особенъ църковенъ окржгъ отъ диоцеза на римския папа, то-обяснява Хоматианъ — нейната архиепископия наслѣдила сжщитѣ права, които ималъ папата въ нейнитѣ епархии до възвеждането ѝ въ отдѣлна независима църковна единица. Папата има право да вѣнчава царе, слѣдователно, — заключава Хоматианъ и неговиятъ замѣстникъ — архиепископътъ на България или на Първа Юстиниана има сжщото право въ своя диоцезъ. За Хоматиана висотата на охридския прѣстолъ е несъмнѣна, но само архиепископи, възпитаници и фаворити на цариградската патриаршия, го унижили, като дѣйствували по внушението на цариградската патриаршия. Тъзи мисъль на Хоматиана станала ржководенъ мотивъ на охридскитѣ архиепископи въ края на XVII в. и въ продължение на XVIII в. въ борбата имъ съ цариградската патриарщия за запазване на своята самостойность.

Рѣзкиятъ и гордиятъ отговоръ на Хоматиана не отчаялъ патриарха Германа; той продължавалъ да дѣйствува за възстановяването на своята юрисдикция въ западнитѣ епархии. Като че ли въ противовѣсъ на високото мнѣние на охридския архиепископъ за своитѣ прономии, патриархъ Германъ ржкоположилъ и изпратилъ митрополитъ въ Драчъ, чиято митрополитска катедра тогава била вакантна[1]). Обаче Теодоръ Дука го върналъ, макаръ и да го молили неговитѣ

[1]] *Μαλλιαράκη*, стр. 22.

архиереи да отстжпи, види се, за да не дадатъ нови поводи за усилване на схизмата. Като узналъ за връщането на своя кандидатъ, патриархъ Германъ изпратилъ порицателно писмо на керкирския (въ о. Корфу) митрополитъ Георгия Вардани. Туй писмо не се запазило и за неговото съдържание ние узнаваме отъ запазения отговоръ на Варданн [1]). Язикътъ на патриарха въ това писмо билъ сжщо така ядовитъ и нападателенъ, както и въ писмото му до Хоматиана. Германъ засегналъ и личността на Теодора Дука, като го обвинявалъ, че той ималъ намѣрение да влѣзне въ сношение съ агарянитѣ, че нарушилъ клетвенитѣ си обѣщания, дадени на Никейския императоръ, който отъ състрадание го оставилъ свободенъ да замине отъ Никея, когато Михаилъ I го поискалъ[2]) и че беззаконно носи царско име и църквата на западното царство беззаконно се провъзгласила за автокефална. Той упрѣкавалъ Теодора още и за това, че изпждилъ отъ Солунъ митрополита, когато прѣвзели този градъ. Патриаршеското писмо донесълъ въ Солунъ амастридскиятъ митрополитъ, комуто било поржчано да защищава и устно, и писменно прерогативитѣ на патриарха. Керкирскиятъ митрополитъ отговаря на всички положения на писмото на Германа съ алегории, притчи и поговорки като прѣплита съ тѣхъ и цитати отъ св. Писание. Често съ парлива ядовитость и бодлива ирония той осжжда оскърбителния езикъ на патриарха. По нѣкога той употрѣбява и образи отъ древната митология. Въ началото Вардани съобщава, че се получило писмото на патриарха и че встжплението и привѣтствието му трогнали сърдцата на западнитѣ иерарси, като че ли чули гласа на своята майка църква. Обаче, понататъшното съдържание на посланието ги разочаровало и ги принудило да кажатъ: „отстрани отъ мене шума на твоитѣ пѣснн, защото не ще послушамъ гласа на твоитѣ органи". „Ако ние сами, като овце оставени дълго врѣме въ прѣнебрежение — пише Вардани —, пожелахме да се отзовемъ на гласа на собствения пастиръ и братски да ви привѣтствуваме, защо вие хвърлихте на насъ хули и ругания? И намѣсто да поставяте на нашитѣ рани масло и прѣвръзки, вие ги дращите, прѣстжпвайки божественитѣ поржчения за любовь и человѣколюбие?".

Подиръ това Вардани пита патриарха, защо той злослови „всеблагочестивѣйшия и боговѣнчания" тѣхенъ „императоръ", който,

---

[1] Споредъ Маляраки писмото на Вардани било написано около 1224 г. слѣдъ отговора на Хоматиана, цит. стр. 222, заб. 1.

[2]) До 1205 г. завистьта между никейското царство и епирското деспотство не била още прѣминала въ явна вражда. Въ тъзи година епирскиятъ деспотъ Михаилъ I помолилъ Теодора Ласкариса да му изпрати неговия братъ Теодора, който билъ на длъжность въ никейския дворецъ и указвалъ голѣма помощь на Теодора Ласкариса при основаването на източното гръцко царство. [*Μαλλιαράκη*, стр. 11]. Михаилъ поискалъ своя братъ Теодора по нѣмане синове. Той рѣшилъ да остави за приемникъ свой Теодора, като считалъ другитѣ си братя Константина и Мануила неспособни. Теодоръ Ласкарисъ изпратилъ Теодора Дука въ Епиръ, като взелъ отъ него клетвено обѣщание, че той ще се подчинява нему и на неговитѣ приемници, като на законни византийски царе [*Μαλλιαράκη*, стр. 53].

прѣдъ очитѣ на Вардани е ревнитель на кротостьта на Давида, ненавистникъ на прѣстжпницитѣ, невисокомѣренъ, безпристрастенъ къмъ всички, „побѣждаващъ съ кротостьта на печалнитѣ". Заявявайки, че и въ западното царство има хора способни да говорятъ и пишатъ и просейки дълготърпѣние, Вардани разяснява, че солунскиятъ митрополитъ отъ никого не билъ изгоненъ, а самъ напусналъ и не искалъ да се върне въпрѣки молбитѣ на царя Теодора. Относно пъкъ връщането на патриаршеския кандидатъ отъ Драчъ Вардани пише, че иерарситѣ на западното царство не прѣчили на митрополита да заеме катедрата и молили царя да го остави, но силно обичайки гр. Драчъ и боейки се отъ „азиятското лукавство", той „не поискалъ да бжде поставенъ на прѣстола на драчската църква човѣкъ, който съвсѣмъ не свещенодѣйствувалъ въ царствуващия Солунъ или пъкъ въ Драчъ. Не само тоя епископъ, но и никой другъ, ржкоположенъ въ Никея, не сполучвалъ да добие епископия въ тия страни, гдѣто владичествува нашиятъ царь. Приематъ се само тѣзи, които, бидейки близки съ нашитѣ съслужители въ западнитѣ земи, сж били избрани и ржкоположени отъ тѣхъ. И това признаваме за нововъведение, но то е резултатъ на обстоятелствата. Защото ние вършимъ не това, което канонитѣ укрѣпиха и което сами искаме, а туй, що е равноцѣнно на древния обичай и което не искаме. [1]) И ще кажемъ пакъ, че перипетиитѣ на врѣмената, като нѣкой вроденъ законъ, воюватъ съ закона на нашия разумъ или държи сѣкашъ съ юзда, която по благодатьта Христова, е малка, защото тя не унищожава догматитѣ на благочестието, прѣдадени на насъ отъ отцитѣ, не измѣнява кръщението, не угасява духа, не ослабва пророчествата; прѣди всичко това не унижава висотата на патриаршето споменуване и честно име, но още повече му съобщава сила. Съ туй е добра нашата борба, която често сме водили и сега водимъ, че да не се откжсваме съвършено отъ цѣлото сраснало тѣло и да не се раздѣлимъ на племена (*καὶ γίνωμεν φυλὴ, φυλὴ*). Защото кой ще съедини църквата и ще събере кости слѣдъ кости и ще възстанови нея отъ такива развалини? Виждайки това зло, ние още въ миналата година ви увѣдомихме. Но нашитѣ дѣла се осжждатъ отъ твоя светость, владико, и отъ тамошния свещенъ синодъ и останахте непрѣклонни, като че ли вие бѣхте въ състояние да попрѣчите на силата на обстоятелствата".

Противъ мисъльта на Германа за незаконостьта на императорския титулъ на Теодора и на автокефалията църковна въ западното царство, Вардани отговаря съ алегории, че и извършеното на изтокъ е незаконно.

„Научете се, вие чистосърдечни, че и градътъ Византия, прѣвзетъ и разрушенъ отъ варваритѣ, имала много придошли, до колко човѣкъ може да прѣдположи, и чрѣзъ развратa още повече ще има. Защото този, които мисли, че има съжителница, спорящитѣ считатъ

---

[1]) *Οὐχ ὃ θέλομεν ἀγαθὸν ἐξ ὑποτιπόσεως κανονικῆς κρατυνθὲν τοῦτο ποιοῦμεν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλομεν ἀντάξιον ἔθει ἀρχαίῳ τοῦτο πράττομεν.*

за чуждъ и се стараятъ да го лишатъ отъ съпружеството и да обявятъ прѣгръщането на младоженеца и невѣстата за хладно и безплодно [1]) Какво чедо ще се роди отъ такъво съпружество? Тукъ може да се приложи митътъ за Иксиона, който обичалъ Ира и се съединилъ съ облаковидното подобие на Ира и изъ това съединение се появило чудовището кентавръ.

Покажете ни бѣлѣзитѣ на родния баща, който се съчеталъ съгласно законнитѣ постановления съ дъщерята на Константина и това ще ни бѫде достатъчно. Иначе, цѣлото духовно съжителство на църквата е заличено и тогава да си простимъ единъ на другъ прѣдъ видъ на прѣтърпеното и да умилостивимъ божеството, за да допусне то връщане отъ плѣна, както нѣкога допуснало връщане отъ Вавилонъ. Молитвата на ангелитѣ за Вавилонъ е сгодна и за Византия, която по-прѣди била щастлива, за да види своитѣ чеда отъ изтокъ до западъ, отъ югъ до сѣверъ събрани въ едно . . .“

Понататъкъ като отхвърля обвинението на Германа върху царя Теодора Дука и отрича да е далъ Теодоръ нѣкакво клетвено обѣщание на Теодора Ласкариса, Вардани свършва своя отговоръ съ съвѣтъ и пита Германа: „ще се съгласишъ ли ти съ това, че всѣки е длъженъ да обича Спарта, която той получилъ по жрѣбие и нека той не гледа на краищата на земята, но нека се задоволи съ своето, боейки се отъ Бога, почитайки собствения царь и любейки братята си.

При своята извънмѣрна скръбъ ние имахме толкова много да ви пишемъ въ отговоръ на вашето неотдавна написано послание, донесено отъ прѣосвещения иерархъ амастридски, който ни се показа като ангелъ Божий, като слуга Христовъ и печатъ на великия патриархъ. Но нашата радость се съкрати, когато въ деня на събранието той се яви; той гледаше на насъ и ний на него, говорѣше и слушаше и нито той можа да ни убѣди, нито ний го убѣдихме. Той прѣдпочете да си отиде, безъ да стори нѣщо, отколкото да донесе опрѣдѣления актъ, утвърждаващъ ежедневното споменуване на твоето име и неговото провъзгласяване отъ всички, — актъ, който би билъ приетъ и отъ твоя велика светостъ“ [2]).

Възгледътъ на керкирския митрополитъ Георгия Вардани върху политическата и църковна независимость на западнитѣ страни е сѫщиятъ, какъвто изказа и Хоматианъ. Споредъ двамата, раздѣлата между църквитѣ въ източното и западното царства се оправдава отъ обстоятелствата и се докосва не до догматитѣ, а само до административната страна на църковния животъ. Двамата желаятъ примирение съ никейския патриархъ на автономни начала, при условие патриархътъ да признае установилото се на западъ църковно положение. Амастридския митрополитъ, повидимому, билъ посрѣщнатъ отъ западнитѣ иерарси съ желание да се споразумѣе съ патриарха, и тѣ отстѫпили на патриарха, като рѣшили да споменуватъ името на патриарха. Но това било само номинална зависимость, която не задоволявала патриарха.

[1]) Вардани има прѣдъ видъ цариградския патриархъ който тогава е живѣлъ въ Никея намѣсто въ законната столица на вселенския патриархъ — Цариградъ.

[2]) У *Μαλλιαράκη*, стр. 222—230.

Въ останалитѣ години на царуването на Теодора Дука не е извѣстно, да ли се продължавала полемиката между патриарха и охридския архиепископъ и другитѣ иерархически лица на западното царство или пъкъ настжпила пълна схизма между тѣхъ. Поне до 1232 год. неизвѣстно е да е имало нови опити на патриарха за унищожаване автокефалията на църквата въ западното царство или за възстановяване на своята юрисдикция въ своитѣ бивши епархии въ това царство.

Какъ и да било, до края на царуването на Теодора Дука охридската архиепископия била тѣсно свързана съ интереситѣ на епирската държава. Слѣдъ коронацията на Теодора, когато тя станала върховна прѣдставителка на църковната автономия на западното гръцко царстао, тя разширявала границитѣ на своя окржгъ заедно съ завоеванията на Теодора. Царството на Теодора слѣдъ 1225 год. се простирало отъ адриатическото и ионическото до черното море и отъ Скопие до бѣло море и хващало голѣма часть отъ Балканския полуостровъ — Епиръ, Тесалия, Акарнания, Албания, Македония безъ мелнишко, което както по-горѣ видѣхме Теодоръ оставилъ на зета си Слава, Тракия съ градоветѣ Ксанти (сега Скече), Димотика и Одринъ. Отъ островитѣ Теодоръ владѣлъ Керкира (сега Корфу). Всичкитѣ епархии на цариградския патриархъ, които се намирали по цѣлата тъзи територия, били присъединени къмъ автокефалната църква на епирското царство.

Охридската архиепископия била най-висока църковна инстанция за цѣлото царство, ареопагъ, гдѣто се разглеждали и рѣшавали брачни дѣла, наслѣдствени и имуществени спорове между лица отъ разни мѣста на държавата. Нѣщо повече: охридскиятъ синодъ заемалъ първо мѣсто въ самата сждебна администрация на държавата. Той играелъ роля на арбитраженъ сждъ въ цѣлото западно гръцко царство. Самъ Теодоръ Дука признавалъ и поддържалъ тоя авторитетъ на охридската архиепископия. Самъ той е изпращалъ до Хоматиана тжжещитѣ се лица за разрѣшаване на тѣхния споръ. Така напр. по негова поржка билъ разгледанъ спорътъ между вериеца Корифина и Лева Кападакия за лозето въ мѣстностьта Лозица. [1]) Други случай. Вуйчото на примикиропулитѣ Серия и Никифора оставилъ слѣдъ смъртьта си двѣ малолѣтни дѣца. Слѣдъ нѣкое врѣме тя и дѣцата ѝ отъ първия мжжъ умрѣли. Слѣдъ смъртьта имъ се появилъ споръ между братята примикиропули и Теодора Косея относно това, кой има право да наслѣди имуществото на умрѣлитѣ дѣца. По поржката на Теодора Дука, това дѣло било внесено въ охридския духовенъ сждъ, гдѣто засѣдавалъ и лично заинтересуваниятъ съ дѣлото керкирски митрополитъ Георгий Вардани. [2]) Характерения е и тоя случай. Четирма жители на г. Верия (сега Караферия) севастътъ Георги Педиадитъ и архонтитѣ Иоанъ Плитъ, Андроникъ Скутариотъ и Валъ (Василъ) Еврипиотъ заедно съ счетоводителя на

[1]) Pitra VII, 393—396.

[2]) Ib. 135—142.

верийския дукъ Вала Джама, зетъ на царь Теодора Дука, по поржка на верийския дукъ, се явили прѣдъ Хоматиана въ охридския духовенъ сждъ за разрѣшаване на спора имъ съ Елена, жената на умрѣлия Георги Еврипиотъ. [1])

Даже слѣдъ произнесено отъ царския сждъ рѣшение недоволната страна се обръщала до охридския синодъ съ молба да разгледа неговото дѣло отново и да даде своето рѣшение, което за спорещитѣ имало вече безапелационенъ характеръ. Напр. керкирскиятъ житель Константасъ, безпокоенъ и слѣдъ царското рѣшение отъ своя вуйчо по майка Макрониколай, който изявявалъ претенции за дѣлежъ на майчиното му наслѣдство, дошълъ въ Охридъ и се обърналъ до синода да разрѣши окончателно спора му съ Макрониколая. [2])

Сами жени дохаждали въ Охридъ отъ далечни страни за разглеждане на тѣхнитѣ тжжби, напр. жителката на г. Верия Зоа нѣмала довѣрие въ мѣстния сждъ и се отправила въ Охридъ да получи законно рѣшение на своя споръ съ зета си по дъщеря Иоана Пира. [3])

Епископи, които прѣко зависѣли отъ митрополитъ, се обръщали направо до охридския архиепископъ за разясняване и рѣшаване на нѣкои църковенъ въпросъ. Анактарополскиятъ епископъ се обърнали направо до архиепископа охридски по въпроса за това, каква епитимия трѣбва да бжде наложена на единъ анагностъ, който неволно убилъ човѣкъ, и единъ дяконъ, който участвувалъ въ сражение и заклалъ мнозина. Подвѣдомственията пъкъ на навпактския митрополитъ ботротски епископъ молилъ охридския синодъ да му разрѣши спора съ игумена на патриаршеския ставропигиаленъ монастиръ до влашкото село Хотѣхово. Слѣдъ смъртьта на свещеника на това село игуменътъ агитиралъ и каралъ селенитѣ да отиватъ да се черкуватъ не въ своята църква, а въ църквата на монастиря.[4])

Къмъ всичко туй трѣбва да се прибави, че въ послѣднитѣ години на Теодора, заедно съ проникването на влиянието на Теодора въ Сърбия, охридската архиепископия отново добила ржководно значение за сръбската църква. Тогавашниятъ сръбски краль Стефанъ Радославъ се намиралъ подъ влиянието на своята жена Ана, дъщеря на Теодора Дука, и до толкова билъ надъханъ съ гръкофилски духъ, че се подписвалъ *Στέφανος ῥήξ ὁ Δούκας*. [5]) Отъ него има цѣлъ редъ канонически и литургически въпроси до охридския архиепископъ Хоматиана, който му отговаря на всѣки въпросъ по-отдѣлно на проста гръцка рѣчь. Може да се допусне, че въ писмото си, [6]) въ което изложилъ своитѣ въпроси, или въ друго специално писмо Радославъ засѣгналъ въпроса за схизмата между сръбската

[1]) ib. 105—118.
[2]) Ib. 397—402.
[3]) ib 197—204.
[4]) ib. 339—350.
[5]) Ib. 686.
[6]) Това писмо не е запазено; за въпроситѣ на Радослава ние знаемъ отъ отговора на Хоматиана.

р. 669). Събранието се свиквало, когато се появявала нужда да се разрѣшаватъ важни държавни работи. Изглежда, че прѣдставителитѣ на родоветѣ сж съставлявали болярското съсловие По виднитѣ отъ боляритѣ се наричали *велики* боляри; тѣ сж прѣдвождали и войскитѣ на родоветѣ си.*)

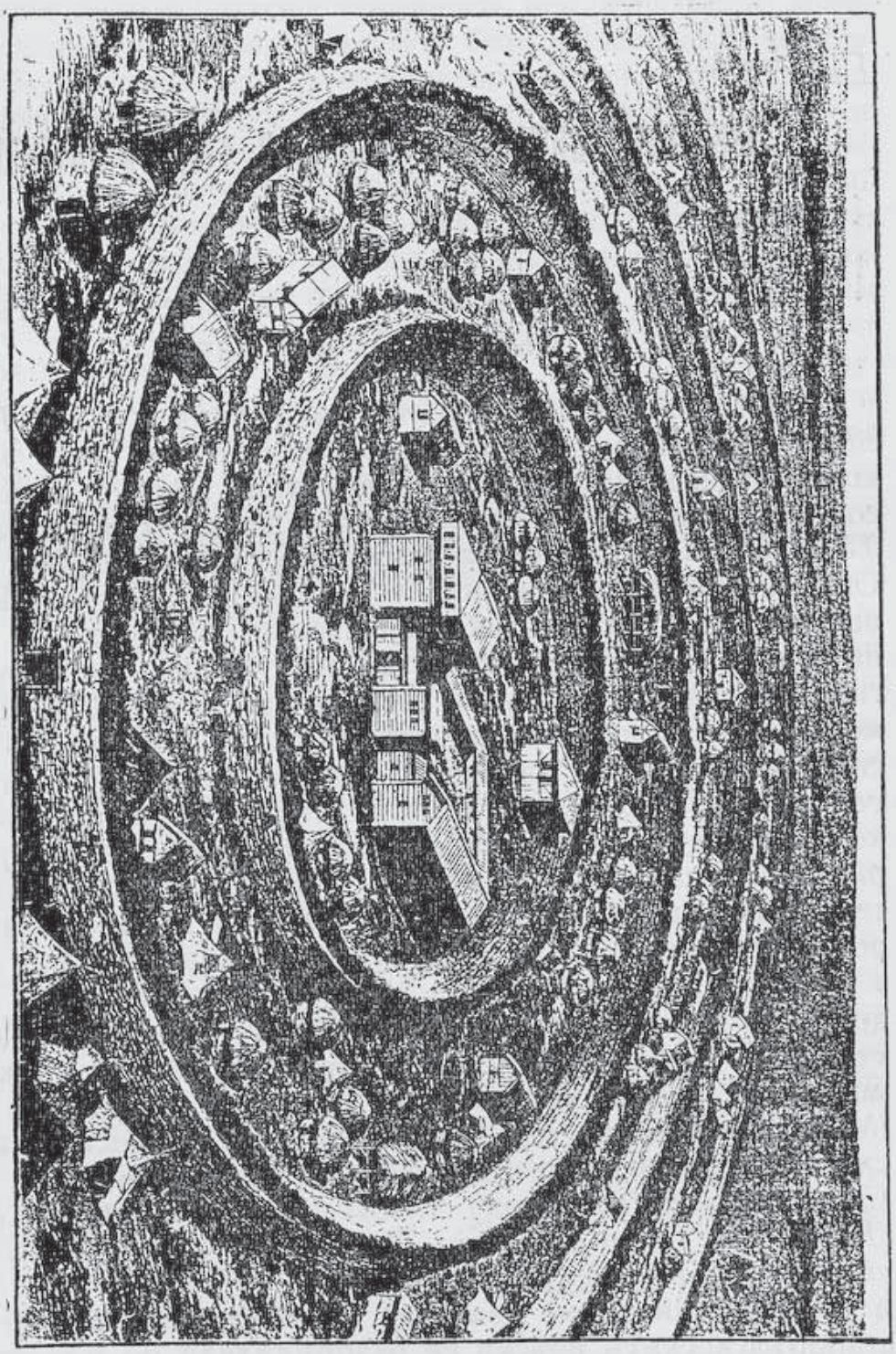

Аварски хрингъ споредъ Garnier.

Понеже аваритѣ били сродно племе съ българитѣ то и постройката на тѣхнитѣ хрингове сж имали сходство съ българскитѣ *аули*. Плисковскиятъ (при с. Абоба) грамаденъ чергарски лагеръ, който обѣмалъ 25 квадратни килом. е билъ снабденъ съ четвъртитъ ровъ и насипъ и съ укрѣпени постройки по срѣдата. Съгражданието на абобската *аула* при Шуменъ тр̀ба да се отнесе къмъ IX—X вѣкъ.

*) Дванадесеть велики боляри начело съ Валдимера, синътъ на Бориса, сж попаднали въ пленъ въ мжчнопроходимитѣ мѣста на Сърбия, когато изкали да завладѣятъ земитѣ на князъ Мунтимира и братята му.

Шестима отъ великитѣ боляри съставлявали висшиятъ съвѣтъ въ държавата, *(οἱ ἓξ Βολιάδες οἱ μεγάλοι.* Conts. Porphirog., De cerimon. aulae byzant. p. 681) за здравието на които споредъ тогавашната етикеция запитвалъ византийскиятъ логотетъ. Нъ имало и други боляри вжтрѣшни и външни *(καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔξω Βολιάδες)* т. е., такива, които живѣели вънъ въ областитѣ на държавата и вжтрѣ въ ханската *аула,* въ неговия дворъ.**)

Нъ освѣнъ болярското съсловие нѣкои учени допускатъ, че у старитѣ българи имало и по долна класа, така наречена *багаини (Βαγαινοῦς).* Слѣдъ ханътъ съ висшата власть разполагали шесть велики боляри, които византийскитѣ писатели поставятъ на равно съ византийскитѣ логотети и даже ги називаватъ съ сжщото име. Нѣкои отъ боляритѣ като висши държавни съновници се титулиратъ на старобългарски языкъ: *кавкани,* други *таркани,* трети *жупани, копани* и пр. А заслужили личности на държавата въ военно врѣме и отъ двѣтѣ съсловия получавали почетно звание *боготуръ Βογοτουρ* богатиръ. Каква роля е играялъ въ сждбинитѣ на държавата самия народъ, знаемъ твърдѣ малко този ръпросъ до сега не е бивалъ подлаганъ на сериозни научни проучвания, защото извѣстията сж съвсѣмъ оскждни. Знае се само, че византийския логотетъ, когато запитвалъ споредъ етикецията за здравието на българския господаръ, господарката, висшитѣ сановници и пр. питалъ изобщо и за здравието на народа, именно: *Πῶς ἔχουσι τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ;* значи народътъ е билъ отчасти зачитанъ, както и трѣба да се очаква. Отъ всичко изложено до тукъ може да се направи заключение, че старобългарското държавно управление прѣзъ языческото врѣме включително първата християнска държава, е било строго монархическо, а държавния строй е билъ чисто аристократически.

* * *

Ще прослѣдвамъ тукъ по отдѣлно какъ се е заемала върховната власть отъ всѣки единъ господаръ първо въ языческо врѣме, а подирѣ и въ християнското.

**) Такива аули или дворове имало нѣколко изъ България; за тѣхъ се учимъ както отъ каменитѣ надписи, тъй и отъ византийскитѣ историци; *ἐποίησεν αὐλὴν εἰς τὴν Τούτζαν* или *εἰς τὸν παλαιὸν οἶκον.* Минало ки. IV стр. 333—334; *ἕως τὴν αὐλὴν μου τὴν ἀρχαίαν* Минало III 225. А у, Theoph. p. 436 стои: . . *εἰσῆλθεν εἰς Βουλγαρίαν ἕως τοῦ Τζίκας καὶ βαλὼν πῦρ εἰς αὐλὰς;* а у Кедрина четемъ: *καὶ τὴν τοῦ Κρούμου παρειληφέναι αὐλὴν (οὕτω γὰρ τὴν τοῦ σφῶν ἀρχηγοῦ οἱ Βούλγαροι ἐκάλουν κατοίκησιν).* Cedr. ed. Bonn. t. II. p. Прѣзъ языческото врѣле аулитѣ замѣнявали столицата. Вслѣдствие на държавния си строй языческитѣ българи, както и другитѣ съсѣдни на тѣхъ народи, които имали сжщитѣ държавни наредби, не чувствували нужда отъ столица, подобна на византийската, кждѣто сж били съсрѣдоточени учрѣжденията на държавата. Между туй. *Θ.* Успенски, Вигу, В. Златарски и други приематъ, че българитѣ още въ языческото си врѣме имали сж столица. Отъ горѣнаведенитѣ обаче цитати не може да става и дума за столица до приемането на християнството, както туй изяснихме още въ III кн. на *Минало.*

Върховната власть се наслѣдвала възъ основа или на *индивидуалния* принципъ, или пъкъ на *колективния*, не е било още тогава извѣстно и *замѣстничеството*. И двѣтѣ начала намѣрили практическо приложение въ стара България.

Владѣтелската династия отъ родътъ *Доуло* е дала легендарнитѣ Авитохолъ, Ирникъ и историческитѣ Органъ, Курьтъ (Кубратъ), Мезмѣръ, които управлявали оттатъкъ Дунава въ *Черноморска България*. Аспарухъ, който прииде на страну Дунаіа, Тервелъ, Севаръ и пр. владѣели до Балкана. Въ лицето на всички тѣзи старобългарски господари изглежда, че е застѫпено индивидуалното начало. Старитѣ българи знаяли и владѣтелски замѣстници. *Гостунъ*, споредъ Именика, произхождалъ отъ рода Ерми и билъ замѣстникъ и като такъвъ управлявалъ Черноморска България двѣ години до възкачването на Органа на българския прѣстолъ. Но подиръ смъртьта на Кубрата намираме вече Понтийска България раздѣлена между петьтѣ му синове, подобно на Атиловата държава, която по прѣди сѫщо тъй била подѣлена между синоветѣ му. Тукъ виждаме вече приложенъ колективния принципъ, който намѣрилъ мѣсто, навѣрно, вслѣдствие тогавашнитѣ политически условия, въ които се намирала Кубратовата държава. Тя била твърдѣ обширна, напълно освободена отъ прѣдишното аварско иго и станала силна и могѫща държава. „При разпадането на аварската сила, пише напослѣдъкъ К. Иречекъ, чеиоморскитѣ хуни или българи играятъ голѣма роля“. (C. Jireček, Geschichte der Serben стр. —). Курбатъ ханътъ на хуногундуритѣ, братанецъ на Органа, слѣдъ нѣколко побѣди надъ аваритѣ, изпратилъ пратеници до императора Хераклия, които сключили миръ съ българитѣ до живота си. Доволенъ отъ това Хераклий му изпратилъ скѫпи дарове и го отличилъ съ титлата *патриций*. Но владѣтелския родъ *Доуло* билъ измѣстенъ отъ родътъ *Вокилъ* безъ да се знаятъ сѫщинскитѣ причини. Обаче и прѣзъ управлението на хана Кормисоша ставали бъркотии въ България; може би поради първото поражение нанесено на българитѣ до границата (760 г.) при крѣпостьта Маркелъ. Тогава негодуващитѣ българи избили цѣлия родъ *Вокилъ* и провъзгласили за свой ханъ гордия и мѫжественъ Телечъ който произкождалъ отъ рода *Угаинъ*. Но военната несполука на Анхиалското поле, кѫдѣто билъ разбитъ отъ византийцитѣ Телечь, дала поводъ да се свика болярски *комендъ* (събрание), който отнелъ прѣстола отъ Телеча и го убилъ заедно съ съмишленицитѣ му. Болярския съборъ тогава избралъ Шабинехъ (Савинъ) за ханъ, който билъ зетъ на Кормисоша. Но понеже той стѫпилъ въ прѣговори съ Византия, свикания наново съборъ отъ боляритѣ строго осѫдилъ поведението на Савина, като казвалъ, че по негова вина България ще се пороби отъ Византия. *Τοῦ δὲ Σαβίνου εὐθέως ἀποστείλαντος πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ζητοῦντος*

παῆσαι εἰρήνην, κομμένδον ποιήσαντες οἱ Βούλγαροι ἀντέστησαν τῷ Σαβίνῳ στερρῶς, λέγοντες ὅτι διὰ σοῦ ἡ Βουλγαρία μέλλει δουλοῦσθαι τοῖς Ρωμαίοις. Theoph. p. 669. Изплашения Шабиннехъ избѣгалъ въ Месемврия и оттамъ заминалъ за Цариградъ. Поради тѣзи династически раздори, тогава се дало възможность на Византия за пръвъ пѫть да се намѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на България. Новоизбрания Паганъ или Ба-ганъ успѣлъ да склони боляритѣ да се сключи миръ съ Византия. Но българскитѣ пратеници не били приети въ Цариградъ. Императоръ Константинъ V прѣдприелъ новъ походъ противъ България, придружаванъ отъ Шабинеха, но намѣрилъ укрѣпени балканскитѣ проходи съ български войски. Туй е най ясно доказателство, че по онова врѣме южната граница на България достигала вече близо до тракийската равнина. Па-ганъ тогава поискалъ свиждане съ императора, което и станало. Императоръ Константинъ, до когото седѣлъ Шабинехъ, сключилъ миръ съ българитѣ, като се прѣдвиждало, щото и Шабънъ да изпрати въ България свой *замѣстникъ-съуправитель* на Па-ганя. За такъвъ билъ назначенъ Уморъ отъ родътъ *Укилъ*. Па-ганъ търпѣлъ Умора само четиредесеть дни и послѣ го изгонилъ. Слѣдъ него ханствувалъ Токту, а подирѣ Телерихъ (Церигъ), който избѣгалъ сѫщо тъй въ Цариградъ, защото узналъ, че боляритѣ изкали и него да убиятъ. На негово мѣсто билъ избранъ Кардамъ. Историята мълчи за неговия родъ. Той е билъ много войнственъ, ако и да билъ доста старъ. Подиръ него седналъ на българския прѣстолъ славниятъ Крѣмъ или Крумъ. Нѣкои приематъ, че той е билъ родоначалникъ на нова династия, но нѣма свѣдѣния за такъво нѣщо, нито пъкъ за рода на Крума. Споредъ пролозитѣ и мѣсецесловътъ на Василия Българоубиецъ, Крѣма наслѣдилъ *Цокъ* безбожни, а въ прологътъ четемъ: „*Круму же злѣ животъ извергшу Дукумъ началіе прижтъ и тому умершу Диценгъ войвода бысть надъ Болгары.*“ Но съврѣменнитѣ историци отхвърлятъ тѣзи легендарни извѣстия и считатъ за прѣкъ наслѣдникъ на Крѣма великия му синъ Омъртагъ, когото наслѣдилъ третия му синъ Маламиръ. Значи заобиколени били двата по-голѣми сина, Енработа и Звиница. За първия синъ се знае, че съчувствувалъ на християнитѣ въ българската държава. Но не ни сѫ извѣстни сѫщинскитѣ причини за лишаването на Енработа отъ прѣстола. Слѣдъ Маламира наслѣдилъ българския прѣстолъ неговиятъ братанецъ, синъ на Звиница, по име Прешиамъ. Сѫщо тъй не ни сѫ извѣстни причинитѣ за възкачването на Прешиама. Може би да е нѣмало прѣки наслѣдници или пъкъ по неспособность били заобиколени прѣкитѣ наслѣдници. Слѣдъ него приелъ владѣтелската власть неговиятъ синъ Богоришъ, (Борисъ I) който прѣзъ послѣднитѣ години на живота си отстѫпилъ доброволно прѣстола на най-стария синъ Валдимера, а самъ той

се прѣдалъ на молитва и благочестие. Но тъй като Валдимеръ се обявилъ противъ християнството, Борисъ внезапно излѣзълъ отъ мънастиря и съ помощьта на боляритѣ християни го свалилъ отъ прѣстола, защото се връщалъ къмъ поганство и прѣдалъ върховната власть на третия си синъ Симеона Велики. Безъ да се знае точно по какви съображения и Симеонъ отстранилъ отъ прѣстолонаслѣдието първородния си синъ Михаила, когото изпратилъ въ мънастиръ и прогласилъ за наслѣдникъ втория си синъ Петра I. Нѣкой прѣдполагатъ, че тукъ имало женско влияние, нъ е много мжчно да се установи такъво нѣщо. Него наслѣдилъ първородниятъ му синъ Борисъ II, послѣдниятъ може би отъ родътъ на силния Кардамъ, на Крума и Омъртага. Слѣдъ кратко управление Борисъ II, безъ съмнѣние, поради отпадъка на воинствения духъ на българитѣ отъ смекчителното влияние на християнското учение, биде плѣненъ отъ визан. императоръ Иоанъ Цимисхи и публично въ Цариградъ лишенъ огъ царското достоинство. Тогава голѣма часть отъ източното българско царство се присъединило къмъ византийската империя.

Между туй слѣдъ смъртьта на Петра I (969 г.) голѣма частъ отъ западна България се отдѣлила отъ източната. Начело на тази държава застанали четирмата синове на комеса Никола и жената му Рипсимия, чието владѣние се намирало въ областьта Мокра, кждѣто било настанено бързяшкото словѣнско племе. (*Τῶν μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες Νικόλαος ὀνομαζόμενος μητρὸς Ῥιψίμης. B.* Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, cod. Vindobon. hist. graec. LXBIV München, 1906). Вѣтхозавѣтнитѣ имена били тогава модни за новопокръстенитѣ българи — Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ. Възъ основа на задружното ли начало, което сжществувало у словѣнитѣ или пъкъ за туй, че и четирмата се борили однакво за освобождението на западна България, отъ Византия изпърво всички братя владѣели и управлявали задружно държавата си. Но най-голѣмиятъ братъ билъ убитъ отъ власи катунари въ планинската мѣстность между Костуръ и Прѣспа, наречена „красивитѣ джбове". Мойсей пъкъ падналъ отъ по-рано при обсадата на крѣпостьта Сѣресъ, убитъ отъ камъкъ, хвърленъ срѣщу него отъ градската стѣна. Ааронъ искалъ самъ да управлява, а понеже билъ и привърженикъ на Византия,, билъ убитъ съ цѣлия родъ отъ Самуиля при мѣстностьта Размѣтаница (Дупнишко) и тогава Самуилъ станалъ самъ монархъ на цѣла България пише Кедринъ (*καθίσταται μόνος μόναρχος ὁ Σαμουὴλ*) Тази послѣдна династия отъ първото българско царство може да се нарече *Николо-Рипсимиева.* Слѣдъ трагичната смърть на царь Самуиля върховната власть заелъ по-наслѣдствено право синъ му царь Гаврилъ Романъ, който слѣдъ кратко царуване билъ убитъ отъ братовчеда си Иванъ Владиславовъ. Той незаконно за-

грабилъ царския прѣстолъ. Но и Владиславъ не царувалъ дълго, зашото при обсадата на градъ Дурацо — (Драчъ) 1017 г. падналъ въ сражението съ византийския стратегъ Никита Пегонитъ. Съ него се свършила и Николо-Рипсимиевата династия, тъй като България била покорена отъ Василия II Българоубиеца.

Отъ изложеното до тукъ става ясно, че въ балканска България висшата власть се наслѣдвала изключително по индивидуалното начало, и задружния принципъ не намѣрилъ достѫпъ. Но индивидуалното начало не се прилагало, нито възъ основа *на закона за сенйората*, нито пъкъ по *закона за майората*, Споредъ първия законъ, трѣбало да наслѣди владѣтелския прѣстолъ най стариятъ членъ на владѣещия родъ или династия и въ такъвъ случай братътъ на владѣтеля е можалъ да изключи отъ наслѣдството синоветѣ му. А по закона за майората се падало да вземе прѣстолонаслѣдието първороденията синъ на владѣтеля. Обаче прѣзъ първата българска държава, ако и да забѣлѣзваме, че висшата владѣтелска власть се заемала по *наслѣдство*, *изборъ* и *завѣщание*, но почти винаги строго се пазело, щото прѣстола да падне въ рѫцѣтѣ на най-способния членъ отъ владѣещия родъ, като се лишавали неспособнитѣ, въпрѣки правото си, отъ прѣстолонаслѣдието, както женскитѣ потомци и вдовицитѣ на владѣтелитѣ. Неспособнитѣ прѣдставители на върховната власть отстранявали се отъ нея, и за да не прѣчатъ на правилното развитие на държавния животъ бивали погубвани съ цѣлия си родъ. Но при все туй се вижда, че често пѫти волята на върховния господарь имала голѣмо значение, както въ управлението на държавата, тъй и при наслѣдването на висшата власть. Господарьтъ можелъ да я завѣщава, комуто искалъ, нъ трѣбало прѣди всичко да спази едно условие именно, наслѣдникътъ да бѫде способенъ и добъръ военачалникъ, защото иначе бивалъ изложенъ на опасностьта да загуби върховната си власть отъ силната язическа аристокрация, която внитателно слѣдила за туй. Нъ това влияние на аристокрация съ приеманието на християнството почнало да ослабва, защото християнското учение и нововеденията, които послѣдвали отъ него, засилвали постепенно абсолютизма въ България. Тогава и българитѣ възприели напълно византийския възгледъ, че властьта на господаря е дадена отъ Бога, възгледъ, който всѣкога се подържалъ и разпространявалъ отъ църквата.

Прѣстолонаслѣдието прѣзъ второто българско царство.

Заемането върховната власть у българитѣ прѣзъ второто българско царство се различава отъ онова на първото

язическо. Устройството на българската държава отъ началото на XIII в. и нататъкъ е било съвсѣмъ друго. Тогава имало разлика даже и въ етническия съставъ на държавата, който е билъ другъ, както и културата. Имаме свѣдѣния, които говорятъ, че Василий Българоубиецътъ, слѣдъ завладяването и на западното царство, изгонилъ отъ България войнственитѣ българи, потомцитѣ на хуногундуритѣ, и ги поселилъ въ долна Мизия по течението на р. Дунавъ. *Χρόνοις μέντοι ὕστερον ὁ Βασιλεὺς Βασίλειος ὁ Βούλγαροκτόνος μετὰ πολλὰς τὰς μάχας τέλος ἐξέτριψε καὶ ἐδουλώσατο τούτους. Καὶ τῆς μὲν χώρας τοὺς ἐναπολειφθέντας ἐξορίστους πεποίηκεν ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἴστρον κάτω Μυσίᾳ τὸ δε ὄνομα καθάπερ ἄλλο τι μνημεῖον ἐκείνων ἐναπολέλειπται τῇ ἀρχιεπισκοπῇ (πάσης Βουλγαρ)* Niceph. Greg. t. I p. 25 ed. Bonn.

Така че, за кѫсо врѣме въ територията на старото българско царство прѣобладавало словѣнското население, на което се прикачило името българи. Това население отъ военна точка зрѣние не прѣдставлявало сериозна опасность за Византия. По туй врѣме и християнството било проникнало и пуснало дълбоки корени навсѣкждѣ изъ България и смегчило доста много нравитѣ на словѣнското население. Нъ скоро започнали нахлуванията първо на печенежкитѣ орди, а подирѣ и на куманскитѣ, които се настанили въ България на постояно мѣстожителство и приели християнството. Това пъстро население въ България е извѣстио на тогавашнитѣ историци подъ название *(τὰ ἔθνη τῶν Μυσῶν)* „мизийскитѣ народи“, както е въ надписътъ на фасадата на св. София въ Охридъ. *Καὶ τήν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν.* Nicet. Chon. 489.

Сто и шестьдесеть и осъмъ (168) годишно пъкъ византийско владичество въ България дало възможность да проникне напълно византийския държавенъ строй съ всичкитѣ институти и то повече на византийска почва. Въ България официално дѣйствували вече византийскитѣ свѣтски закони, и църковнитѣ канони.[1]) Затова принципиална грѣшка се правила отъ всички историци, които досега сѫ разгледвали и свързвали държавния строй на първото българско господарство съ онова, отъ второто. Прѣдвидъ на всичко туй и прѣстолонаслѣдието прѣзъ второто царство получава другъ характеръ, почти византийски. Нека го прослѣдимъ тукъ.

Къмъ 1286 г. политическото положение на Византия благоприятствувало на българското робско болярство да отърси византийското иго. Начело на революционното освободително

---

[1]) Къмъ срѣдата пъкъ на XIII вѣкъ, 1262 г. русинътъ Яковъ Светославъ, български деспотъ, изпратилъ отъ България въ Русия на Киевския архиепископъ Кирила, кормчията.

движение застават двама болярски сина Петър и Асѣнь-които привлекли на своя страна и висшето духовенство. Видинскиятъ гръцки митрополитъ по желанието на братята ржкоположилъ единъ свещеникъ за Търновски архиепископъ, който се нарекълъ Василий. Духовенството въ новопостроената отъ тѣхъ черква св. Димитри, провъзгласило и вѣнчало двамата братя за царе на българитѣ (*εὐκτήριον ἐδείμαντο οἶκον ἐπ᾽ ὀνόματι Δημητρίου τοῦ καλλιμάρτυρος*. Nicet. Chon. p. 485),

Нъ по важно е, че цѣлия народъ изпърво несъчувствувалъ на възстанието, а сега вече като единъ човѣкъ се въоржжилъ срѣщу Византия. *Ὑπὸ θεοπρόπων οὖν τοιούτων ὅλον τὸ γένος ἐξομιληθέντες τῶν ὅπλων ἅπαντες γένονται*. Nic. p. 486.

Двѣ поражения, нанесени на гърцитѣ въ балканскитѣ тѣснини обезпечили по-нататъшното сжществуване на подновено второ българско царство. Въ първото сражение билъ разбитъ военачалникътъ кесаръ Иоаннъ Кантакузенъ. Цѣлиятъ византийски военен лагеръ падналъ въ ржцѣтѣ на българитѣ заедно съ красивитѣ одежди на главнокомандующия, които Петръ и Асѣнь тутакси облекли и се явили прѣдъ войскитѣ си. Съ туй тѣ подигнали много военния духъ на армията си.[1]) Втората битка станала нѣкждѣ изъ Шипченския проходъ. Тамъ била унижтожена по-голѣмата часть отъ византийската войска, която се прѣдвождала отъ самия императоръ Исаакъ II Ангелъ. Останкитѣ отъ войскитѣ за нѣколко дни считали императора за изгубенъ, нъ съ голѣма мжка Исаакъ съ уцѣлелия си отрядъ се върналъ прѣзъ Крънъ въ Боруй (Стара-Загора). И тогава българитѣ плѣнили цѣлия лагеръ на гърцитѣ и императорскитѣ скжпоцѣнни вещи, който като трофей повече отъ половинъ вѣкъ, украсявали българскиятъ палатъ въ Търново до откradването имъ отъ избѣгалия Асѣна III, които ги повърналъ на Византия.[2])

Тогава българската властьта подѣлятъ двамата братя.

По-голѣмиятъ отъ тѣхъ Петръ се установява като господарь на старата столица Прѣславъ, а войнственият Асѣнь I остава въ силната балканска крѣпость Търново, която отъ края на XII в. почва за пръвъ пжть да става извѣстна и то благодарение на силно укрѣпеното си мѣстоположение, става

---

[1]) *Νικηθέντων οὖν οὕτω τῶν Ρωμαίων καὶ φευγόντων, ἥρπαγησαν παρὰ τῶν βαρβάρων αἱ κατοῦναι καὶ τὰ χρυσοϋφῆ ροῦχα τοῦ Καίσαρος, τὰ μετὰ τῶν γερονέων χρωμάτων σεσημειωμένα, καὶ τὰ φλάμουλα, ἅτινα καὶ ἐνεδύσαντο ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἀσὰν προπορευόμενοι ἔμπροσθεν τοῦ στρατοῦ αὐτῶν*, Nic. p, 490.

[2]) *Τὰ γὰρ τῆς Βασιλείας τῶν Βουλγάρων πράγματα, ἃ δὴ καὶ κάλλιστ᾽ εἶχον ἐκ Ῥωμαίων λαβόντες ἡττημένων τὸ πάλαι στρατηγοῦντος τοῦ Βασιλέως Ἰσαακίου καὶ γ᾽ ἐνέκειντο τεθησαυρισμένα κατ᾽ αὐχημα μᾶλλον ἢ κατά χρείαν, ταῦτα δὴ καὶ ὅσον ἦν ἄλλο φόρτος εὐκόμιστος ἐν ἀφανεῖ περισχόντες σάκκους καὶ τῆς πόλεως (Τερνόβου) ἐκβαλόντες νυκτὸς„ . . .* G. Pahym. p. 448.

българска столица, центъръ на политическия и културенъ животъ на българитѣ. Отъ тогава св. Димитри става патронъ на българитѣ и се изобразявалъ, както на царскитѣ моливдовули, тъй и на монетитѣ.*) Но скоро пада убитъ Асѣнъ, безъ съмнѣние отъ завистьта на болярското съсловие посрѣдствомъ Иванка, който станалъ тѣхно орждие. Тѣ не могли да гледатъ единъ вчерашенъ боляринъ да се величае съ царска корона. Такива работи ставали редовно и въ Византия. Защо ли да не ги вършели тогава и българитѣ! Третиятъ братъ отъ сѫщата фамилия Калоянъ, който наслѣдилъ властьта, мистериозно бива убитъ отъ своя пълководецъ, куманинътъ Манастра тъкмо при обсадата на гр. Солунъ. Тогава и върховната власть, и жената на убития, заграбилъ сестриния му синъ *Борилъ*. Законниятъ наслѣдникъ Иванъ Асѣнъ II, ако и малолѣтенъ, нъ съ помощьта на роднини успѣлъ, да избѣга въ Русия. (*Τὸν δὲ τοῦ Ἀσὰν παῖδα Ἰωάννην ἀφήλικα ὄντα ἔτι κρύφα τις λαβών, . . . ἐπὶ τοὺς Σκύθας κεχώρηκεν.* Acrop. p. 26.) Бунтовническия кипежъ между боляритѣ все си продължавалъ.

Асѣнъ II, щомъ като порасналъ, се явилъ въ България съ спомагателенъ руски и кумански отрядъ съ цѣлъ да заеме царското си наслѣдство.**) Часть отъ боляритѣ тогава се присъединили къмъ Асѣна II, който можалъ да разбие Борила да го плѣни и ослѣпи. Всичко туй станало чисто по византийски. Може би негодуванието срѣщу Борила да е породило и поради гонението на богомилитѣ. Прѣзъ Калояновото врѣме и онова на Асѣна II българската държава въ административно отношение била раздѣлена по византийски образецъ на отдѣлни области. Тѣ сѫ изброени въ грамотата на Асѣна II, дадена на дубровнишкитѣ търговци. И дворътъ, особено при послѣдния, билъ нареденъ по византийски образецъ, съ логотетъ, севастократоръ, епикерни и пр. Слѣдъ смъртьта на Асѣна II взелъ прѣстола 9 год. му синъ Калиманъ I или Коломанъ отъ първата жена на Асѣна II маджарка, и то съ настойници. Но скоро и той умрѣлъ; разчуло се, че билъ отровенъ. Тази мълва дала поводъ на никейския императоръ Иоана Ватацъ да наруши миръ съ българитѣ и да се впусне да присвоява български области въ южна Тракия и Македония. Тогава

*) Нито проф. В. Златарски, нито А. Ковачевичъ сѫ знаяли за сѫществуванието на монети съ образътъ на царя и на св. Димитри. Тѣ скоро ще бѫдатъ обнародвани и трѣба да се отнесатъ на Калояна, комуто папата разрѣши да сече пари.

**) *Ὁ τοῦ Ἀσὰν υἱὸς Ἰωάννης φυγαδείᾳ χρησάμενος ἐπὶ τὰ τῶν Ῥώσων χωρεῖ, ἐκεῖσέ τε χρόνον ἐφ' ἱκανὸν διαμείνας, καί τινας τῶν συγκλίδων Ῥώσων σὺν ἑαυτῷ περιαγὼν, τὴν πατρικὴν ἀνακαλοῦται κληρονομίαν καὶ πολεμεῖ τῷ Βορίλα καὶ νικᾷ τοῦτον καὶ χώρας οὐ ὀλίγης ἐγκρατὴς γίνεται. ὁ δὲ Βορίλας ἔνδον εἰσέρχεται τοῦ Τρινόβου, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι τειχήρης πολιορκεῖται. ἐπεὶ δὲ ἀπέκαμον οἱ συνόντες αὐτῷ τῷ Ἀσὰν Ἰωάννῃ προσέρχονται.* Acrop. p. 35—36.

прѣстола заелъ по-малкия му братъ Михаилъ Асѣнъ, сѫщо малолѣтенъ отъ първата жена — Ирина епиротката. Но и той билъ убитъ съ знанието на видни търновци отъ неговия братовчедъ Калимана II, койтоималъ намѣрение да покуши българската върховна власть. Поради това Калиманъ II грабналъ и жената на жертвата си, чийто баща, рускиятъ князъ Ростиславъ Михаиловичъ, който билъ зетъ на маджарския краль Бела IV и владѣелъ тогава и Браничево, потеглилъ съ войски противъ Търново, за да повърне дъщерята си отъ узурпатора. Но Калиманъ II билъ убитъ отъ нѣкои боляри прѣди Ростиславъ да е успѣлъ да вземе Търново, когато Калиманъ II бѣгалъ отъ мѣсто на мѣсто. „А понеже българската царска власть остана празна отъ законенъ наслѣдникъ, пише писателя Акрополитъ, като се събрали боляритѣ на съвѣтъ, рѣшили да вземе властьта Константинъ, синътъ на Тиха. И за да му бѫде властьта съ по-голѣма тежесть и да изглежда, като че ли я владѣе по наслѣдство, изпращатъ до императора Тодора (II Ласкаръ) пратеници съ просба: да изпрати първата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Константина, за да се омѫжи законно съ него. Тя била внучка на прѣждевладѣещия българитѣ Ивана Асѣна и на нея се падала (по родство) такъва власть". Константинъ Тихъ дѣйствително се оженилъ за Ирина. Неговитѣ бащини владѣния се намирали около София. Той и Ирина сѫ изобразени на фрескитѣ въ боянската църква. Но Мицо, зетътъ на убития царь Михаила Асѣна по сестра, не искалъ да признае Константина Тиха за български царь и самъ се прогласилъ за такъвъ. Владѣнията му се намирали нѣкѫдѣ около Търново. Мицо, споредъ разказа на Пахимера, водилъ 6 години война съ Константина Тиха и го принудилъ даже единъ пѫть да се затвори въ Станимашката крѣпость, която била византийска. Но по-сетнѣ се удало на Константина да разбие Мица, който се принудилъ да прибѣгне въ Месемврия, която прѣдалъ на Византия въ 1264 г. и въ замѣна получилъ отъ императора земи около Троя. (По-късно отъ тази фамилия на Мицо произлѣзли лъжливитѣ „византийски Асѣновци", които играяли незавидна роль въ политическия животъ на България). Това сѣмейство не произхождало по мѫжка линия отъ Асѣна, а по женска. Но едноврѣменно съ Мица и Тиха се прогласилъ за български царь и тестътъ на Михаила Асѣна, рускиятъ князъ Ростиславъ, който и се величаелъ вече съ титлата imperator Bulgarorum. Прѣзъ 1261 – 2 с. Константинъ водилъ война съ маджаритѣ, които подържали роднината си князъ Ростислава. Послѣдния умрѣлъ въ 1262 г. Така че едноврѣменно въ България къмъ срѣдата на XIII в. имало трима царе и постепенно Константинъ се отървалъ отъ двамата. Тѣ имали на своя страна и боляри съпъртизани. Но, когато Тихъ си счупилъ кракътъ,

съ властьта разполагала вече жена му Мария (гъркиня), която вѣнчала за царь малолѣтния си синъ Михаила и го взела като съуправитель. *Ἡ μέντοι γε Μαρία Μιχαὴλ τὸν παῖδα καὶ παρὰ τὴν ἡλικίαν στέψασα Βασιλικῶς ἔτρεφε καὶ ἀνῆγε.* Pachym. p. 429. Тя, като съглеждала опастность въ лицето на мощния деспотъ Светославъ (*ὑπόπτως δὲ τῷ Σφεντισλάβῳ καὶ λίαν ἔχουσα, δεσπότῃ γε ὄντι, ὑποποιεῖται δὲ δολίως ἐκεῖνον.*) За да запази властьта, за сина си Михаила осиновила стария Светослава, който билъ русинъ по произхождение. Той оттогазъ се титулиралъ и imperator Bulgarorum. По туй врѣме, поради нахлуванията на татаритѣ и въ България, които вършели страшни опустошения и грабежи, се появилъ и Ивайло Бърдоквата. Послѣдниятъ отъ прость свинарь успѣлъ да усвои царската власть. Неговото заемане на властьта се счита за избликъ на народното негодуване срѣщу върховната власть, която не била въ сила да запази народа отъ страшнитѣ татарски грабежи и убийства. На Ивайло се удало да разбие войскитѣ на Константина и да го убие. Той сполучилъ да изгони и татарскитѣ орди отъ България и да спечели съчувствието на народната маса.

Но византийскиятъ царь Михаилъ VIII, като се страхувалъ да не би дръзкия узурпаторъ Ивайло да нахлуе подобно на Калояна и Асѣна II въ византийскитѣ владѣния, прѣдставилъ за претендентъ на българския прѣстолъ Ивана, синътъ на Мицо, подъ име Иоанъ Асѣнъ III който станалъ зетъ на императора и му далъ клетва за вѣрность. *Ὁ δ' Ἰωάννης ἔνσπονδος δι' ὅλου, εἰ βασιλεύσοι Βουλγάρων, Ῥωμαίοις ἐν ὅρκοις...* Той произхождалъ отъ фалшивото Асѣново сѣмейство което се било установило въ Мала Азия при града Троя. Съ византийска военна помощь и съ парични подкупи Иванъ Асѣнъ III можалъ да влѣзе въ Търново, когато царя Ивайло сж смѣтали за погубенъ отъ татаритѣ. Но Бърдоквата наскоро се върналъ съ множество войски прѣдъ търновскитѣ стѣни и искалъ да му се прѣдаде Иоанъ Асѣнъ III. Послѣдниятъ изплашенъ, избѣгалъ въ Византия. Възползуванъ отъ тѣзи династически смутове куманскиятъ болярinъ Георги Тертерий, който се намиралъ въ роднински връзки съ много силни родове въ България, успѣлъ да бѫде избранъ отъ болярския съборъ за царь прѣзъ 1280 г. (*Ὁ δέ γε Τερτερῆς ἐρήμης Βασιλείας, θελόντων καὶ τῶν Βουλγάρων ἐπιλαμβάνεται.* Pahym. p. 449). Тогава и двамата царе Ивайло и избѣгалия Иоаннъ Асѣнъ III се отправили въ двора на татарския ханъ Ногай и всѣки единъ отъ тѣхъ искалъ отъ него помощь за да заематъ на ново върховната власть. Поради това изгоненитѣ царе станали причина, щото Ногай да се намѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на България. Вслѣдствие на туй наново татаритѣ заплашвали и България, както и Русия, и Полско, и Маджар-

ско, и Византия, и Сърбия. Тѣхниятъ ханъ Ногай билъ всемогѫщъ. Татарски орди на 1285 г. прѣминали Балкана и опустошили Тракия и Македония. Царь Георги Тертерий, за да се задържи на прѣстола, трѣбвало на стане васалъ на Ногая и да омѫжи една отъ дъщеритѣ си за неговия синъ Чака. По онова врѣме българския царь прѣдставлявалъ вече дребенъ господарь между по-силнитѣ и почти независими деспоти, които владѣели отдѣлни области въ България. Но Тертеръ напослѣдъкъ намѣрилъ татарското иго за непоносимо и избѣгалъ въ Одринско при своитѣ неприятели гърцитѣ, само и само да се отърве отъ страшния татарски гнѣвъ.

Слѣдъ напущанието на българския прѣстолъ отъ Георги Тертера I, татарскиятъ ханъ Ногай поставилъ на негово мѣсто деспотътъ Смилеца за български царь. Неговитѣ владѣния, както и онѣзи на братята му, севастократорътъ Радослава и по-късниятъ деспотъ Войсилъ, се намирали изъ срѣдногорската область. Но и царь Смилецъ билъ заставенъ да напусне върховната си власть отъ татаритѣ. Чоки или по правилно Чака, синътъ на разбития ханъ Ногай отъ чипчакския ханъ Токтай съ останкитѣ на бащината си орда прѣминалъ въ България. Той като зетъ на прѣждебившия царь Георги Тертера I, изявилъ наслѣдствени права на българския прѣстолъ. Съ него заедно дошълъ и неговиятъ шурей Тодоръ Светославъ, синъ на Георги Тертера I, и спомогналъ на зетя си Чака да завладѣе Търново, кѫдѣто уловили и свалили отъ прѣстола царь Смилеца. Татаринътъ Чака станалъ български царь. Изглежда, че той се билъ вече покръстилъ, защото намираме, че търновскиятъ патриархъ Иоакимъ III му съчувствувалъ напълно. Но Тодоръ Светославъ, който още въ Ногаевия дворъ се билъ оженилъ за твърдѣ богата жена, кръстена отъ незаконнородената дъщеря на византийския императоръ Михаила VIII Ефросиния, която украсявала Ногаевия харемъ, като синъ на прѣждебившия царь Тертера I, намѣрилъ, че сега е настѫпило сгодно врѣме да заеме самъ той българската върховна власть. И дѣйствително, Светославъ съ помощьта на богатството си, привлѣкълъ на своя страна татарскитѣ пълчища и заловилъ узурпаторътъ Чака и го затворилъ въ тъмница. Тогава въ Търново се разиграло грозно зрѣлище. По заповѣдь на Т. Светослава билъ удушенъ отъ палачитѣ евреи царьтъ Чака, а подиръ него билъ убитъ и прѣдишниятъ царь Смилецъ. Патриархътъ пъкъ Иоакимъ III, като съчувственикъ на татаритѣ, изхвърлили отъ една търновска скала въ пропастьта. Слѣдъ такива жестокости—се провиква съврѣменниятъ византийски историкъ Пахимеръ—Светославъ станалъ царь на българитѣ и постепенно укрѣпвала властьта му. Тогава нѣкои боляри, приятели на гърцитѣ, поискали отъ императора да имъ изпрати Михала, синътъ на

Константина Тиха и на Мария, за български царь. Той билъ заточенъ въ Византия отъ Ивана Асѣна III, когато послѣдниятъ завладѣлъ Търново. Съ гръцка войска Михаилъ, като анти-царь, се вмъкналъ въ България, но не можалъ нищо да направи, а само се скиталъ вънъ отъ Търново за срамъ на гърцитѣ, които му спомагали съ войска. Друга пъкъ часть отъ владѣтелитѣ боляри, начело на които стояла наскоро овдовѣлата ексъ-царица, жена на Смилеца, родомъ гъркиня, прѣдлагала на сръбския краль Милутина ржката на Смилйовица и съ туй цѣлила обединението на Сърбия съ България. Но Смилйовица даже да се е омжжела за Милутина не могла вече да се постигне унията на България съ Сърбия, защото царь Т- Светославъ закрѣпналъ на прѣстола, та ще трѣбало: краль Милутинъ да се бори първо съ Светослава, което е било твърдѣ трудно за тогавашнитѣ врѣмена; и второ, необходимо се явявало да го признаятъ за такъвъ и отдѣлнитѣ български деспоти, отъ които не всички били съгласни за подобно нѣщо. Свѣтослава наслѣдилъ войнственията му синъ Георги Тертерий II, 1322 г., който на другата година умрѣлъ младъ и съ него се завършила куманската династия и се започнало грозно безначалие, което твърдѣ злѣ се отразило. Цѣли бълтарски провинции: Месемврийско, Сливенско и Срѣдногорско били вече завзети отъ гърцитѣ.

Тогава боляритѣ владѣтели събрали се на съборъ и избрали за царь Михаила, синъ на видинския независимъ владѣтель Шишмана, чийто родъ билъ отъ българи и кумани. Този Михаилъ, обаче, падналъ убитъ въ сраженето противъ Уроша III при Кюстендилъ, 1330 г. Тогава Урошъ поставилъ на българския прѣстола първата жена на Михаила, сестра си Анна, която бѣ изгонилъ Михаилъ заедно съ малолѣтния Ивана Стафана Шишманъ. Нѣколко сръбски боляри начело на войскитѣ си завели я въ Търново и й повѣрили властьта. Българскитѣ боляри я търпѣли около една година. Но щомъ се влошило положението въ Сърбия, поради вжтрѣшни безредици, окуражени частъ отъ българскитѣ боляри, начело на протовестиара Ракшина и логотета Филипа, изгонили ги отъ България. Тогава голѣма часть отъ боляритѣ провъзгласили за царь Ивана Александра синъ на деспота Срацимира и на една отъ сестритѣ на царь Михаила. Новиятъ царь се падалъ шурей на сръбския краль Стефана Душана, и може би се протежиралъ отъ него, защото изгонениятъ Иоанъ Стефанъ изпърво избѣгалъ при татаритѣ и отъ тѣхъ дирилъ помощь за да заеме наново прѣстола, а подирѣ се отправилъ въ Цариградъ, вмѣсто да отиде въ Сърбия при роднинитѣ си. Царь Иоанъ Александъръ много се безпокоелъ отъ прѣбиванието на претендента Иоанъ Стефана при неприятелитѣ му византийци. Даже изпратилъ пратеници въ Цариградъ, които

изискали да имъ се прѣдаде съперникътъ на Александра за да го умъртви или пъкъ да се готвятъ за война (*ἢ παραδοῦναι Σίσμανον ἐπὶ θανάτῳ, ἢ παρασκευάζεσθαι πρὸς πόλεμον*. Cant. t. II, p. 20). Византийското правителство отказало прѣдаването на Иоана Стефана Шишмана и заявило, че е готово да приеме даже война. Великиятъ доместикъ казалъ даже на българскитѣ пратеници, че царь Александъръ лесно ще бѫде побѣденъ и детрониранъ, защото ще изпратятъ съ кораби по Дунава до Видинъ Иоана Стефана Шишмана, който ще намѣри съчувственици между българскитѣ боляри поради старото си приятелство. Царь Александъръ още прѣзъ живота си взелъ за съуправитель първородния си синъ Михаила, който билъ убитъ въ борбитѣ съ турцитѣ. Иоана пъкъ Срацимира, законенъ наслѣдникъ, лишилъ отъ прѣстола въ полза на Иоана Шишмана, роденъ отъ втората жена новопокръстената Теодора. Тогава и прѣстолонаслѣдникътъ носѣлъ титлата царь, а сѫщо и по-малкия братъ пакъ се титулувалъ царь. Туй личи въ миниатюрнитѣ образи на Заучеръ — Кързоновото евангелие въ Лондонъ.

Отъ изложеното до тукъ става ясно, че българскиятъ владѣтелски прѣстолъ прѣзъ второто царство обикновено се заемалъ или отъ по-стария синъ, или пъкъ близъкъ сродникъ на владѣещата династия, или даже, ако нѣмало такива, се избиралъ единъ измежду силнитѣ деспоти въ царството. Това се съдържа и въ по-къснитѣ старобългарски църковни хрисовули. Напримѣръ въ Орѣховския четемъ: „нѫ и по съмрьтти царства ми кто бѫдетъ наслѣдникъ царству ми или отъ возлюбленныхъ дѣтей царства ми или инъ кого богъ отберетъ и посадитъ на прѣстолѣ царства кто либо отъ православнихъ християнъ“. А въ Рилския хрисовулъ стои: „Обаче же и по съмрьти царства ми кого изволитъ господъ Богъ царь вѣчный и посадитъ на прѣстолѣ моемъ, или прѣвъзлюбленый синь царства ми или отъ братеи и сьродникъ царства ми“.

Избранитѣ пъкъ български владѣтели, както и узурпаторитѣ често се оженвали за вдовицитѣ на прѣдшественицитѣ си, съ цѣль да узаконятъ положението си и да дадатъ на властуването си наслѣдственъ характеръ.

Даже и свинарьтъ Иваило узаконилъ заемането на прѣстола съ оженването си за царицата Мария. Тъй ставало и въ Византия. Чуждо влияние е и възкачването на прѣстола на малолѣтнитѣ членове на династиитѣ. Подобно нѣщо не сѫществувало прѣзъ езическата епоха въ българската държава. Освѣнъ туй въ християнското врѣме прѣстолътъ бивалъ заеманъ и отъ нѣколко царици, които поели властьта слѣдъ смъртьта на мѫжетѣ си. Нѣкои считатъ царицитѣ като регентки, но ние виждаме въ тѣхъ съуправителки на малолѣтнитѣ, както е било и въ Византия.

Въ нормални врѣмена заемането на владѣтелската власть прѣзъ второто българско царство ставало при спазването на извѣстни правила, които се налагали повече отъ вѣрата. Първо господаръть трѣбвало да бѫде *членъ на владѣещата династия* за да не се смѣта като узурпаторъ, който ставалъ причина да се усилятъ болярскитѣ борби и междуособия. Второ, се изисквало, щото владѣтелятъ да бѫде *законно роденъ*. Царь Ив. Владиславъ, като убилъ царь Гавриила Романа, законнороденъ синъ и наслѣдникъ на Самуиля, нищо не направилъ на незаконородения Самуиловъ синъ. Незаконнороденитѣ членове и въ Византия нѣмали право на прѣстола. Но незаконнородената дъщеря на Асѣна II Мария била омѫжена за Мануилъ Ангела, Солунски деспотъ, който признавалъ върховната власть на Асѣна II. Трето, изисквало се прѣстолонаслѣдникътъ да *нѣма тѣлесни недостатъци*. Царь Асѣнь II ослѣпилъ Борила. Тъй че ослѣпяването било не само актъ на жестокость и отмѫщение, но съдържало и държавноправенъ характеръ. Така ставало и въ Византия. Четвърто, българскиятъ владѣтель язичникъ ли или християнинъ е билъ длъженъ *да изповѣдва вѣрата на народа си*. Най-стариятъ синъ на Омъртага Енработа, по всѣка вѣроятность, поради съчувствието си къмъ християнската вѣра, билъ лишенъ отъ върховната власть, и по сѫщата причина по-късно билъ убитъ. Часть отъ българскитѣ боляри възстанали противъ Бориса I и се опитали да го свалятъ отъ прѣстола, защото е билъ напусналъ старата българска языческа религия и прѣгърналъ християнството. Самъ пъкъ Борисъ I детрониралъ синътъ си Валдимера, затуй че послѣдниятъ се обявилъ противъ християнската вѣра.

Благодарственият адресъ, поднесенъ на руския царь Александра II отъ българския народъ.

*Слѣдъ подписването на Санъ Стефанския договоръ въ 1878 г. нѣколко видни български дѣйци начело съ пок. проф. М. Дриновъ, намѣрили за добрѣ да се поднесе благодарителенъ адресъ заедно съ единъ кръстъ на царь Александра II отъ страна на цѣлокупния български народъ за освобождението му отъ турското иго. За тази цѣль били свикани на събрание по виднитѣ софийски граждани, които рѣшили да се прѣдостави изработването на адреса на „**Софійското областно благотворително дружество за спомаганіе болни и ранени войници**“, на което за прѣдседатель билъ избранъ Софийскиятъ митрополитъ Мелетия. Веднага, слѣдъ като се приготвилъ текстътъ на адреса, билъ литографиранъ и дружеството го разпратило изъ българскитѣ градове съ покана да го подпишатъ всички желаещи българи. За по скорошното извършване на тази работа членътъ на дружеството Георги Хаджи Мановъ се заелъ самъ да обиколи повечето градове и да провѣри да ли сж били получени писмата съ адреса и да ускори подписването му. Адресътъ билъ подписанъ отъ 230 хиляди буши и сложенъ въ специално приготвено ковчеже и е билъ поднесенъ на царь Александра II въ Ливадия отъ нарочно избрана за тая цѣль депутация.*

Сега адресътъ се съхранява въ „Государственный и С.-Петербурскій Главный Архивы“ заедно съ кръста, за който се говари въ адреса.) Този документъ е много цѣненъ за насъ, защото въ него сѫ изразени горещитѣ чувства, които хранеше българския народъ до прѣди нѣколко мѣсеци, (но не и българскитѣ политически кржгове) спрѣмо руския царь и неговия народъ, като се изключи разбира се само по себе, крайно егоистичната и пакостна за българитѣ руска политика на реалностьта. (?!) При обнародванието на нашия адресъ сѫ клиширани само подписитѣ на бащитѣ на онѣзи многострадални мокедонски славяни, които тъй немилостиво продължаватъ да се избиватъ и до днесъ отъ инороднитѣ народи на Балканския полуостровъ, благодарение на подръжката на тъй жестоката спрѣмо насъ руска дипломация. Но въ тѣзи най мѫчателни за българския народъ моменти едно ни утѣшава, че въ този случай не дѣйствува срѣщу насъ благородния братски руски народъ, комуто тежи тъй сѫщо робското иго, а неговитѣ управници-потисници, на които македонскитѣ българи, въ знакъ на дълбока печаль, ще издигнатъ паметникъ отъ черепитѣ на избититѣ имъ старци жени и дѣца отъ турци, гърци и сърби за вѣчна память на славянския руски егоизъмъ.*

Ето самия текстъ на адреса на руски и български.

---

*) Фотографическа снимка на адреса била снета въ Петербургъ чрѣзъ грижата на г. Г. Капчевъ за г. Ст. Петковъ, който бѣ тъй любезенъ да ни позволи да я клишираме. Черновката пъкъ на адреса се е запазила у секретаря на тогавашното „*Софійско дружество за спомаганіе на болни и ранени войници*“ г. Ст. Петковъ, който сега е прѣдседатель на комитета за постройката на храма Св. Александръ Невски.

Ваше Императорское Величество.

Великое событие совершилось
воскресла Болгария!
Камень, рядъ вѣковъ загражда-
вшій выходъ изъ ея мрачнаго гроба
ея тяжкимъ двухъ отцовъ не
разъ оплаканъ отваситъ Твои
славные предки Государь изъ
народъ кровью своей благородной кровь,
но, по неисповѣдимымъ судьбамъ
Божіимъ, могила не отверзалась!..
Однако Болгарскій народъ не пе-
реставаль вѣровать что солнце
его освобожденія взойдетъ на

Ваше Императорско Величество.

Велико-то събитіе ся свърши: България въскръснж! Камень-тъ кой то нѣколко вѣкове покриваше излъзваніе то й изъ мрачнія гробъ Твоитъ славни прѣдци два вѣка нарѣдъ ся мжчихж да го отваліжтъ—нихній народъ проливаше за това рѣки отъ своята благородна кръвь но, по неисповѣдими сждби Божіи, гроба ся не отваряше! . . . Българскій народъ обаче, не прѣставаше да вѣрва че сълнце-то на неговата свобода ще изгрѣе отъ далечній Сѣверь;

далекомъ Отъ него ито настанетъ часъ и немначе какъ отгуда Господь пошлетъ своего Ангела спасти свой заживо погребенный народъ

И не мщетно было чаяньето.

Часъ пробилъ и явился Ты, божественный Избранниче, уже увѣнчанный великимъ титломъ Царя-Освободителя.

Ты собственными руками, во главѣ Своего братскаго намъ народа кръвь его, кръвь Своего собственнаго новое, безпримѣрное,

че ще дойде врѣме и отъ тамъ Господь ще да прати Своего Ангела, да спасе приживѣ заровенній Български народъ.

И това чаяніе не быде суетно: настанж часъ. ***Ти Божественній Избранниче*** *ся яви увѣнчанъ съ велика титла* ***Царь-Освободитель.*** *Ти поведе Свой братскій намъ народъ и отъ кръвь негова отъ своя кръвь съ Свои собственни ржцѣ принесе безпримѣрно по величіе-то си жертвоприношеніе и гробній камень ся отвали!*

по великому своему окаянству
мене и, могильный камень отва
лися!

Упоенные восторгомъ, вновь
восклицаемъ: совершилося Бол
гария воскресла

Совершилося, и отныне Твой
Государь съ Твоимъ великимъ
народомъ Болгары обязаны по
всю жизнь трудомъ именоваться
людьми, открыто и громко сла
вить имя Христово; обязаны
упованіемъ стать со временемъ
въ рядъ съ народами цивилизован

Упоени отъ възторгъ ми изново възклицаваме: свърши ся. Българія въскръснѫ.

Свърши ся. Българи·тѣ встѫпватъ въ новъ животъ, добиватъ право да се именуватъ свободни, могѫтъ вече от·крито и гръмогласно да славѩтъ Христовото Имя, въ душа·та имъ ся ражда упованіе, че ще могѫтъ вече да раз·виватъ дарованни·тѣ имъ отъ Бога нравственни сили, та съ врѣме да влѣзѫтъ въ редъ·тъ на просвѣщеннитѣ народи;

наго мира, ражденъ агнецъ чиѥ
Божіимъ дарованіимъ нравственныя сили, обязаны надеждой
вѣщую воспользоватьсѧ дарами
своей природы - матери и ея
щедротами - щедрить человѣчество. Словесѣ Тебѣ, Господаре
Болгары обязаны счастиемъ не
только своимъ, но и своихъ отда
ленѣйшихъ потомковъ

Не естественно - ли, что въ па
мяти потомковъ этихъ, не толь
ко въ благодарной памяти на
шей, на вѣки останется святы-

ражда ся надѣжда че ще могжтъ вече да ся възползоватъ и отъ обилнитъ дарове на своя-та природа и съ щедроститъ ѝ да станжтъ и тѣ полезни на человѣчество·то. Съ една рѣчь Българи·тѣ ставатъ честити, честити ставатъ и тѣхни·тѣ потомци.

И за всичко това Българскій народъ има да благодари Тебѣ, Господарю, съ великій Твой народъ.

Иска ли казванье че не само въ нашта память, но и въ па-

ней Твое великое Имя? и кто
на языки; въ ущельяхъ и на не
доступныхъ высяхъ Балкановъ
въ цвѣтущихъ долинахъ Тракіи
и Македоніи, на берегахъ Дуная,
Марицы, Вардара и Болгарской
Моравы, будутъ раздаваться
хвалебныя пѣсни Тебѣ, Нашему
Спасителю, и будетъ жить и
крѣпка братская любовь къ
Твоему народу явившемуся
огненнымъ мечемъ, вложеннымъ
Провидѣніемъ въ Твои дерзновенныя
руки да сокрушитъ вѣковѣчныя

мять та на наши-тѣ далечни потомци — до вѣка Твое-то велико имя ще бжде най голѣма святиня? Трѣбва ли да ся казва, че по джбрави-тѣ и по недостжпни-тѣ височини Балкански, по цвѣтущи-тѣ долини на Тракія, Македонія, по брѣгове-тѣ на Дунавъ, Марица, Вардаръ и Българска Морава до вѣка ще ся раздаватъ хвалебни пѣсни Тебѣ, нашій Спасителю, и че тамъ вѣкога ще расте и ся развива братска любовь къмъ народътъ Твой,

окаяны, нас отягощающія.

Но Государь! Простидерзновенію нашему, огорчаемому глубиною нашихъ чувствъ Тебѣ и Твоему народу посвящаемыхъ и не допускающихъ насъ ограничиться имъ простымъ изліяніемъ

По древнему, православно-славянскому обычаю, братающіеся лобызались крестами

Братья русскіе, своею кровью дали намъ возможность открыто и смѣло носить на груди нашей-

кой-то ся яви като огненъ мечь, вложенъ въ Твоитъ държавни ржцъ да съкруши вѣковѣчни-тѣ окови, кои-то тѣжяхж на насъ?

Наши-тѣ чувства къмъ Тебѣ Господарю и къмъ народътъ Твой сж толкова дълбоки, щото не можемъ ся задоволи само съ просто-то имъ изливаніе. Тѣ ни вджхватъ и едно дързновеніе, за кое-то молимъ Те да ни простишъ.

По древній православно—славянскій обичай побрати-

крестъ Христовъ.

Такимъ образомъ они, войдя въ нашу землю, какъ бы своимъ окомъ на насъ этотъ видимый знакъ своего братства съ нами

Дозволь и намъ, Государь въ замѣнъ на этотъ крестъ святой, "поднести Тебѣ и всѣмъ Твоимъ сподвижникамъ въ день нашего освобожденія; предлагаемый крестъ символъ торжества свѣта надъ тьмою

Возложи его на грудь Свою.

Возложи его и на всѣхъ тихъ-

мени тѣ си давахѫ единъ другиму кръстове.

Русски-тѣ братія съ кръвьта си ни дадохѫ възможность открито и безбоязненно да носимъ на грждитѣ си христовій крьстъ.

Съ дохожданіе-то си въ нашата земя, тѣ като че възложихѫ на насъ тоя видимъ знакъ на братството си съ насъ.

Дозволи и намъ, Господарю, въ замѣна на тоя крьстъ святй да Ти поднесемъ прѣдлагаемій крьстъ: знаменіе тържества

кто, надо Твоимъ дерзкимъ знаменемъ, пришелъ на спасение наше.

Зная Твое любвеобильное сердце Царь-Освободителю видъвъ на бранномъ полѣ сле-зы Твои святыми Ты, какъ священнымъ елеемъ, умащалъ раны послѣдняго изъ воиновъ Твоихъ, за насъ понесенныя мы не боимся оскорбить Тебя, смѣло обращаясь къ Тебѣ съ молбою принять, яко-

свѣта надъ мракъ-тъ.

Възложи го на гржди тъ Си.

Възложи го и на всички храбри войни, кои-то подъ държавнiй Твой прѣпорецъ ся борихж заради наше-то спасеніе.

Като знаемъ Твое-то любвеобилно сърдце **Царю Освободителю** *и слѣдъ като вндѣхме на бойно-то поле Твои тъ сълзи, съ кои то Ти, като съ священъ елей умащаваше полученни-тъ за насъ рани и на послѣдній отъ Твоитъ войни*

рукѫ спасеннаго Твоюѭ народа,
знакъ его на вѣки закрѣпляе-
маго братствѣ съ народомъ
рускимъ - одинакиѩ съ тѣмъ,
кто ѭдноситъ и послѣдниѩ
изъ дѣтей Твоихъ, несшихъ
за насъ жизнь свою, какъ нѣкъ
се Ты Самъ, Твои Авгу-
стѣйшіе Сыны Братья
и Родини
На вѣки благодарныѩ Болгаре

ми не се боимъ че ще Те наскърбимъ като смѣемъ да ся обърнемъ къмъ Тебе съ молба: да пріемешъ отъ ржцѣ-тѣ на спасеній чрѣзъ Тебе народъ знакъ на неговото до вѣка закрѣпляемо братство съ народъ-тъ русски знакъ такъвъ, какъвъто поднасяме и на послѣдній отъ Твоитѣ войници, които принесохѫ заради насъ живота си, както го принося и **Ти Самъ**, **Твоитѣ Августѣйши** Синове, Братья и Роднини.

До вѣка благодарній Българскій народъ.

Долгожданный Болгарский народу

4/3 апреля 1878 года
Болгария

+ Митрополитъ Ловчанскій и Екзархъ Болгарскій Іосифъ

Члены Синода

+ Митрополитъ Филипопольскій и Пловдивскій.
+ Митрополитъ Доростольскій и Червенскій и временно управляющій Тырновскою епархіею Григорій
+ Митрополитъ Варненскій и Преславскій Симеонъ
+ Митрополитъ Охридскій Наѳанаилъ
+ Митрополитъ Скопскій Кириллъ
+ Левкійскій Епископъ Герасимъ
+ Великій Епископъ Парѳеній

Трѣвъ Документа въ Софийский санджакъ

Свѣщеници:

Архиерейски намѣстникъ [illegible]
Атанас Никола
Попъ Димитрий
Х. Пано Анчовъ
Свѣщеникъ Димитрій
Хѫто Андрея
Свѣщеникъ Радовица
" Давидко
Поп Сотирко

Учители:

Христо Г. Медникаревъ
Костадинъ П. Василковъ
Никола Марковъ

Трѣвскій свѣтъ
Предсѣдатель Иванчостоилковъ

Дѣйствителни членове:
Георгій Л. Тодоровъ
Георгія Д. Пашуевъ
Илия Лазовъ

Почетни членове:
Антонъ Волкуко
Иванъ Радевъ
Гавринъ Цанковъ
Костадинъ Георгіевъ
Воинъ Николовъ

Окружнѣнскій свѣтъ,
Предсѣдатель Мако Марковъ,

Дѣйствителни членове:
Иванъ Пашовъ
Воинъ Николовъ
Георги Димитрова

Почетни членове
Васил З. Расолковъ
Зехарий Димитровъ
Стойчо Ангеловъ
Георгія Ангеловъ
Гавринъ Цанковъ
Георгія Д. Пашуевъ
Мило Ѩмиѩли
Ар. Г. Костенцовъ

Сѣдебний свѣтъ
Предсѣдатель: В. З. Расолковъ

Дѣйствителни членове
К. Георгіевъ
Ар Г. Костенцовъ

Почетни членове
Гавринъ Цанковъ
Георги Димитровъ
Маланья Марковъ
Воинъ Николовъ
Георгія Д. Пашуевъ
Иванчо Стоилковъ
Мило Ѩмиѩли

Граждани и гражданки:
Стоилена Стоилова
Мако Василковъ
Николаи Георгіевъ
Мако Стойковъ
Иванчо Димитровъ
Ивану Анастасовъ
Гавринъ Николовъ
Ивану Тодоровъ
Христо Николовъ
Георгія Стоилковъ
Георгіевъ

Градъ Пирот
со околните-то му

Коца с Григорова българин

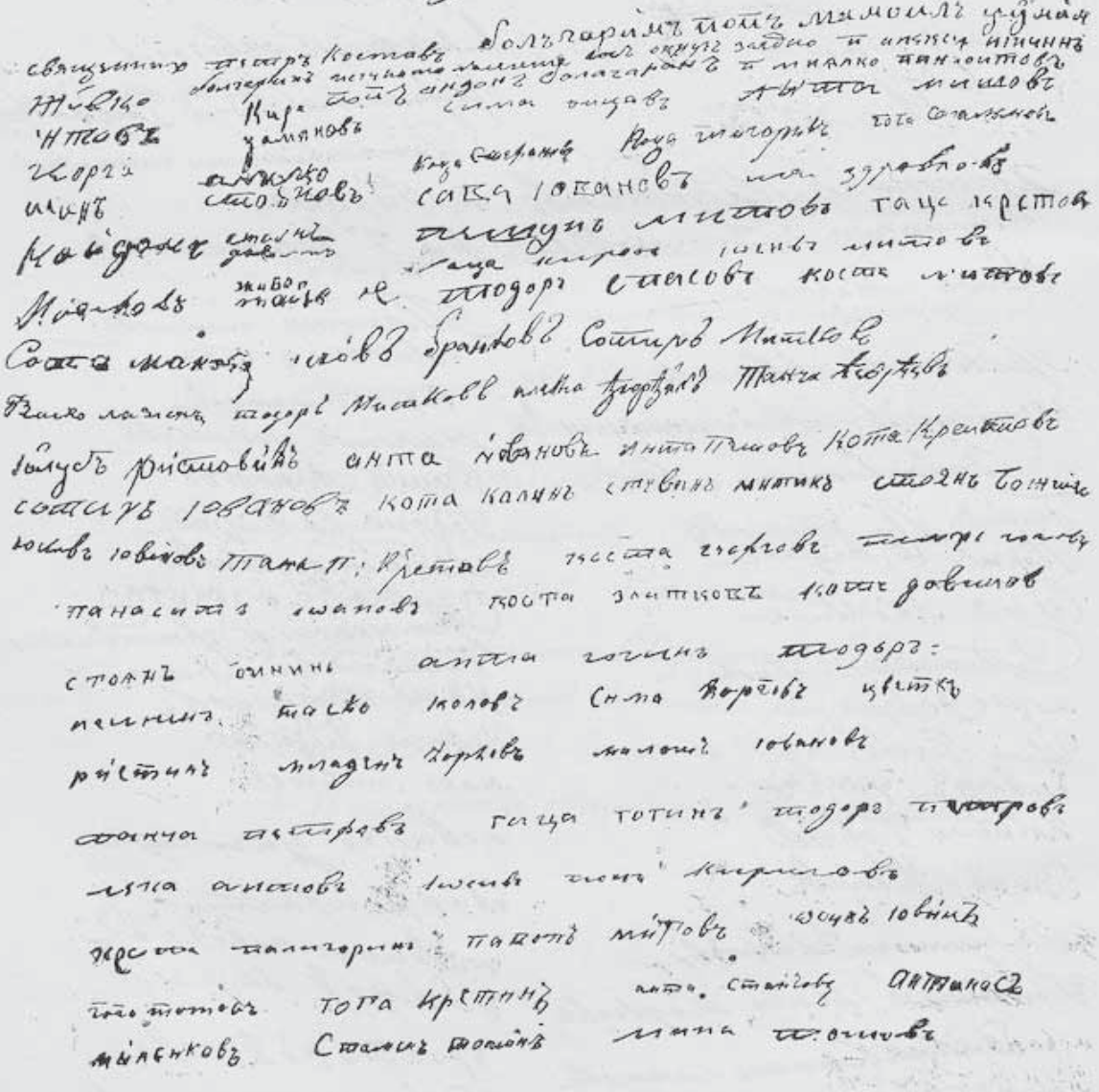

Кривореска Паланка „Иван"

Свящ. Никола Георгиа

Свящ. Стефан Попа:

Свящ. Никола Иванъ
Свящ. Иоакъ
Свящ. [illegible] Панайотъ
Свящ. [illegible] Апостолъ
Свящ. [illegible] Стойчо
Свящ. [illegible] Стойчо
Свящ. [illegible] Костадинъ
Свящ. [illegible] Кесаръ
Петаръ Младеновъ
Ѳодоръ Младеновъ
Георгій Ичевъ
Павелъ Ичевъ
Цвѣтко Стояновъ
Георгій Ичко
Христо Симовъ
Димитръ Акимъ
Ичко Петковъ
Димчо Цвѣковъ
Димитъръ Цицовъ
Зрозимъ Цицовъ
Костадинъ Тасовъ
Іосифъ Столичковъ
Василъ Іоановъ
Георгіевъ Цицовъ
Анѳонъ Цицовъ
Іованъ Георгіевъ
Акімъ Цицовъ
Акімъ Лѣковъ
Костадинъ [illegible]
Миленъ Пановъ
Пандо Пановъ
Димитрій Пановъ
Анастасъ Пановъ
Христина Димитровъ
Іованъ Божевъ
Велко Божевъ
Цвѣтко Ив. Ѳомовъ

Кирилъ Ив. Цвѣтковъ
Христо Х. Ив. Цвѣтковъ
Христосъ Костадиновъ
Ѳ. Ѳедоровъ Ѳ. Младеновъ
[illegible] Колевъ
Ѳ. Ѳедоръ. Ѳ. С
Христакій Ѳ. Ѳедоръ
Теодосій Хр. Ѳедоръ
Стефанъ Хр. Ѳодосій
Ѳеорій Цицовъ
Хр. Алексій
Апостолъ Петровъ
Алексій Дичо
Аѳо Мавро
Стефанъ Мавро
Данчо Митко
Богда Димитръ
Наст. Ичко
Серафимъ Ѳеорій
Зафиръ Христовъ
Алексій Христовъ
Димитръ Христовъ
Георгій Христовъ
Алексій Дидевъ
Коцо Добевъ
Христо Костовъ
Христо Пенковъ
Ичко Цвѣтковъ
Митко Цвѣтковъ
Димитръ Свещенковъ
Димитръ Ичковъ
Георги Цвѣтковъ
Димитаръ Янакиевъ
Манолъ Н. Іоановъ
Апостолъ Н. Іоановъ
Алексій Ангелковъ
Димитаръ Симоновъ

Село Гърчево и околните Маленево

Кметъ Йонъ Георгиевъ
Свещеникъ Атанасъ Грековъ
свещеникъ Георги П. Николовъ
Свещеникъ Иванъ Тасевъ
Петръ Стояновъ Цековъ
Пенчо Минчевъ
Христо Тасевъ
Георги Христовъ
Първанъ Цековъ
Иванъ Минковъ
Михал Тацовъ
Рило Цветковъ
Точе Минковъ
Димитрий Тонковъ
Герч Ташовъ
Душе Атанасовъ
Димитръ Георгиевъ
Пенчо Ангеловъ
Георги Ташовъ
Гавринъ Трайковъ
Йонъ Николовъ
Григоръ Минковъ
Митко Атанасовъ
Пенчо Ангеловъ
Димитрий П. Георгиевъ
Христакий П. Георгиевъ
Никола Трендовичъ
Василъ Ташовъ

Георги Цековъ
Стойко Николовъ
Георги Пенчовъ
Константинъ Златковъ
Стойко Кацаровъ
Стайко Гиталакъ
Минчо Златковъ
Атанасъ Пенчовъ
Марко Атанасовъ
Постол Йонковъ
Иванъ Пенчовъ
Йонъ Златковъ
Атанасъ Пенчовъ
Стайко Христовъ
Ташко Минковъ
Георги Първанковъ
Стоянъ Пенчовъ
Йонъ Златковъ
Гавринъ П. Стефановъ
Алексо Ташовъ
Рило Стайковъ
Стоянъ Стоковъ
Христо Атанасовъ
Минчо Тончовъ
Георгий Димитровъ
Петръ Стойковъ
Първанъ Ивановъ
Тацо Михал

Левурокопско Окружие

свещеникъ П Теодоръ
свещеникъ П Унко
никола Пенковъ
Петко Пдраскова
Георги Петковъ
Петре Ангелъ
Георги Иванов
Христо Георгиевъ
Митре Иванов
Ѳомашъ Никола
Ангелъ Атанасов
Ангелъ Тодоров
Стоилъ Ивановъ
Костад Петковъ
Стоянъ Георгиевъ
Колвё Пиларов
Никола Бабаци
Н Георг Костолов
Унко Ташевъ
Христъ Георгиевъ
Павле Пенелковъ
Илия Христовъ
Карамфилъ Николовъ
Стоянъ Христовъ
Атанасъ Петковъ
Никола Георгиевъ
марко ридовъ
стойко Аризовъ
Дилю малинъ
Аню манолов
тодоръ станковъ
Трено Ангеловъ
Златко минцовъ
Алекса Пигоровъ

свещеникъ П Атанасъ
свещеникъ П Костадинъ
Теодоръ Костовъ
Иванъ Георгиевъ
Петре Авраамовъ
Митре Велов
Иванъ Теодоровъ
Коста Георгиевъ
Коста Петровъ
Кръстю Манолов
Анго Петревъ
Митре Никола
Колво Пенковъ
Георги Шумаревъ
Колво Илия
Георги Малчинъ
Пранотя Ивановъ
Атанас Трайковъ
Атанасъ Георгиевъ
Влаве Костолов
Теодоръ Пенелковъ
Никола Георгиевъ
атанасъ Костадинъ
Димитри Теодоръ
Иванъ Георги
Костадинъ Петко
Никола Петко
Костадинъ Иванъ
Цветко Иванъ Кинъ
Ризо Богданъ
Станко минцовъ
атанасъ Петковъ
Иванъ Михаловъ
Петръ Дюковъ
Трайнъ п. Стойновъ

Петърчъ 7 окружието

свещникъ П. стойчо
свещникъ П. михалъ
свещникъ П. пайсо
свещникъ П. костіандинъ
милушъ христовъ
анастас цветковъ
тодори стоичовъ
стоилко пеювъ
митре спанков
стоико вълковъ
стоичо митревъ
лако митревъ
стоянъ стоиковъ
тинко пеювъ
пасс пановъ
костадинъ богдинъ
филипъ пассевъ
стоичо ладаровъ
петръ михаловъ
костадинъ димитровъ
алекса тошевъ
никола димитиров
іованъ рилевъ
стоянъ рилевъ
кангелъ георгиевъ
костадинъ николовъ
новко стоіановъ
василъ христоманов
велко тъгъшовъ
маноль дончовъ
стоинчевъ михов

свещникъ П. Георги
свещенникъ П. стоичо
христо михалов
панко пановъ
хрсофоръ христовъ
дѣло маноловъ
ангелъ диновъ
костадинъ цоневъ
дончо даневъ
михалъ тъгъшовъ
іованъ стоиковъ
пецо стояновъ
алекса фитиов
пранко пановъ
велко дончовъ
стоичо ладаров
цветанъ П. Георгиев
христоманъ пецовъ
тодори ангеловъ
гавриилъ П. стефанов
костандия златков
анакия П. димитров
титюръ глушковъ
пантелимонъ титюровъ
алексия П. Георгиевъ
іована стоиловъ
анастасъ Георгіовъ
августинъ Стояновъ
дончо Маковъ
Димитрия Ангеловъ
цоне Стоиковъ
Ивого Милковъ
Ив/ново Стоичковъ

Леванъ и окружие Солунско

свещеникъ П: иованъ
хаци цеpиз
цано петpе
хаци георги
ангелъ панаіотъ
лазаpъ полимеpъ
георги дахо
ілія георги
дмитаpи Костандинъ
гюpгіе ангелъ
хаци петpе
хаци панаіотъ
георгіа ангелъ
ангелъ костадинъ
георги панаіотъ
петpе дахо
цано дахо
николаа петpе
стоянъ ристо
иованъ тодо
цеpи. митpе
георги ангелъ
аѳанасъ митpе
аѳаѳа стоянъ
стоянъ ангелъ
ангелъ стоянъ
Лоиль 2 гpи:
митpе георги
стоянъ ангелъ
Костандинъ панаіотъ
василъ вангеpъ

Зарово

свещеникъ П. георги
свещеникъ П костандинъ
Костадинъ Гюзинъ
петpе Гюзинъ
лазаpъ дело
Алекса дело
петpе стоянко
Вангелъ митpе
илія стеянъ
петpе иованъ
П-петpе славчеpъ
Костандинъ полимеp
Георги ангелъ
Николаа петко
Паскалъ василевъ
свещеникъ П. Аврам
поло анастасъ
спиро манолевъ
митpе Гюра
Йорданъ поповъ
сотиpъ Х: щеpиовъ
хаци никола
цано стоянъ
митpе стоянъ
Ангелъ митpевъ
митpе Гюзевъ.
илія ангелъ
Костя митpъ
Аѳанасъ петpевъ

Калкяшъ Ѣокгурието

свщенникъ П хаци Георги
свщенникъ П Іованъ
Атанасъ Кушсвали
Хаци Георгия бужковъ
Нако станишовъ
михаилъ Х: динковъ
мицо хаци-динковъ
Георги мирчо
Георги маноловъ
никола гошовъ
Цонс петко
Гоце Атанасовъ
Георги николчо
Коло делчовъ
Атанасъ делчовъ
Георги рошковъ
дино П: гупковъ
пенчо икономовъ
пенчо тошчовъ
Георги бодаляковъ
петрос лазаровъ
Георги михаловъ
Христо стоянковъ
Атанасъ итовъ
пенчо динковъ
Гоцс пенчовъ
Георги христовъ
Атанасъ данчовъ
Хаци митрс бужковъ
пенчо калаци

свщенникъ П: Герасимъ
свщенникъ П: Анагносъ
свщенникъ П: Іованъ
свщенникъ П: Георги
свщенникъ П: Алекса
стоянъ милчовъ
Андонъ стояновъ
Коло тошовъ
Георги пилипковъ
Георги добровъ
ччо тошовъ
Христо стоповъ
атанасъ стаменъ
Дель Георгиовъ
Андонъ Димитровъ
Георгій Кацаровъ
Георгій Островъ
Георгій Гавазановъ
Васе Гавазановъ
Георгій Гоневъ
Лако Ѳомаловъ
Митре сидунчо
Христо Ніпрс
Георг Мітро
Христо Миларовъ
пенчо Англовъ
Ніпрс Голевъ
Мінчо гошевъ
Георг Рошевъ
гошс Ніколя
Христо Динічка

Скопійски санджакъ

Напечатано изпроводени въ Баня за да подпишемъ изявлението на цѣлия санджакъ.

Христо Х Кощовъ

Коста Трънковичъ

Зоре Караджата

Коста сидовъ

Стамата Костовъ

Тетовско окружие

Отъ пълномощени за всичкитѣ жители

Свещеникъ Серафимъ

Даниль Недѣлковъ

Димитрий Акимъ

Кочанско окружие

За всичкитѣ жители

Свещеникъ Михаилъ

Свещеникъ Спасе

Игуменъ Карпинскиа манастиръ

Папа Карафилъ

Поп Ангелъ отъ Оризарь

Поп Костадинъ Дрѣнчки

Денко Добрушки

Стаменъ Халински

Транко кметъ Халински

Стенко Халински

Василъ Дѣнко

Трайко Мѣтревъ

Цвѣтанъ Спасовски

Аро Стояновъ

Таско Стаменковъ

Спасе Илиевъ

Кратовско окружие

Напрочитно испроводени и обпишани въ Бања подписвање за вѣчнъ миръ съ Турско на Кратовско окружие

х. Архимандритъ Атанасъ
Свещникъ Аѳанасій
Протопопъ Андрея
Свещникъ Коѣдинъ
Свещникъ Симонъ
Свещникъ Алексѣй
Попъ Емануилъ
Попъ Михаилъ
Ѳедотъ Петковъ
Аѳанасій попъ
Х. Василіе Живковъ
Х. Георги Максимовъ
Коста Аѳанасовъ
Арсо Златко
Ѳеодоръ Стойковъ
Ѳ. Ивановъ
Кирилъ Іованъ
Стоянъ и Георгіевъ
Х Цвѣтко Стояновъ
Ивенъ Ѳеодоровъ
Георги Ѳеодоровъ
Іованъ Стефчевъ
Антонъ Стояновъ

х Трайко Протичъ
х Аѳанасіе Максимовъ
Гргіо Ѳомовъ
Аѳанасіе Поповъ
Андрія Ѳомовъ
Іованъ Ѳомовъ
Гргіо Максимовъ
і Ѳ Андрія Трайчо
коцо конде
іованъ максимъ
іованъ максимъ
іованъ максимъ
Јелисеи Урдестовъ
Митанчіе Илиевъ
Манол перейко
Костадинъ Трайковъ
Димитри П. Јосифовъ
Іованъ Панайотъ
Евремія Алексіевъ
Георги Димитровъ
Іевенъ Алексіо
Атанасъ Мелисинъ
подадиконъ димитри
Трайко Добревъ
Хераклидово С. Попадіа

Кочанско окръжие

Карочито дошли до подписване на адреса и декларацията в Баня (Кюстендилско) за вечния мир тези на Кочанско окръжие.

Священикъ Григорий
Священикъ Димитрий
Священикъ Захарий
Иванъ Гаджевъ
кметъ Филипъ
еврейинъ Мойсовъ
кметъ Ковачинъ
Иванъ Цвятковъ

Григоръ Христовъ

Коце Стояновъ
Станко Попъ
Димитрий Горчи
Димчо Попъ
Григоръ Мицовъ
Священикъ Стефанъ
Яко Иванъ Цуковъ

священикъ Хаджиламби

Громанакъ Мартири
Димитри Х. Яковъ
Димитрий Данковъ
Димитрий Стояновъ
Здравко

Стоянъ Ровчевъ
Стоянъ Попъ Георгиевъ

Матия Тасевъ

Манасия Стояновъ

Аргир Н. Георгиевъ

Арсенъ Балинъ

Димитрий Стояновъ

Трендо Велковъ

Ефрем Архимандритъ

Х. Павелъ

† Димитрий

Архиепископъ Христовъ

Фемелисъ Мирвасъ

Наумъ Федоровъ

Иванъ Параскеловъ

свещеникъ Христо

Священикъ Михаилъ

Свящ. сфрт

Свящ. дякон

свящ. Евстатий Живачки

Георги Пъпкевъ свещеникъ

Па Андонъ

Данаилъ Кацо Пасторъ

Ангелъ Митовъ

Мане Мишковъ

Хаджи Богатинъ

Иванъ Симоновъ

Андонъ Георгиевъ

Зафиръ Макимовъ

Щипско окружие

Напрочили пратените за подписование на адреса и повика
от въ Баня (Кюстендилско) за всенародното събрание на
Щипско окружие

Иконом Пано Анастасъ
Х. Поп Михаль
Поп Симеонъ Филиповъ
Поп Захарій Филиповъ
поп Георги П. Ангеловъ
свещ. Апостолъ Димитровъ
Поп Апостолъ Урошовъ
Поп Апостолъ Пантелеевъ
К Хр Яковъ
Д Михаиловъ
Ванко Мицевъ
Коцо Ванчовъ
Йовица Арсовъ
хр. Тодоръ
Ѳеодоръ Луковъ
Хр. Гоце Ангеловъ
Д. Манчо Поповъ
Христо Гюзеловъ
Васил Хр. Ив
Хр Лазо Гюзелевъ
свещ. Аргиловъ
Михал Алексовъ
Пане Мицовъ
Митрашъ Ганевъ
Александръ Ѳ. Аргировъ
Коцо Архимандритовъ
Георги Анастасовъ
Ефремъ Йованчовъ
Ванчо Аргировъ
Пано Пандо Мицовъ
Ант. Арсо Георгевъ

Александръ Д. Живковъ
Гоцо А. Коваловъ
Михаилъ А. Коваловъ
Димитрий Павловъ
Костадинъ Алексовъ
Михаилъ Донковъ
Димитръ Стаковъ
Мано Пандаото
Димитрия Гловъ
Пане Ангеловъ
Костадинъ Мичевъ
Димитрия Ѳохтора
Мано Х. Никола
Кафе Алексовъ
Тасе Гогевъ
Протопарил А. Константинъ
Х. Поп Х. Марковъ
Димитръ Пановъ
Зафиръ Мицевъ
Мите Варятъ
Георги Теофанцъ
Ѳедосъ Трендафиловъ
Йованко Сидиковъ
Александръ Самоковецъ
Петре Тошковъ
Поп Д. Димитровъ
Ефремъ Х. Димитровъ
Коцо Пано

Велесъ и Окружіе

Долуподписаните отъ имената на окружието подписуваме благодарителной адресъ до Негово Императорско Величество България освободителъ отъ страна на всички жители, които като се намиратъ още въ турски ръце желаятъ да подпишатъ, и който още не е подписалъ сега по скоро изявлението си.

Св. Андрея Петрушовъ
Богданъ Мановъ
Иванъ Костовъ
Антонъ Кунтавъ
(свящ. Георги Трайковичъ)
Ив. Шулевъ
Александръ Васковъ
Д. Пандо Нумичъ
Анд. Мановъ
Симеонъ Ястушковъ
Андрей Василевъ
Илия Весовъ
[illegible]
Х. Д. Ивановъ
Ангелъ Даковъ
[illegible]

Г. Х. Бошковъ
Антонъ Г. Пашевъ
Д. Арсентиевичъ
Трайче Горецъ
Андрея Ив. Миленковъ
Андрея Стефановъ
Х. Ф. Х. Дрындаръ
[illegible]
Г. Н. Читкошовъ
[illegible]
Георги Богдановъ
Хаджи А. Богдановъ
Анастасъ Кушевъ

Велес и околност.

Г. Х. Попиевъ.
Антонъ Ѳ. Палаузовъ

Димитръ Арсеновичъ
Тасе Г. Ловчанецъ,
плиндосовъ
Янко Борисовъ
Трайко Хорейчъ
Ургаръ Моновъ
Гювайръ Костовъ
Колчо Хорейчъ
Колчо Аласъ
Стоянъ Мирчевъ
Транко Дяковъ
Христо Трайковъ
Йордан Кимов
Ванко ковачъ
Тасе ковачъ
Миле Ѳ. Палаузовъ
Богданъ Наумъ
Петко Костовъ
Гаво ангеле
Манге Михаиловъ.
Захарій ангеловъ
Илчо ангеловъ
Хр. II и Георге Дроздовъ
Мих. Кашъ Куновъ
Х. Шулевъ
Х. Гювевъ

Първан Х. Данкинъ
Георги Х. Данкинъ
Георги Чипкошинъ
Ялмази Чипкошинъ
Петруш Карафуловъ
Дѣнко Чорапъ
Дѣнко слаче
Костю Кацовъ
Илчо Кузмовъ
Ѳодоръ Димковъ Перчинковъ
Ангелъ Перчинковъ
Петръ Х. Ангелковъ
Димчо Петрушевъ Бозуковъ
Илия Арсеновъ
Игнатъ Костовъ
Георги Богдановъ
Х. Андонъ Богдинъ
Петруш Ѳ. Палаузовъ
Андрея Корабаръ
Михалаки Корабаръ
Ангель Корабаръ
Х. Димитри Ивановъ
Ангель Ивановъ
Атанасъ Кушевъ
Димче Бойчевъ

Петре Георгиев
Лазо х Стоянов
Илчу Христов
Георги Фърлев
Пеце Ралчев
Иван Георгев
Христо Христев
Никола Вълчев
Х. Кирил Шишков
Х. Анастасиадиата
Х. Васил Х. Пеланов
Мирче Ролиев
Антон Ников
Коста Богданов
Стоян Кавафиле
Х. Анастас Каракаш
Давид Димитриев
Кръстю Недялков
Х. Аргир Тушев
Костадин Х. Чалъков
Х. Ирю Стоянов
Тодор Христосков
Сашо Пречев
Атанас Хаджиев
Недялко Христофоров
Трайко Попдаскалов
Мирю Василев
Косто Пушкаров
Гоцко Проклов
Тодор Тотяков
Манчо Шапков
Андрей Бъчков
Кирил Бъчваров
Коста Кръстев
Спасю Сърбанов
Стоян Тъпанаров
Елчо Марков

Димко Шишков
Илия Шишков
Свещеник Георги
Свещеник Васил
Свещеник Василий
Свещеник Христо
Свещеник Димо
Свещеник Йорго
Свещеник Атанас
Свещеник Аргир
Свещеник Христо
Свещеник Георги
Поп Стоян Георгиев
Поп Христо Стоянов
Поп Атанас Пазлачев

Поп Анастасов
Поп Димов
Ангеле Ризов
Иван Манов
Янчо Балабанов
Георги А. Стоянов
Гоша Пазлов
Георги Апостолов
Никола Попов
Андрей Х. Стефанов
Стоян Божков
Христо Пазлов

Кралят вече подписаните учители отъ
градъ Велесъ и окружието му, които ся на-
мирате удържани въ Софийско отъ турски-
те двъртва и ний долеподписаните нарo-
чито испроводени отъ учителите на горе-
речения градъ за невозможность лично
да подпишатъ благодарителния ад-
ресъ до Негово Императорско
Величество Александръ II
като цѣлуваме желанието на всичкя-
то множество подписувамe

Георги Д. Гошковъ

Костю Стойковъ

Андрей Пр. Мисаковъ.

Анастасъ Гогевъ Гаракановъ

Г. Бѣлѧ Ч. Прилѣпъ

Съ окрѫжията ѝ

" Георги трифонов от Маловища
" Ванка Иванов отъ Крушово
" Атанас Нишка отъ Крушово
" Димитрия Николов отъ маловищу

" Гошо таушов отъ крушово
" Трайко Сѣкав отъ Маловищо
" Димитри таухов отъ Крощово
" Косто таухов отъ Крушово
" Георгія Димов отъ маловищу
" Никола Христов отъ маловищу
" Никола Георгев отъ крушову
" Димитръ Стефанов Крушово
" Никола Нишка отъ крушово
" Димитри Стоянов Крушово
" Гошо Николов " Крушово
" Косто Георги отъ Бѣтула
" Манд. Николов " Бѣтула
" Мито Георги " Бѣтула
" Стоян Никола отъ Крушово
" Иванъ Лако " Крушово
" Никола Христо Крушово

Стоянъ Животинцъ
" отъ село Кутловъ
" Бранко Атанасовъ
"
" братия Х Иловицы
" Стоянъ Гюмбе
1 отъ село Крушово
" Трайо Келовъ Шиячи отъ Приселъ
1 " Янко Шаовъ отъ Миловица
"
1 Гореподписанитѣ жители отъ
" с. с. Бистрецъ и Приселъ и отъ окружията
" ми, сами побѣгнали отъ Турскитѣ звѣр-
" ства, други нарочито дошли за да подпи-
" шятъ благодарителния адресъ а други
" като се намиратъ по търговия въ София
" подписваме за всичкитѣ жители на
" упомянутитѣ градове и окружия за
" невъзможность сами лично да се подпи-
" шятъ
"
" И стоимо отъ-тъ на вишеупомянутитѣ
" подаверяваме
" + Софийский Митрополитъ
" Меѳодій.
"

Г. Охрид и Г. Дебръ

Съ окружията на

" Костя Г. Ханчова отъ Гопешъ
" Никола Г. Ханчовъ отъ Гопешъ
" Наумъ Георгі Ханчовъ Гопешъ
" Димитра Гьонковъ отъ Гопешъ
" Никола Димитровъ Гопешъ
" Никола Георге Гопешъ
" Никола сйлвъ Гопешинъ
" Георги Янковъ отъ Гопешъ
" Димитри Тодоровъ отъ Гопешъ
" Мина Авраамовъ отъ Дебъръ
" Аврамъ М. Сайтиевъ отъ Галичникъ
" Димитръ Минковъ " Галичникъ
" Георгій Авраамовъ " Дебъръ
" Іосифъ Димитаровъ " Галичникъ
" Огнянъ (Ѳ.) Вангловъ " Галичникъ
" Хаджи Мишевъ отъ Ресенъ
Димо Никола Зенга отъ Ресенъ
" Командиръ Гогевъ отъ Охридъ
" Христо Пауновъ " Охридъ
Петре Огнянъ " Охридъ
" Димитръ Ѳ. Симоновъ отъ Охридъ
" Іванъ Стояновъ отъ Ресенъ

" Арсе Мокрь — Балинчанъ
" Авраамъ Калбуровъ — Балинчанъ
" Трако Ивановъ — Галичника
" Стаматъ пендаръ — Галечникъ
" Аспанъ деловъ — росѣкій
" Яна Мѣянци — девъръ
" Тодоръ теневъ — Галечникъ
" Сйсе Брода: — Галичанинъ
" Ристе Васил — Галичникъ
" Стефанъ Бланевъ — Охридъ
" Лазо Костевъ — Охридъ
" Божилъ Бланевъ — Охридъ
" Іованъ Цветановъ — Охридъ
" Іованъ Стойковъ — Охридъ
" Павле Іовевъ — Крушевъ
" Костадинъ Алексовъ — Охридъ
" Јане Митревъ — Ресенъ
" Іованъ Јовевъ — Охридъ
" Ацо Јаковъ — Охридъ
" Богданъ Крстевъ — Охридъ
" Тоше Бошевъ — Охридъ
" Ѓорѓи Спасовъ — Охридъ
" Стафо Тасевъ — Ресенъ
" Митре Котларъ — Ресенъ

Одринска Губернина

Г Одринъ

Българ Д. Предовъ
Аранлиян Ивовлии
Андонъ Димитровъ
Христофоръ Новаковъ
[illegible]

Ив. Н. Богдановъ
Матеичe Дипрадъ
Ѳти Мерековъ
Матеосъ Сотировъ
Ивинъ Сливенъ
Димитаръ Добронъ
Ангелъ Кирговъ
Яначко Лулковъ
Вулчо Кирчовъ
Георги Х. Керековъ
Теодоръ Георгевъ
Х Василевъ
Мадла Мешова
Димитръ Асиковъ
Бъро Пенчиловъ
Костадинъ Пенговъ
Дончо Неделевъ
Кириянъ Рашковъ
Благко Неделевъ
Пенчо Вълешиловъ
Стоянъ Димовъ
Димитаръ Стоянчовъ
Матея Ивановъ
Георги Матевъ

Ненко Рашковъ
Никола Рашковъ
Костадинъ Ангеловъ
Георги Николовъ
Георги Гинчевъ
Никола Вълковъ
Димитръ Іанаковъ
Х Ставре Денчиловъ
Митко Х Ставревъ
Кощадинъ Андоновъ
Андонъ Вулковъ
Никола Вулковъ
Апостолъ Ганчовъ
Якобакъ Ганчовъ
Стефанъ Николовъ
Никола Георгевъ
Апостолъ Николовъ
Никола Андоновъ
Георги Шишманловъ
Христофоръ Новаковъ
Георги Бекяр Янов
Стинъ Стояновъ
Стеванъ Христовъ
Х: Цвѣтко Танчевъ
[illegible]
Цако Сивовъ
Михалъ Сивовъ
Панайотъ Ивановъ
Тодоръ Х Генчевъ
Димитръ Войчевъ
Танчо Димитръ
Димитръ Иванъ
Ивано Стояновъ
Никола Кънчовъ
Костак Нерсевъ

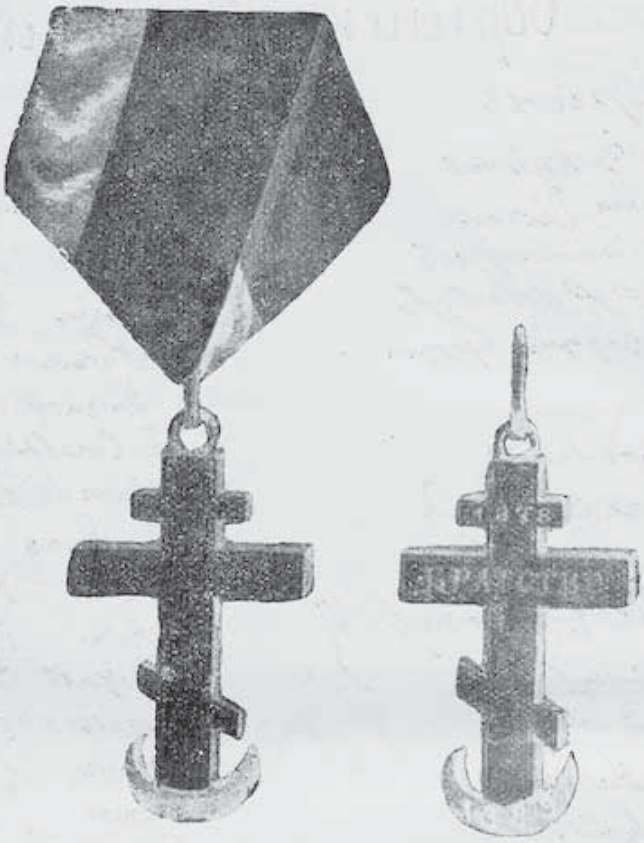

Фотографическа снимка на кръста, който билъ поднесенъ на руския **Царь-Освободитель** придруженъ съ слѣдния текстъ :

Русски-тѣ братія съ кръвьта си ни дадохѫ възможность открито и безбоязненно да носимъ на гръдитѣ си христовій крьстъ.

Съ дохожданіе-то си въ нашата земя, тѣ като че възложихѫ на насъ тоя видимъ знакъ на братството си съ насъ.

Дозволи и намъ, Господарю, въ замѣна на тоя крьстъ святй да Ти поднесемъ прѣдлагаемій крьстъ: знаменіе тържества свѣта надъ мракъ-тъ.

Възложи го на грѫди-тѣ Си.

Възложи го и на всички храбри войни, кои-то подъ дръжавній Твой прѣпорецъ ся борихѫ заради наше-то спасеніе.

Послѣсловие.

„Ти поведе братскій намъ народъ и отъ кръвь негова отъ своя кръвь съ Свои собственни ржцѣ принесе безпримѣрно по величіе-то си жертвоприношеніе и гробній камевь ся отвали!

Упоени отъ въсторгъ ми изново възклицаваме: свърши ся, Българія въскрьснж.“

Колко и какви прѣждеврѣменни надѣжди е прѣживѣлъ нашия народъ отъ 35 години насамъ! Колко и какви разочарования ся го дебнали на два пжти вече прѣзъ тая епоха! Да, на два пжти прѣзъ тия 35 години възкръсва България, за да бжде отново погребавана. И ако гробокопачитѣ сж различни, причинитѣ оставатъ почти едни и сжщи.

Нека оставимъ сантименталноститѣ на страна. Послѣдната руско-турска война е десетата отъ серията войни, които Русия е водила срѣщу Турция. Както въ другитѣ войни, освобождението на България не е играло никаква роля, така и за послѣдната това освобождение не е сжществената причина, а само видимиятъ прѣдлогъ. Сжществената причина е напорътъ на Русия къмъ свободното море чрѣзъ Проливитѣ. Тая причина стана за Русия наложителна, поради пораженията, което тя прѣтърпѣ отъ Парижкия договоръ: морално вслѣдствие побѣждаването ѝ отъ турско-европейската коалиция, и материално заради отхвърлянето на нейния протекторатъ върху Дунавскитѣ княжества — сегашна Ромжния — както и заради изгубването на протектората ѝ върху православието въ Турция — протекторатъ, който тя мислѣше да държи възъ основа на едно прѣсилено тълкуване на Кючукъ-Кайнарджийския договоръ. Чрѣзъ освобождението и създаването на България Русия възстано-

вяваше своята накърнена честь и поставяше себе си въ много по изгодни политически и стратегически условия къмъ обекта на вѣковната си цѣль — Проливитѣ. Чрѣзъ България Русия бѣ на единъ прѣходъ отъ Проливитѣ, а Ромжния, която едва бѣ се изтръгнала отъ руския протекторатъ, оставаше като въ клѣщи между великата славянска Империя на сѣверъ и Велика България на югъ. Нъ за да бждатъ тия изгоди една реалность, България трѣбваше да остане подъ явния или прикрития протекторатъ на Русия. Тия изгоди, по разбирането на рускитѣ държавни мжже, заслужваха рисковетѣ на една война. И Русия я прѣдприе. Тя има, заедно съ нашия народъ, едно моментално тържество въ С.-Стефано. Обаче, Европа, която въ 1856 г. се коалира, за да затвори Русия въ Черно море, се сѣпна отъ грандиозното дѣло. И Русия биде принудена да повлече къмъ Берлинъ своята изполинска, нъ изтощена снага, за да види погребани, поради нейнитѣ мечти за изходъ на свободно море, и мечтитѣ на България. Така се свърши първото дѣйствие отъ историческата драма на нашия народъ, въ която Русия, игра ролята на въскръситель а останала Европа тая на гробокопачъ.

Нъ слѣдъ разочарованието, което Русия трѣбваше да изнесе отъ Берлинъ, прѣдстоеше ѝ да изпита още едно отъ Българския народъ. Идилическото настроение спрямо Русия, което и днесъ не е оставило нѣкои наши държавни мжже, слѣдъ освобождението бѣ догма на политическия животъ на младото княжество. Съ това свое идилическо схващане, което имаше за основа самостоятелното вжтрѣшно развитие, безъ— разбира се — това послѣдното да изключва готовностьта на Българскиятъ народъ да служи на голѣмитѣ задачи на рускаta политика, ние веднага слѣдъ освобождението дойдохме въ стълкновение съ стрѣмежитѣ на руската политика да упражнява въ България единъ дѣйствителенъ протекторатъ. На тия противорѣчия се длъжатъ толкова вжтрѣшни сътресения, отъ които България излѣзе по-закрѣпнала, нъ които ѝ

причиниха доста голѣми загуби на сили. На тия противорѣчия се дължи и промѣната на руската политика спрямо българскитѣ интереси въ Македония: слѣдъ съединението отъ 1885 г. и особенно слѣдъ Стамбуловата епоха Русия открито покровителствува сръбскитѣ интереси въ Македония въ ущърбъ на нашитѣ. Въ условията на сръбско българскиятъ договоръ това покровителство доби една реална санкция чрѣзъ установяването на спорната зона.

Балканскиятъ съюзъ прѣдставлява второто дѣйствие отъ нашата историческа драма. Той се сключи при благосклонното знание и съдѣйствие на Русия и на нейнитѣ съюзници и приятели, при надѣждата, че той ще остане цѣлъ да служи на тѣхнитѣ общи интереси. Старитѣ подозрѣния на Русия спрямо насъ, и нашитѣ голѣми грѣшки прѣзъ врѣме на войната доведоха нашата катастрофа. Подозрителностьта на Русия спрямо насъ е извѣстна. Това, що е малко извѣстно у насъ, то е: че нашата дипломация отъ нѣколко години насамъ дава поводи, които нашитѣ врагове — и особенно сърбитѣ — умѣло експлоатираха прѣдъ Тройното Съглашение, за да ни прѣдставатъ като привърженици на Австрия и на Тройния Съюзъ. Прѣзъ врѣме на войната нашитѣ грѣшки се увеличиха: нашето желание да влѣземъ въ Цариградъ, безъ да сторимъ това, и нашето друго желание да задържимъ Родосто, отъ кждѣто може да се усили до неимовѣрность подозренията на Русия спрямо насъ. Това схващане на руската политика усили сръбскитѣ претенции, то развърза ржцѣтѣ на Ромжния въ нейния разбойнически походъ, то съдѣйствува за нашата народна катастрофа.

Нъ справедливостьта изисква да се каже, че то не е единственния факторъ въ нея. Австро-германскиятъ блокъ имаше всичкитѣ изгоди да види Балканскиятъ Съюзъ разпадналъ. Първата причина за това е извѣстна вече отъ това що казахме по-горѣ: надѣждитѣ, които противната европейска група възлагаше на тоя съюзъ. Втората се състои въ въз-

прѣпятствуването на България да тури ржка на пѫтищата, които излизатъ отъ сърцето на Балканския полуостровъ и прѣзъ Бѣло и Мраморно морета водатъ къмъ Мала Азия. Неестественото разпокъсване на тия пѫтища между слаби и неприятелски настроени държави се създаде въ Букурещъ — такъво каквото благоприятствува далечнитѣ надѣжди на тоя блокъ да тури ржка на казанитѣ пѫтища.

Второто дѣйствие отъ нашата историческа драма се свършва пакъ съ единъ гробъ за нашитѣ мечти. Въ тоя случай гробокопачи сж: късоумието и безтактността на нашигѣ държавници отъ една страна, Русия и останала Европа отъ друга.

Поуката отъ цѣлата тая драма е, че на два пѫти нашиятъ народъ намира своя гробъ поради това, че въ своето развитие той се докосва до Проливитѣ и до сухоземнитѣ пѫтища, които свързватъ Европа съ Азия. Да служимъ на една отъ двѣтѣ голѣми европейски групировки, или да стоимъ между двѣтѣ като неутрализирующа сила—ето двѣ възможни рѣшения на въпроса за Проливитѣ. Тѣ не се изключватъ взаимно. Напротивъ, при запазване на нашата хегемония тѣхното послѣдователно развитие можеше да бѫде отъ най възможнитѣ. Нъ днесъ? . . . Днесъ е излишно да се правятъ прѣдричания, защото тия на нашитѣ бащи, изразени въ адреса до Александра II на два пѫти се опровергаватъ. На всѣки случай остава една утѣшителна истина, а тя е: сждбинитѣ на Проливитѣ ще се разрѣшатъ или като се мине прѣзъ снагата на България или съ помощьта на нейната сила. Въ тая истина се крие значението на България за европейската политика и надѣждитѣ на нашия народъ за бѫдѫщето.